

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Český egyptologický ústav

Instituce vezirátu ve Staré říši

The Institution of Vizierate in the Old Kingdom

Magisterská diplomová práce

Veronika Dulíková

Vedoucí diplomové práce: Doc. Mgr. Miroslav Bárta, Dr.

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

Veronika Dulíková

Poděkování

Ráda bych poděkovala Doc. Mgr. Miroslavu Bártovi, Dr. za cenné a podnětné připomínky při vedení práce. Dále mé poděkování patří Ing. Michalu Blahůškovi za pomoc při technické úpravě práce.

OBSAH

ÚVOD.....	4
PODOBA A VÝVOJ VEZÍRSKÉHO TITULU.....	11
Interpretace titulu.....	12
Přídavky k titulu vezíra.....	24
První doklad titulu <i>t3yty t3ty n z3b</i>	27
Původ titulu.....	34
TITULATURA VEZÍRŮ	41
Rankovní tituly	45
Titul „královský syn“.....	47
Tituly úřední	49
Další tituly	50
Mezníky ve vývoji titulatury vezírů	51
<i>.Hwt wrt</i>	59
Držitelky vezírského titulu	64
PROSTOROVÁ DISTRIBUCE HROBEK VEZÍRŮ	66
Opětovné užití hrobek.....	72
PODOBA KARIÉRY VEZÍRA	77
ZÁVĚR.....	86
RESUMÉ.....	92
LITERATURA	93
ZKRATKY	111
PŘÍLOHY	113

„...bez vážného úsilí o poznání jednotlivostí může zůstat každý velký a všeobecný názor o světě jen vidinou.“ Alexander von Humboldt

(Kejř, J., *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 7)

ÚVOD

Cílem předkládané práce je podat charakteristiku instituce vezirátu ve Staré říši, tedy v době, z níž se dochovaly první ucelenější doklady o vezírském úřadu ve starověkém Egyptě, a pokusit se o kompaktnější přehled dosavadních znalostí o úřadu vezíra.

Práce je rozčleněná do čtyř částí, přičemž ohnisko je soustředěno na vznik, vývoj a podobu instituce vezirátu. Nejprve bude podána krátká charakteristika instituce vezirátu a provedena analýza jednotlivých hieroglyfických znaků vezírského titulu. V této souvislosti bude pozornost věnována též grafické podobě těchto znaků. Dále bude zájem soustředěn na otázku vzniku vezirátu v Archaické době. Na základě zkoumání (rozboru) titulatury vezírů a její proměny v průběhu Staré říše bude řešen vývoj a podoba úřadu vezíra v tomto období. Důraz bude především kladen na charakteristiku vývoje v rámci jednotlivých etap vezirátu a na postihnutí singulárních vývojových trendů instituce v průběhu celé Staré říše, spíše než na jednotlivé osoby vezírů. Tento přístup byl zvolen jednak proto, že by široký záběr, jež by vyžadovalo prostudování rozsáhlé pramenné základny k jednotlivým osobám zastávajícím vezírský úřad, přesáhl rámeček a možnosti předkládané práce.

Následně budou řešeny některé aspekty vezirátu ve Staré říši, jako např. podoba vezírovy kariéry a to, zda je možné vysledovat, na jaké pozici, příp. ve kterém období svého života, se dotyčná osoba ujímala úřadu vezíra apod. V základních obrysech bude věnována pozornost distribuci hrobek vezírů na memfidské nekropoli v prostoru a v čase. (Těžiště analýzy bude spočívat na osobách, jež zastávaly úřad vezíra v hlavním městě Memfidě.)

V závěru budou vyhodnoceny zásadní vývojové proměny všech zmíněných aspektů vezirátu, charakterizovány jednotlivé vývojové fáze úřadu a zároveň bude učiněn pokus zasadit tyto změny do kontextu staroříšské administrativy a společenského vývoje.

Stěžejními prameny k otázce vezírů ve Staré říši, jsou písemné prameny, a to především nápisy v hrobkách držitelů vezírského titulu, zejména jejich titulatura a autobiografické nápisy (Wašptah, Kagemni, Hesi, atd.). Dále jsou to obrazové prameny (zejména reliéfní výzdoba hrobek vezírů a výzdobný program pyramidových komplexů) a prameny hmotné (např. sochy, podoba a poloha hrobek osob v úřadu vezíra).

Převážná většina egyptologické literatury zabývající se státní správou, tituly a úřednictvem je německé provenience. Na počátku dějin výzkumu vezirátu, jsou-li pominuty práce zabývající se obecně dějinami a administrativou celého starověkého Egypta a letmo se dotýkající problematiky vezírů,¹ stojí první studie věnovaná vezírům ve Staré říši, která vznikla v roce 1890. Je z pera činorodého německého badatele Kurta Setheho, ten v ní shrnul tehdejší znalosti o instituci vezirátu ve Staré říši a pokusil se o vymezení etap vývoje úřadu v rámci zmíněného časového období.² Na tuto práci navázal o 18 let později Arthur Weil monografií o vezírech faraónského Egypta.³ Část věnovaná vezírům ve Staré říši má spíše charakter prosopografický. Bližší analýzu samotného úřadu na vrcholku státní správy autor nepodal.

Po delší odmlce se soustavněji úřadem vezíra ve Staré říši začali egyptologové zabývat od počátku 40. let 20. století. V roce 1940 se vezírům ve vymezeném časovém období, na sklonku Staré říše za panování Pepiho II., věnoval Hermann Kees, který se rovněž pokusil

¹ Např. MEYER, E., *Geschichte des alten Ägyptens* I. Berlin 1887, s. 62-63. ERMAN, A., *Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum* I. Tübingen 1887, s. 130-131; atd. V českém jazyce pak o něco později LEXA, F., *Veřejný život ve starověkém Egyptě*. Praha 1955, s. 74-76.

² SETHE, K., *Geschichte des Amtes* im Alten Reich, ZÄS 28, 1890, s. 43-49.

³ WEIL, A., *Die Veziere des Pharaonenreiches*. Strassburg 1908.

o jejich periodizaci.⁴ V roce 1950 v kratinké dvoustránkové studii pojednal stručně o původu úřadu vezíra a čtení vezírského titulu Pahor Labib.⁵ V článku mimo jiné dokládá trvání vezírského úřadu v období od 1. do 30. dynastie.⁶ Wolfgang Helck se v rámci svého bádání ve staroříšské administrativě a úřednických titulech soustředil také na vznik a vývoj vezirátu,⁷ na titulaturu vezírů a na zařazení vezírů Staré říše na časové přímce.⁸ Naguib Kanawati v rámci řešení státní správy ve Staré říši taktéž věnoval své badatelské úsilí instituci vezirátu.⁹

Dosud nejkompaktnější informace o vezirátu ve Staré říši a o nejrůznějších aspektech spojených s tímto úřadem podal Nigel Strudwick ve svém díle zabývajícím se šesti nejvyššími administrativními tituly ve Staré říši.¹⁰ Autor řeší zejména titulaturu vezírů a povinnosti spojené s tímto úřadem. Některé otázky, jako např. počátky vezirátu, interpretace titulu vezíra, prostorová distribuce hrobek, atd., jsou pouze letmo nastíněny.

Na uvedenou Strudwickovu publikaci reagovala recenzí Eva Martin-Pardey. Autorka monografii vytýká především nejasnost, nepřesnost a rozpornost připomínek a argumentů,¹¹ mimo jiné zpochybnila Strudwickův výběr šesti nejvyšších administrativních titulů ve Staré říši,¹² doložila, že řadu závěrů vyslovených

⁴ KEES, H., Beiträge zur Geschichte des Vezirats im Alten Reich. Die Chronologie der Vezire unter König Phiope II., *NGWG N. F* 4, no. 2, 1940, s. 39-54.

⁵ LABIB, P., Das Wesirat, *ASAE* 50, 1950, s. 363-364.

⁶ K tomuto více viz kap. Vývoj a podoba vezírského titulu.

⁷ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 55-58 a jinde. *Idem.*, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218.

⁸ *Idem.*, *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 134-142.

⁹ KANAWATI, N., *The Egyptian Administration in the Old Kingdom. Evidence on its Economic Decline*. Warminster 1977, s. 10-14.

¹⁰ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom. The highest titles and their holders*. London 1985, s. 300-335 (8. kapitola je věnovaná vezírům).

¹¹ Strudwickovu argumentaci v porovnání s Helckovou vycizovanou argumentací považuje autorka za plýtkou. MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, col. 548.

¹² Později obdobné pochybnosti vyslovila A. M. Roth v souvislosti s prostorovou distribucí hrobek hodnostářů. Např. prokázala, že hodnostáři s titulem *imy-r3 hwt-wrt* byli v užší vazbě ke královským pyramidovým komplexům než např. *imy-r3 šnwty*, a že postavení těchto dvou úředníků v byrokratickém aparátu a ve vztahu ke králi se mohlo méně shodovat se Strudwickovým modelem. ROTH, A. M., The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE* 25, 1988, s. 201-214.

Strudwickem uvedl již Helck a zároveň nastínila problémy týkající se výzkumu staroříšské státní správy a nastolila cenné podněty k přemýšlení.¹³ Dále provedla analýzu východisek a závěrů autorů věnujících se problematice počtu vezírů na sklonku Staré říše.¹⁴

Vežíry z hrobového komplexu rodiny Senedžemibů v Gíze a vežíry ze sklonku 6. dynastie se v několika studiích zabývá Edward Brovarski.¹⁵ Hodnotné informace k jednotlivým hrobovým komplexům vežířů jsou k nalezení v následujících publikacích: pro Médúm v práci Yvonne Harpur;¹⁶ pro Sakkáru např. řada The Australian Centre for Egyptology: Reports (ACER)¹⁷, monografie Gustava Jéquiera,¹⁸ Saida el-Fikeye,¹⁹ Alexandra Badawyho,²⁰ Hartwiga Altenmüllera,²¹ Karola Myśliwiece,²² atd.; pro Gízu práce Selima Hassana,²³ George Andrewa Reisnera,²⁴ Hermanna Junkera,²⁵ Alexandra Badawyho,²⁶ Williama Kellyho Simpsona,²⁷ Edwarda

¹³ MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, s. 533-552.

¹⁴ Autorka podstatu diskuse spatřuje v rozporu, který přinesla různost pojmenování téhož jednotlivými autory. *Ibid.*, cols. 547-548.

¹⁵ BROVARSKI, E., The late Old Kingdom at South Saqqara, in: L. Pantalacci, C. Berger-El-Naggar, (eds.), *Des Néferkarê aux Montouhotep. Travaux archéologiques en cours sur la fin de la Vie dynastie et la Première Période Intermédiaire*. Lyon 2005, s. 31-71. *Idem.*, False doors & history: the Sixth Dynasty, in: M. Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and Archaeology*. Prague 2006, s. 71-118. *Idem.*, Abydos in the Old Kingdom and First Intermediate Period, Part II, in: D. P. Silverman (ed.), *For his ka. Essays offered in memory of Klaus Baer*. Chicago 1994, s. 15-44.

¹⁶ HARPUR, Y., *The tomb of Nefermaat and Rahotep at Maidum: discovery, destruction and reconstruction*. Prestbury 2001.

¹⁷ KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *Mereruka and his family. The tomb of Merytet*. Vol. 1, ACER 21. Oxford 2004. *Idem.*, *The Teti cemetery at Saqqara*. Vol. 3. *The tombs of Neferseshemre and Seankhuptah*. ACER 11, 1998. *Idem.*, *The Unis cemetery at Saqqara*. Vol. 2. *idem.*, *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. ACER 13. Warminster 1999. KANAWATI, N., *The Teti cemetery at Saqqara*. Vol. 8., *The tomb of Inumin*. ACER 24. Oxford 2006. Atd.

¹⁸ JÉQUIER, G., *Tombeaux de particuliers contemporains de Pepi II*. Caire 1929.

¹⁹ el-FIKEY, S., *The Tomb of the vizier Re'-wer at Saqqara*. Warminster 1980.

²⁰ BADAWEY, A., *The tomb of Nyhetep-Ptah at Giza and the tomb of Ankhm'ahor at Saqqara*. Berkeley 1978.

²¹ ALTENMÜLLER, H., *Die Wanddarstellungen im Grab des Mehu in Saqqara*. AV 42, Mainz 1998.

²² MYŚLIWIEC, K., *Saqqara: Polish-Egyptian Archaeological Mission. The tomb of Merefnebef*. Warszawa 2004.

²³ HASSAN, S., *Excavations at Giza*. 10 vols. Oxford/Cairo 1929-1960.

²⁴ REISNER, G. A., *A History of the Giza Necropolis I*. Cambridge 1942.

²⁵ JUNKER, H., *Giza I-XII*. Wien 1929-1955.

²⁶ BADAWEY, A., *The tombs of Iteti, Sekhem'ankh-Ptah, and Kaemnofert at Giza*. Berkeley 1976.

Brovarského,²⁸ Naguiba Kanawatiho,²⁹ Petera Jánosiho³⁰ a další; pro Abúsír v řadě Českého egyptologického ústavu (Abusir) práce Miroslava Věrného³¹ a Miroslava Bárty.³²

Nutným předstupněm příspěvku k vezirátu bylo prostudování monografií a studií zabývajících se fungováním administrativy v Archaické době a ve Staré říši, jež výraznou měrou napomohly k pochopení některých aspektů státní správy. Jsou to zejména již zmiňovaná díla Wolfganga Helcka,³³ Naguiba Kanawatiho,³⁴ Nigela Strudwicka,³⁵ Evy Martin-Pardey³⁶ a Tobyho A. H. Wilkinsona.³⁷

Velmi přínosnými k řešenému tématu byly také studie věnované administrativním a politickým modelům v egyptské společnosti: Wilkinsonův návrh struktury administrativy v Archaické době,³⁸ modely struktury státní správy ve Staré říši od Petry Adrassy,³⁹ grafické znázornění administrativní struktury pro 4. dynastii od Michela Bauda⁴⁰ a flexibilní kruhový model politické struktury

²⁷ SIMPSON, W. K., *The mastabas of Kawab, Khafkhufu I and II : G 7110-20, 7130-40, and 7150 and subsidiary mastabas of Street G 7100. Giza mastabas*. Vol. 3. Boston 1978.

²⁸ BROVARSKI, E., *The Senedjemib Complex Part I: The Mastabas of Senedjemib Inti (G 2370) Khnumenti (G 2374), and Senedjemib Mehi (G 2378). Giza Mastabas VII*. Boston 2001.

²⁹ KANAWATI, N., *Tombs at Giza. Vol. 2., Seshathetep/Heti (G5150), Nesutnefer (G4970) and Seshemnefer II (G5080)*. ACER 18. Warminster 2002.

³⁰ JÁNOSI, P., *Giza in der 4. Dynastie. Die Baugeschichte und Belegung einer Nekropole des Alten Reiches*. Bd. I. Wien 2005.

³¹ VERNER, M., *The Mastaba of Ptahshepses*. I. Praha 1977.

³² BÁRTA, M., *Abusir XIII. The tomb complex of vizier Qar and his family*. (v tisku)

³³ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954. Idem, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987.

³⁴ KANAWATI, N., *The Egyptian Administration in the Old Kingdom*. Warminster 1977. Idem., *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*. Warminster 1980.

³⁵ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985.

³⁶ MARTIN-PARDEY, E., *Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches*. HÄB, Hildesheim 1976. Idem, Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, s. 533-552.

³⁷ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003.

³⁸ *Ibid.*, s. 145.

³⁹ ANDRASSY, P., Zur Struktur der Verwaltung des Alten Reiches, *ZÄS* 118, 1991, s. 1-10.

⁴⁰ BAUD, M., *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien*. Bibliothèque d'étude 126/1. Le Caire 1999, s. 316 (fig. 31).

Eugene Cruz-Uribe, který je možné aplikovat s menšími změnami na všechna období faraónského Egypta.⁴¹

Někteří badatelé se vezirátem zabývali v rámci témat, která řešili a s nimiž se vezirát prolíná, např. v rámci řešení problematiky sekvence úředních titulů Klaus Baer,⁴² ve spojení s institucemi starověkého Egypta Jacques Pirenne,⁴³ ve spojitosti v královskými syny Bettina Schmitz,⁴⁴ při mapování egyptských památek Bertha Porter a Rosalind Moss a Jaromír Málek,⁴⁵ a v souvislosti s otázkou královské rodiny Michal Baud.⁴⁶

V roce 2008 tomu je sto let, jež uplynulo od doby, kdy byla vydána první a doposud jediná monografie o vezírech ve starém Egyptě.⁴⁷ Do dnešních dnů pak vzniklo několik studií zabývajících se vybranými aspekty vezirátu, detailní analýzou jednotlivých hrobek vezírů či podobou úřadu v pozdější době, tj. ve Střední a Nové říši,⁴⁸ přičemž na určité otázky spojené s vezirátem se zaměřili badatelé intenzivněji, jiné byly řešeny jen rámcově, jako např. počátky vezirátu, interpretace titulu vezíra, prostorová distribuce hrobek atd.

Přestože badatelský zájem o staroříšskou administrativu narůstá, do současné doby nevznikla žádná studie vycházející

⁴¹ CRUZ-URIBE, E., A model for the political structure of ancient Egypt, in: D. P. Silverman (ed.), *For his ka. Essays offered in memory of Klaus Baer*. Chicago 1994, s. 45-53.

⁴² Baerův systém rozlišuje 9 období (V B-VI G) v úseku od vlády Neferirkarea do konce vlády Pepiho II., kdy byly užívány určité sekvence titulů. BAER, K., *Rank and Title in the Old Kingdom: the structure of the Egyptian administration in the Fifth and Sixth dynasties*. Chicago 1960.

⁴³ PIRENNE, J., *Histoire des institutions et du droit privé de l'ancienne Égypte* I-III. Bruxelles 1932-1935.

⁴⁴ SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königsson“*. Habelts Dissertationsdrucke, Reihe Ägyptologie, Heft 2, Bonn 1976.

⁴⁵ PORTER, B., MOSS, R., MÁLEK, J., *A Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic texts, Reliefs and Paintings* III². Memphis. Part 2. Saqqâra to Dahshûr. Fascicle 3 (III². 777-1014), Oxford 1981, s. 914-915 (zde je seznam vezírů s odkazy).

⁴⁶ BAUD, M., *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien*. Le Caire 1999, s. 274-276, 315-323.

⁴⁷ WEIL, A., *Die Veziere des Pharaonenreiches*. Strassburg 1908.

⁴⁸ HELCK, H. W., *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reichs*. Leiden 1958. van den BOORN, G. P. F., *The duties of the Viziers. Civil Administration in the Early New Kingdom*. London 1988. GRAJETZKI, W., *Die höchsten Beamten der ägyptischen Zentralverwaltung zur Zeit des Mittleren Reichs. Prosopographie, Titel und Titelreihen*. Berlin 2000.

z moderních poznatků, která by se v celistvosti zabývala nejvyšším administrativním úřadem ve Staré říši, taktéž v souhrnu tyto práce nepokrývají celé dané období.

Problematika vezirátu je jednou z nejdůležitějších otázek staroříšské administrativy, její řešení se dotýká též společenských proměn, otázky participace na moci, atd. Je tedy nutné vést badatelský zájem i tímto směrem, neboť zde existuje mezera v bádání, jejíž vyplnění by mohlo osvětlit nejen některé nedořešené otázky vezírského úřadu ve Staré říši, ale i jiné problémy související se staroříšskou administrativou. Mnohé z problematiky vezirátu Staré říše ještě nebylo uspokojivě zodpovězeno. Jedná se například o otázku vzniku vezirátu, přesnou chronologickou následnost vezírů, postavení vezírů vůči jiným vysokým hodnostářům Staré říše, otázku narůstajícího počtu vezírů na sklonku Staré říše a možné rozdělení úřadu vezíra, tj. držení úřadu několika osobami současně, atd.

Stanovené cíle vyžadují přezkoumaní některých dosavadních závěrů. Autor si je vědom, že je při zpracování staroříšského vezirátu (zejména při řešení vzniku této instituce) limitován dochovanými prameny, vydanými studiiemi a dalšími publikacemi bez možnosti prověření některých skutečností v terénu. Z tohoto důvodu bude vyvíjena snaha zpracovat tuto širokou problematiku pečlivě a čerpat z co nejširší pramenné základny. Pro zpracování tématu byla kromě studia pramenů a literatury významná také studijní cesta do Egypta, neboť přímé osahání „vědomí místa“ a pátrání v „archivu vyšlapaném nohama“ je při pochopení některých souvislostí nenahraditelné.⁴⁹

„Pramenný handicap“ bude zmírněn doplněním diplomové práce přehledovými tabulkami se základními informacemi o držitelích vezírského titulu (časové zařazení, tituly, rodinné vztahy, lokace hrobek), několika průřezovými tabulkami a obrazovými přílohami, jež svou názorností napomohou zpřehlednění a usnadnění orientace v předkládané práci.

⁴⁹ SCHAMA, S., *Krajina a paměť*. Praha 2007 (přel. P. Pálenský), s. 23.

PODOBA A VÝVOJ VEZÍRSKÉHO TITULU

Titul představoval nejvyšší administrativní titul starověkého Egypta téměř po celou dobu jeho trvání, je doložen od 2.⁵⁰ do 30. dynastie.⁵¹ Nositel titulu stál v čele státní správy a byl přímo odpovědný králi. Titul je na základě úzu překládán jako „vezír“. Prvním, kdo užil tohoto pojmenování pro zkoumaný staroegyptský titul, byl na sklonku 80. let 19. století Eduard Meyer.⁵² Výraz si vypůjčil z názvu instituce, která existovala v tehdejší době v Osmanské říši a jejíž původ lze podle některých badatelů hledat v Persii.⁵³ *Wazír* (příp. velkovezír) podléhal pouze chalífovi a pod jeho dozorem pracovaly ústřední kanceláře, tzv. díwány.⁵⁴ Překlad skupiny hieroglyfických znaků slovem „vezír“ patrně nejlépe vystihuje širokou sféru kompetencí a povinností a s tím související zodpovědnost držitele tohoto titulu ve starověkém Egyptě.

Z memfidských pyramidových polí je do současnosti doloženo 74 vezírů ze Staré říše. Tyto osoby vykonávaly vezírský úřad v hlavním městě Memfidě.

⁵⁰ O vzniku vezirátu se vedou stále diskuse. Prameny, jež se dochovaly do současnosti, neumožňují stanovit jednoznačné závěry. Egyptologové kladou vznik vezirátu do období v rozmezí od počátku 1. dynastie do počátku 3. dynastie. Podrobněji ke vzniku vezirátu viz níže.

⁵¹ MARTIN-PARDEY, E., *Wesir, Wesirat*, LÄ VI, 1986, col. 1227.

⁵² MEYER, E., *Geschichte des alten Ägyptens* I. Berlin 1887, s. 62-63.

⁵³ Za abbásovského chalífátu byly zavedeny na území dobitém Araby íránské správní metody. VESELÝ, R., *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století* I. Praha 1990. Encyklopedie islámu naproti tomu instituci vezíra podkládá za úřad arabského původu, též slovo vezír považuje etymologicky za arabské. *Encyclopedia of islam*. Vol. XI. Leiden 2002, s. 185.

⁵⁴ Více k vezirátu v arabsko-islámské oblasti viz *Encyclopedia of islam*. Vol. XI. Leiden 2002, s. 185-197.

Tab. 1: Počet vezírů – stav bádání od r. 1890 do současnosti

Sethe (1890)	25
Weil (1908)	34
Helck (1954)	49
Kanawati (1977)	41
Porter, Moss, Málek (1981)	58
Strudwick (1985)	66
současný stav	74

Interpretace titulu

Kompozitní titul sestával ze 3 elementů:

 t3y GG O 17 (varianta GG O 16) vlys s kobrami

Jedná se o hieroglyfický znak pro egyptské slovo *t3* (*t3y*) s významem „dveře, závěs (v chrámu, v paláci).“⁵⁵ Oba ekvivalenty znaku , přestože se sémanticky liší, v sobě obsahují uzavření nějakého prostoru.⁵⁶

Řada autorů tento znak spojuje s předsíní (*Vorhalle*) či vstupní branou do posvátného okrsku (*Torhalle*), která se původně nacházela při vchodu do králova paláce, kde stávala hlídka a kde se konávaly soudy. Tento prostor současně tvořil spojení vnitřního světa s vnějším světem.⁵⁷

⁵⁵ Podrobněji viz GOEDICKE, H., Textile Elemente in ägyptischen Tempeln: der Vorhang, in: D. Kurth (ed.), *3. ägyptologische Tempeltagung. Systeme und Programme der ägyptischen Tempeldekoration*. Wiesbaden 1995, s. 42-43.

⁵⁶ Naproti tomu Goedicke odmítá pro znak překlad pomocí výrazů *brána* či *okno*, které implikují „otevření“. *Ibid.*, s. 42.

⁵⁷ Srov. FRANKE, D., Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz *Z3b R3 Nhn*, *SAK* 11, 1984, s. 212-214 (*Torhalle*); HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218 (*Vorhalle*); a další.

Znak je v titulu vezíra chápán jako nisba (*t3yty*) a doslovně je překládán jako „ten, jenž náleží dveřím/závěsu“;⁵⁸ „ten, jenž náleží předsíni/vstupní bráně“.⁵⁹

H. Goedicke si ve své studii věnované textilním prvkům v egyptských chrámech, v níž se zabýval podrobně znakem , všiml užití tohoto znaku jako uzávěru prostoru v novoříšské básni oslavující vezíra.⁶⁰ Výraz zde figuruje jako metafora pro nebeský horizont, který tvoří předěl mezi lidským a božským světem. V myšlenkovém světě Egyptanů existovaly dělené světy mezi lidmi a králem, lidmi a bohy, světem živých a oním světem.⁶¹ „Toho, jenž náleží závěsu“ lze současně chápat v metaforickém smyslu jako *závěs* (tj. uzávěr prostoru) a zároveň jako prostředníka mezi králem a lidmi, tj. spojení vnitřního světa s vnějším světem. Posvátný králův prostor byl uzavřen skrze závěs. V personifikované podobě je mezi lidmi a panovníkem tímto závěsem vezír. D. Frankem obrazně řečeno, představovali hodnostáři jakýsi filtr, přes nějž procházela královská slova a ideje do světa vnějšího.⁶²

⁵⁸ Např. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 304. HUSSON, G., VALBELLE, D., *L'État et les Institutions en Egypte: des Premiers Pharaons aux Empereurs Romains*. Paris 1992, s. 36 („*celui du Rideau, magistrat et vizir*“). JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom II*. Oxford 2000, s. 1000-1001, no. 3706. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003, s. 138. Atd.

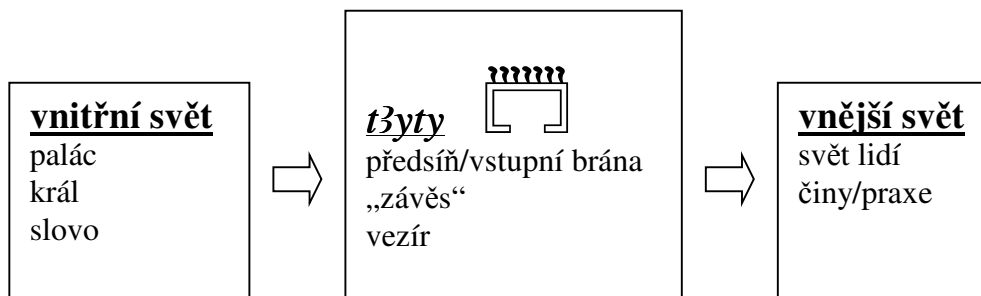
⁵⁹ „*Der zur Vorhalle gehörige*“, HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218.

⁶⁰ Vezír je zde nazýván jako zástupce Reův. GOEDICKE, H., *Textile Elemente in ägyptischen Tempeln: der Vorhang*, in: D. Kurth (ed.), *3. ägyptologische Tempeltagung*. Wiesbaden, 1995, s. 43-44.

⁶¹ Jako bránu mezi světem živých a mrtvých lze chápat také např. nepravé dveře.

⁶² FRANKE, D., *Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz Z3b R3 Nhn*, SAK 11, 1984, s. 214.

Tab. 2: Předpokládaný model předělu (spojení) světa krále a světa lidí (vychází z Frankeho 1984, s. 214)

Hieroglyfický znak 𓏏 není kromě vezírského titulu doložen ve spojení se žádným titulem v Archaické době nebo ve Staré říši.⁶³ Nejstarší doklad tohoto znaku pochází z nápisů na nádobách z podzemí Stupňovité pyramidy, v nichž je součástí vezírského titulu.⁶⁴ V Džoserově pyramidovém komplexu byl také poprvé užít vlys s kobrami jako architektonický prvek, a to na Jižní hrobce. Kobry zdobící vlys zde poukazují na spojení s králem, tj. na urea jako ochranný královský motiv.⁶⁵ Podle T. A. H. Wilkinsona tento element zdůrazňuje v titulu vezíra dvorský aspekt úřadu.⁶⁶

Jako jediný ze tří znaků vezírského titulu pozměňoval v průběhu Staré říše svou podobu. Měnil se počet kober a tvar vlysu. Z pozorování vyplývá, že počet ureů na vlysu nebyl striktně dán a v průběhu Staré říše kolísal (např. 7 Nefermaat,⁶⁷ 6 Hemiunu,⁶⁸

⁶³ Slovo 𓏏 je poprvé samostatně (tj. mimo titul vezíra) použito v Nové říši. GOEDICKE, H., *Textile Elemente in ägyptischen Tempeln: der Vorhang*, in: D. Kurth (ed.), *3. ägyptologische Tempeltagung*. Wiesbaden, 1995, s. 42.

⁶⁴ LACAU, P., LAUER, J.-P., *La Pyramide à Degrés V*. Cairo 1965, s. 1-3, fig. 1-4, pl. 1.

⁶⁵ GOEDICKE, H., *Textile Elemente in ägyptischen Tempeln: der Vorhang*, in: D. Kurth (ed.), *3. ägyptologische Tempeltagung*. Wiesbaden, 1995, s. 42. Podrobněji ke kobrák v Egyptě viz JOHNSON, S. B., *The cobra Goddess of ancient Egypt. Predynastic, early dynastic and Old Kingdom periods*. London and New York 1990.

⁶⁶ Podle autora mohl v sobě tento element nést význam, který nám dnes zůstává ukrytý. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 138.

⁶⁷ HARPUR, Y., *The tomb of Nefermaat and Rahotep at Maidum: discovery, destruction and reconstruction*. Prestbury 2001, s. 67, fig. 77.

⁶⁸ JUNKER, H., *Giza. Bd. 1. Die Mastabas der IV. Dynastie auf dem Westfriedhof*. Wien 1929, pl. 23.

8 Nebemachet,⁶⁹ 6 Ptahšepes,⁷⁰ 4 Inumin⁷¹ atd.), a to i v rámci výskytu v jedné hrobce (např. 4-5 Rawer,⁷² atd.).

Na sklonku 5. dynastie se objevuje v psaní znaku nový prvek, malé výčnělky po stranách vlysu. Nejranější příklad je doložen za vlády Venise, v hrobkách Achethotepa, Achethotepa Hemiho a Senedžemiba Mehiho.⁷³ V hrobce Achethotepa se objevují obě verze psaní, stará i nová, což může podle Strudwicka značit, že nová forma s výčnělky ještě nebyla plně zavedena.⁷⁴ Později se z výčnělků vyvinula nová podoba psaní znaku, tj. z (GG O 17) varianta (GG O 16). Tyto vývojové formy znaku mohou být nápomocné při datování vezírů. Grafická podoba dalších znaků, šakala a kachňátka, totiž zůstávala konstantní, tyto znaky svůj tvar neměnily. Jako jediný ze znaků tvořících vezírský titul může tedy znak přispět k chronologickému určení vezírů. Nelze se jím však při dataci řídit ortodoxně.

 z3b GG E 17 šakal

Znak z3b je nejobtížněji interpretovatelným znakem vezírského titulu, badatelé jej vykládají různými způsoby.

Šakal žijící na okraji pouště, tedy v oblasti nekropolí, byl spojován s božstvy mrtvých a považován za strážce nekropolí. V době vzniku egyptského státu šakal reprezentoval Chontamenteje, lokálního boha Abydu, nebo Anupa, který se následně stal jedním z hlavních

⁶⁹ HASSAN, S., *Excavations at Giza*. Vol. 4. Cairo 1943, s. 131, fig. 73.

⁷⁰ VERNER, M., *The Mastaba of Ptahshepses. Reliefs*. I. Praha 1977, no. 181 (v případě všech dalších výskytů vezírského titulu v Ptahšepesově hrobce je horní část znaku s kobrami nedochovaná).

⁷¹ KANAWATI, N., *The Teti cemetery at Saqqara*. Vol. 8., *The tomb of Inumin*. ACER 24. Oxford 2006, pl. 56c.

⁷² el-FIKEY, S., *The Tomb of the vizier Re'-wer at Saqqara*. Warminster 1980, pls. 1, 2, 9.

⁷³ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 304.

⁷⁴ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 304-305.

bohů egyptského království.⁷⁵ Již v Predynastické době (hrob U-j, viz obr. příloha č. 1) a následně v Archaické době, kdy titul vezíra vznikl, byl také král zpodobňován jako šakal.⁷⁶ Podle W. Helcka *z3b* odkazuje ke králi jako soudci, který v podobě šakala projížděl zemí, aby vybíral daně a vykonával soudy.⁷⁷ Později, v Textech pyramid, král v roli Anupa (šakala) figuroval jako soudce u Posledního soudu.⁷⁸

Především na základě posledně jmenovaného důvodu se původně předpokládalo, že představuje v úředních titulech výraz pro soudce a úředníky pověřené vyšetřováním.⁷⁹ Tato domněnka, která u mnohých autorů přetrvává do současnosti, je krom Anupa představujícího soudce při Posledním soudu založena také na charakterickém instinktu šakala, čichu a větření,⁸⁰ a také na hbitosti a nezávislosti divokého šakala, jehož měl být král personifikací.⁸¹

Většina egyptologů se tedy domnívá, že v titulu vezíra vyjadřuje soudní aspekt vezírátu, tedy nejvyššího soudce.⁸² Vycházejí přitom ze skutečnosti, že vezír jakožto nejvyšší právní autorita po králi stál nad všemi ostatními soudci a rozhodoval o nejdůležitějších soudních případech. Helck⁸³ a další autoři⁸⁴ podali proti tomuto pojetí

⁷⁵ Šakal byl často zobrazován na standartách, např. na Narmerově paletě atd. BAINES, J., *Origins of Egyptian Kingship*, in: D. O'Connor, D. P. Silverman (eds.), *Ancient Egyptian Kingship*. Leiden 1995, s. 120.

⁷⁶ Srov. BARTA, W., *Schakal, LÁ V*, 1984, col. 527. GOEDICKE, H., *Die Laufbahn des Mṯn*, *MDAIK* 21, 1966, s. 46, pozn. 5. Jednotlivé výskyty hieroglyfického znaku šakala, který pravděpodobně představoval krále viz katalogový seznam DuQUESNE, T., *The jackal divinities of Egypt I*. London 2005, p. 60-62 (tab. II.H).

⁷⁷ HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. Wiesbaden 1987, s. 234, 245.

⁷⁸ FRANKE, D., *Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz Z3b R3 Nḥn, SAK* 11, 1984, s. 211-212.

⁷⁹ BRUGSCH, H., *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*. Leipzig 1882, 5 Bd., s. 389-393, 7 Bd., s. 1307. JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom II*. Oxford 2000, no. 2932.

⁸⁰ BARTA, W., *Schakal, LÁ V*, 1984, col. 527.

⁸¹ DuQUESNE, T., *The jackal divinities of Egypt I*. London 2005, p. 256.

⁸² KANAWATI, N., *The Teti cemetery at Saqqara. Vol. 8., The tomb of Inumin*. ACER 24. Oxford 2006, s. 12. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom..* London 1985, s. 304. HUSSON, G., VALBELLE, D., *L'État et les Institutions en Egypte: des Premiers Pharaons aux Empereurs Romains*. Paris 1992, s. 36. JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom II*. Oxford 2000, s. 1000-1001, no. 3706. DuQUESNE, T., *The jackal divinities of Egypt I*. London 2005, s. 255-256; atd.

⁸³ Helck ve své úvaze o raných dějinách a počátcích úřednictva předestřel, že se často zapomíná, že příčinné vztahy, které jsou platné pro naši kulturu a dobu, nemusely existovat pro staré Egyptany. HELCK, W., *Untersuchungen zu den*

přesvědčivou námitku, že ve starém Egyptě neexistovalo rozdělení moci ve státě, jak je chápána dnes, a že soudní moc nebyla vydělenou a samostatnou instancí, ale byla nedělitelnou součástí některých úřadů.

Dle názoru jiné skupiny badatelů se jedná o označení „*noble*“, tedy jen o všeobecné označení pro hodnostáře.⁸⁵ K. B. Gödecken pokládá *z3b* za čestné označení, které neodkazuje k žádnému úřadu a souvisí s pokročilejším věkem jeho držitele.⁸⁶ Význam *z3b* jako čestného označení otce není pro Starou říši doložen, tato konotace je záležitostí pozdějšího období.⁸⁷ Proti domněnce autorky a jejímu spojení s věkem hovoří např. skutečnost zachycená v biografii vezíra Heziho, který zahájil kariéru jako *zš n z3b*.⁸⁸

Další z možných interpretací je ta, že znak pravděpodobně odkazuje ke králi,⁸⁹ což by také mohlo vysvětlit pozici tohoto znaku v rámci vezírského titulu. *Z3b* je zde v honorifické transpozici, tj. při psaní má tento znak přednost před posledním znakem a dochází k prolepsi: *t3yty t3ty (n) z3b*. O spojení šakala s králem v Predynastické a Archaické době byla zmínka již výše, později je tato konotace doložena v Textech pyramid.⁹⁰ Podle Goedickeho názoru představuje *z3b* v Textech pyramid hříčku v psaní

Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches. 1954, s. 9-14. HELCK, W., Richtertitel, *LÄ V*, col. 255.

⁸⁴ ALLAM, S., Richter, *LÄ V*, cols. 254-255. MARTIN-PARDEY, E., Richten im Alten Reich und die sr-Beamten, in: Bryan, B., Lorton, D., (eds.), *Essays in Egyptology in Honor of Hans Goedicke*. San Antonio 1994, s. 157.

⁸⁵ Např. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003, s. 138. Další odkazy viz JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom II*. Oxford 2000, no. 2932.

⁸⁶ Autorka své tvrzení dokládá na příkladu Impuemancha, otce Mečena, významného hodnostáře z přelomu 3. a 4. dynastie. Impuemanch vlastnil titul *zš n z3b*, který Goedecken interpretuje jako „*Alterstitel eines Schreibers*“. GÖDECKEN, K. B., *Eine Betrachtung der Inschriften des Meten im Rahmen der sozialen und rechtlichen Stellung von Privatleuten im ägyptischen alten Reich*. ÄA 29. Wiesbaden 1976, s. 69.

⁸⁷ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 83, pozn. 31.

⁸⁸ Heziho autobiografický text viz např. SILVERMAN, D. P., The threat-formula and biographical text in the tomb of Hezi at Saqqara, *JARCE* 37, 2000, s. 6. Více viz kap. Podoba kariéry vezíra.

⁸⁹ FRANKE, D., Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz *Z3b R3 Nhn*, *SAK* 11, 1984, s. 211-212. CALLENDER, V. G., À propos the title of *r Nhn n z3b*, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 362.

⁹⁰ FRANKE, D., Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz *Z3b R3 Nhn*, *SAK* 11, 1984, s. 211. GOEDICKE, H., Die Laufbahn des *Mtn*, *MDAIK* 21, 1966, s. 46.

pro *z3w* („vůdce“), tedy označení pro krále jako vůdce v boji.⁹¹ Celou řadu příkladů, kdy je šakal spojován s králem, uvádí Franke ve své studii o titulu *r Nhn n z3b*.⁹²

První vyobrazení stojícího šakala je doloženo na destičkách z hrobu U-j na Umm el-Kábu v Abydu. Hrob U-j je nejvýstavnějším na pohřebišti U a v Predynastické době vůbec. Náležel snad panovníkovi jménem Škorpión či Krokodýl.⁹³ Podle Dreyera štítky, na nichž je vyobrazen šakal, sloužily k označení zboží pocházejícího z rezidence/domácnosti panovníka.⁹⁴ Znak šakala je v tomto kontextu s největší pravděpodobností manifestací krále. Mohlo jít o označení krále (příp. o jednu z forem), jež bylo nadále používáno. Je také možné, že pozdější užití (*z3b*) mohlo být výrazem snahy zdůraznit kontinuitu (chápáno v rovině prostorové i personální), tradici, či hlášení se k odkazu predynastických předků a počátkům království. Označení krále jako *nswt bity*, které se stalo později také součástí úředních titulů, bylo zavedeno v polovině 1. dynastie panovníkem Denem.⁹⁵

Hieroglyfický znak je jako jediný element vezírského titulu doložen také jako součást jiných úředních titulů. Jako složka úředního titulu byl hieroglyf stojícího šakala poprvé užit v titulu *ꜥꜣꜣ n wsꜥꜣ ꜥꜣꜣꜣ z3b* (?) na sklonku 1. dynastie (hrob S 3504).⁹⁶ Dalšími doklady jsou dva tituly na zlomcích nádob z podzemí Džoserovy

⁹¹ Podle autora představuje stojící šakal válečného vůdce, ležící šakal zemřelého krále a vůdce na onom světě. GOEDICKE, H., Die Laufbahn des *Mtn*, *MDAIK* 21, 1966, s. 46, pozn. 5.

⁹² Franke analyzoval říkadlo 437 a jeho varianty. FRANKE, D., Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz *Z3b R3 Nhn*, *SAK* 11, 1984, s. 209-217.

⁹³ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003, s. 40-41. Podrobněji k hrobu U-j viz DREYER, G., *Umm el-Qaab I. Das prädynastische Königsgrab U-j und seine frühen Schriftzeugnisse*. Mainz 1998.

⁹⁴ DREYER, G., *Umm el-Qaab I*. Mainz 1998, s. 122 (č. 71-77), 141.

⁹⁵ *Nswt* je spojeno s bílou korunou, *bity* s červenou, podle Baines došlo zřejmě ke splynutí dvou slov označujících krále a aspekty království, která stála na různé hierarchické úrovni. Místo vzniku není známo. BAINES, J., Origins of Egyptian Kingship, in: D. O'Connor, D. P. Silverman (eds.), *Ancient Egyptian Kingship*. Leiden 1995, s. 127. Otázkou *nswt* se též zabýval Barta, viz BARTA, W., Zum altägyptischen Namen des Königs Achēs, *MDAIK* 29, 1973, s. 4.

⁹⁶ Podrobněji viz níže (Původ titulu).

pyramidy, pocházející pravděpodobně z konce 2. dynastie.⁹⁷ Jeden soubor zlomků obsahuje části hieroglyfických znaků titulu ʿd-mr n z3b ,⁹⁸ druhý soubor dokládá titul ḥry-wdb n z3b u osoby jménem Chuinpu.⁹⁹ Na počátku 3. dynastie je držitelem těchto dvou titulů hodnostář Aachety,¹⁰⁰ jeho hrob se nachází v Sakkáre, poloha je však neznámá.¹⁰¹ Od poloviny 5. dynastie dochází k nárůstu úředních titulů spojených se z3b ,¹⁰² např. zš n z3b , imy-r3 zš n z3b , šḥd zš n z3b , r Nḥn n z3b ,¹⁰³ atd.¹⁰⁴ Podle Goedickeho představoval stojící šakal v úředních titulech mladší formu původně ležícího šakala.¹⁰⁵

Helck porovnal tituly, jejichž součástí je hieroglyfický znak šakala, a povšiml si, že se z3b ve spojení s tituly objevuje vždy, když není uveden přívlástek označující úřad či oblast správy. Autor pokládá za pravděpodobné, že v těchto případech indikuje, že držitel takového titulu byl členem „právního“ oddělení vezírový kanceláře.¹⁰⁶

⁹⁷ Podrobněji k nápisům na nádobách z podzemí Džoserovy pyramidy a jejich dataci viz níže (Původ titulu). Provedení znaku placenty (GG Aa1) obsaženého v Chuinpuově jménu odpovídá způsobu psaní v závěru 2. dynastie. REGULSKI, I., *Second Dynasty ink inscriptions from Saqqara paralleled in the Abydos material from the Royal Museums of Art and History (RMAH) in Brussels*, OLA 138, 2004, s. 959-960.

⁹⁸ FIRTH, C. M., QUIBELL, J. E., *The Step pyramid* I, s. 123, č. 11; II, pl. 91, č. 11. Le Caire 1935.

⁹⁹ Tento titul je u Chuinpua doložen dvakrát. LACAU, P., LAUER, J.-P., *La pyramide à degrés* V. Le Caire 1965, s. 52 (č. 112, fig. 75), pl. 34, 5. KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit* I. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 603. Naproti tomu DuQuesne titul čte jako z3b-ḥr-š , viz DuQUESNE, T., *The jackal divinities of Egypt* I. London 2005, s. 61.

¹⁰⁰ Helck mylně uvádí, že první spojení z3b s úředním titulem se objevuje až u Aachetyje. Srov. HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 220, 248-255.

¹⁰¹ Srov. PM III², s. 500.

¹⁰² Srov. např. de CENIVAL, J. L., À propos de la stèle de Chechi, *RdE* 27, 1975, s. 68.

¹⁰³ K významu titulu viz zejména FRANKE, D., Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz Z3b R3 Nḥn , *SAK* 11, 1984, s. 209-217. CALLENDER, V. G., À propos the title of r Nḥn n z3b , in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 361-380.

¹⁰⁴ Výčet titulů s elementem z3b viz JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom* II. Oxford 2000, nos. 2933-2986.

¹⁰⁵ Autor to dokládá na titulu škr-ḥnpw a poukazuje na to, že v Textech pyramid bylo pro ležícího i stojícího šakala užito označení z3b . GOEDICKE, H., *Die Laufbahn des Mtn*, *MDAIK* 21, 1966, s. 46.

¹⁰⁶ Jedná se např. o tituly zš n z3b , imy-r3 zšw n z3b , atd. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 82. *Idem.*, Richtertitel, *LÄ* V, cols. 255-256.

 t3ty GG G 47 kachňátko

Tento znak nelze přeložit. Podle názoru některých egyptologů *t3ty* souvisí s titulem *tt* vyobrazeným na Narmerově paletě (podrobněji viz níže). Někteří badatelé soudí, že *tt* mohlo být zkratkou pro *wtt/wttw* („potomka“), a je dokonce možné, že *t3ty*, element vezírského titulu, vznikl z téhož kořene.¹⁰⁷ Ve 4. dynastii byli vezíry synové krále. Podle představ starých Egyptů byl vezír synem krále, mohl přebírat určitou část královské moci a stát se tak zástupcem panovníka.¹⁰⁸

Znak je z celé skupiny považován za nejdůležitější, neboť byl od Střední říše samostatně používán pro označení vezíra (s přidáním fonetického komplementu *t* a svislé čárky za znak). Tento hieroglyfický znak není kromě vezírského titulu doložen ve spojení se žádným titulem v Archaické době nebo ve Staré říši, vyjma skupiny znaků z otisku pečeti pocházející z archaické hrobky S 3504 v Sakkáře (podrobněji viz níže).¹⁰⁹

Podle Wilkinsona tento element označuje administrativní aspekt vezírského úřadu.¹¹⁰

Po celé období Staré říše tvořily tyto tři znaky vezírský titul, což pro následující epochu zpravidla neplatilo a titul vezíra byl zapisován většinou jako . Kompozitní titul   je v egyptologické literatuře interpretován několika způsoby, jež jednak vycházejí z různého chápání a čtení hieroglyfických znaků tvořících titul, a jednak z odlišné interpretace znaku .

Jsou-li ponechány stranou drobné transliterační odlišnosti vycházející z nejednotnosti egyptologického transliteračního systému

¹⁰⁷ SETHE, K., *Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten* I. Glückstadt 1935, s. 11. WILKINSON, T. A. H., What a king is this: Narmer and the concept of the ruler, *JEA* 86, 2000, s. 30, pozn. 44. Podrobněji viz níže.

¹⁰⁸ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 56-57.

¹⁰⁹ EMERY, W. B., *Great tombs of the first dynasty* II. London 1954, s. 127/58, fig. 200. KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit* I. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 488-9.

¹¹⁰ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 139.

(tzn. $y = j$, $i = y$, $z = s$), lze se v odborné egyptologické literatuře setkat se třemi způsoby transkripce vezírského titulu ve Staré říši: $t3y$ (n) $z3b t3ty$,¹¹¹ $t3y$ $t3ty$ (n) $z3b$ ¹¹² a $z3b t3y$ $t3ty$.¹¹³ Nejčastěji je užíván nejstarší přepis $t3y$ $z3b t3ty$. Element $z3b$ v těchto prepisech zaujímá pokaždé jinou pozici, což, jak už bylo výše naznačeno, je dáno velmi rozdílnými interpretacemi hieroglyfického znaku šakala.

Badatelé 19. století považovali vezírský titul za dva či tři tituly:

  „vrchní soudce“¹¹⁴ a šéf veškeré správy,¹¹⁵ „druhý po králi v předsíni paláce“,¹¹⁶ vůdce velkých Jihu a Severu,¹¹⁷ guvernér,¹¹⁸ a vezír¹¹⁹. Tento posledně uvedený výraz se ujal jako označení nejlépe vystihující nejvyšší úřad staroegyptské administrativy. Za titul vezíra byl považován pouze poslední znak kompozitního titulu, , neboť badatelé vycházeli z podoby psaní titulu v průběhu celých egyptských dějin.¹²⁰ Později začali odborníci tuto skupinu znaků chápat jako jeden titul složený ze tří

¹¹¹ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 300-335. MARTIN-PARDEY, E., *Wesir, Wesirat*, LÁ VI, 1986, col. 1227. JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom II*. Oxford 2000, s. 1000/3706. CALLENDER, V. G., À propos the title of *r Nhn n z3b*, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 361-380, WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003, s. 137; HANNIG, R., *Großes Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch (2800-950 v. Chr.)* Mainz 2006 (uvádí i variantu $z3b t3jtj t3tj$). DuQUESNE, T., *The jackal divinities of Egypt I*. London 2005, s. 255; atd.

¹¹² HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218.

¹¹³ HASSAN, S., *Excavations at Giza*. Vol. 7. Cairo 1953, s. 13. KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit I*. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 488 ($z3b-t3jtj-t3tj$). HANNIG, R., *Großes Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch (2800-950 v. Chr.)*. Mainz 2006 (uvádí i variantu $t3y$ (n) $z3b t3ty$).

¹¹⁴ Jako první užil tohoto označení Brugsch, viz BRUGSCH, H., *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*. Leipzig 1882, 5 Bd., s. 389-393 („Oberrichter“); 7 Bd., s. 1307 („Oberrichter“, „Pforte und Richter“).

¹¹⁵ „Der Chef der gesamten Verwaltung“, ERMAN, A., *Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum I*. Tübingen 1887, s. 131.

¹¹⁶ „Der zweite nach dem König in dem Vorhof des Palastes“, ERMAN, A., *Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum I*. Tübingen 1887, s. 131.

¹¹⁷ „Leiter der Grossen des Südens und Nordens“, ERMAN, A., *Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum*. Bd. 1. Tübingen 1887, s. 131.

¹¹⁸ ERMAN, A., *Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum I*. Tübingen 1887, s. 131.

¹¹⁹ MEYER, E., *Geschichte des alten Ägyptens I*. Berlin 1887, s. 62-63.

¹²⁰ Např. Labib toto zdůvodňuje různým psaním titulu v době od 1. do 30. dynastie, tj. tt z Narmerovy palety, kachňátko s jednokonsontním znakem pro t či bez něj. Co se týče jeho čtení, navrhol z téhož důvodu $t3t$ a $t3ty$ považoval za nesprávné. LABIB, P., *Das Wesirat*, ASAE 50, 1950, s. 363.

komponentů,¹²¹ přesto někteří stále tyto znaky vnímali jako položené vedle sebe bez užšího propojení, a proto je překládali jako dvě či tři oddělené entity: *supreme judge/chief justice and vizier*,¹²² či *he of the door/curatin, judge/ chief justice and vizier*.¹²³ N. Strudwick se domnívá, že tyto znaky představovaly původně dva nebo tři odlišné tituly,¹²⁴ to se však jeví jako málo pravděpodobné. S největší pravděpodobností byly znaky užívány pro vyjádření titulu vezíra od samého počátku v pevném spojení pospolu.

H. G. Fischer,¹²⁵ W. Helck,¹²⁶ J. L. de Cenival,¹²⁷ V. G. Callenderová¹²⁸ a další navrhuji čtení elementu *z3b* v úředních titulech jako prolepsi, tj. *n z3b*. Helck nabídl čtení jako *t3yty t3ty (n) z3b*, tedy „*t3ty* krále v podobě šakala, jenž náleží předsíni paláce (*Vorhalle*),“¹²⁹ tj. osoba *t3ty* jako zástupce krále (*z3b*) úřadující v předsíni paláce (*t3ty*). (*t3ty (n) z3b*) odkazuje k osobě, která úřad vezíra vykonávala, (*t3ty*) představuje lokaci vezírského

¹²¹ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 56, 134. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 304; atd.

¹²² HASSAN, S., *Excavations at Giza*. Vol. 4. Cairo 1943, např. s. 103. KANAWATI, N., *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*. Warminster 1980, s. 13; atd.

¹²³ KANAWATI, N., *The Teti cemetery at Saqqara. Vol. 8., The tomb of Inumin*. Oxford 2006, s. 12. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 304. HUSSON, G., VALBELLE, D., *L'État et les Institutions en Egypte: des Premiers Pharaons aux Empereurs Romains*. Paris 1992, s. 36. JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom II*. Oxford 2000, s. 1000-1001, no. 3706; atd.

¹²⁴ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 304.

¹²⁵ H. G. Fischer se zabýval elementem *z3b* v rámci titulu *ḥd-mr n z3b* ve studii A scribe of the army of the Fifth Dynasty, *JNES* 18, 1959, s. 265.

¹²⁶ HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218.

¹²⁷ Autor řeší přepis a význam titulu *imy-r3 zš(w) n z3b*. de CENIVAL, J. L., À propos de la stèle de Chechi, *RdE* 27, 1975, s. 64.

¹²⁸ CALLENDER, V. G., À propos the title of *r Nhn n z3b*, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 361-362.

¹²⁹ HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218 („der zur Vorhalle gehörige *t3ty* des (Königs als) Schakal“).

úřadu. Naproti tomu Wilkinson v těchto třech znacích vidí vyjádření tří aspektů vezírského úřadu: dvorský, soudní a administrativní.¹³⁰

Franke se domnívá, že předsedajícím soudu, který se odehrával při vstupní bráně/v předsíni paláce, byl pravděpodobně původně král v roli (či podobě) šakala a později od krále převzal předsednictví u soudu pověřený soudce, nejprve vezír a pak úředníci s titulem *z3b*.¹³¹

Je-li bráno v úvahu, že titul vezíra vnikl v Archaické době (o čemž svědčí nápisy na kalcitových nádobách z podzemí Stupňovité pyramidy), tedy v období, kdy symboly a obrazové představy vycházející z reálného a ideologického světa Egyptanů byly převáděny do rébusového psaní,¹³² jeví se Helckův návrh čtení a výkladu titulu *t3yty t3ty (n) z3b* jako nejsprávnější. Tento způsob, ač se zdá komplikovaný a na první pohled nesrozumitelný, je zřejmě podle všech ukazatelů nejvhodnější interpretací složeného titulu vezíra ve Staré říši.

 je nutné posuzovat jako kompozitní titul. Nejedná se o dva či tři tituly, pro což také svědčí další aspekt v psaní vezírského titulu. V případech, kdy je vezír zmiňován mimo hrobku, tj. mimo zádušní kontext, je titul obvykle psán s determinativem sedícího muže .¹³³ Determinativ je v takových případech umístěn za kompozitní titul a je tak zřejmé, že byla tato skupina znaků vnímána jako jeden titul.¹³⁴ Např. ve Weniho biografii,¹³⁵ či v dopise Káhira JE 49623,¹³⁶ je titul vezíra zmiňován bez spojitosti se jménem osoby,

¹³⁰ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 138.

¹³¹ FRANKE, D., Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz *Z3b R3 Nln*, *SAK* 11, 1984, s. 212.

¹³² Více viz KAHL, J., *Das System der ägyptischen Hieroglyphenschrift in der 0.-3. Dynastie*. Wiesbaden 1994.

¹³³ Na tentýž jev poukázal v případě psaní osobních jmen Fischer. V zádušním kontextu fungují velké postavy zemřelého ve scénách jako determinativy. FISCHER, H. G., *Redundant Determinatives in the Old Kingdom*, 1977, s. 73.

¹³⁴ Na tuto skutečnost upozornil již Sethe, nicméně skupinu znaků pokládal za dva tituly. SETHE, K., *Geschichte des Amtes im Alten Reich*, *ZÄS* 28, 1890, s. 44.

¹³⁵ *Idem.*, *Urkunden des Alten Reiches*. I. Leipzig 1933, s. 99: 5, 100: 15.

¹³⁶ GUNN, B., *A sixth dynasty Letter from Saqqara*, *ASAE* 25, 1925, s. 242-255.

vždy je psán s determinativem. Totéž platí i pro další tituly, které nejsou přímo spojeny se jménem či vyobrazením dané osoby.¹³⁷

Přidávky k titulu vezíra

Ke kompozitnímu titulu vezíra byly v průběhu Staré říše připojeny v několika případech další hieroglyfické znaky, znak falu a výraz *m3^c*.

Ve 4. a na počátku 5. dynastie je u několika osob doloženo psaní titulu se čtvrtým znakem, falem, který je připojen bezprostředně za skupinu znaků (např. u Iunmina,¹³⁸ Anchmarea¹³⁹ a Sechemkarea¹⁴⁰). Podle K. Setheho se jedná o spojitost *t3ty* se slovem *t3y* „mužský, samčí“¹⁴¹ a snad také s ceremonii a nesením posvátných předmětů.¹⁴² A. H. Gardiner uvažoval v téže rovině a domníval se, že se jednalo o slovo s významem „muž, mužský“.¹⁴³ Helck tento výklad popřel, podle něj v sobě nese psaní s falem původní význam slova „syn“.¹⁴⁴

Helckovu interpretaci nelze zcela vyloučit, neboť znak se v titulu vezíra objevil v době, kdy začíná být nejvyšší správní úřad v zemi obsazován osobami nekrálovského původu.¹⁴⁵ Přidání tohoto hieroglyfického znaku za vezírský titul mohlo prezentovat snahu odlišit pravé královské syny v úřadu vezíra od těch, kteří nebyli členy královské rodiny, ale nesli též titul královský syn, v souladu

¹³⁷ Srov. např. s biografií Heziho, viz SILVERMAN, D. P., The threat-formula and biographical text in the tomb of Hezi at Saqqara, *JARCE* 37, 2000, s. 6, pozn. 13.

¹³⁸ HASSAN, S., *Excavations at Giza*. Vol. 7. Cairo 1953, s. 17, fig. 10.

¹³⁹ *Idem.*, *Excavations at Giza*. Vol. 6 – Part III. Cairo s. 35, 38 (fig. 30).

¹⁴⁰ *Idem.*, *Excavations at Giza*. Vol. 4. Cairo 1943, s. 111, fig. 58.

¹⁴¹ SETHE, K., Geschichte des Amtes im Alten Reich, *ZÄS* 28, 1890, s. 43. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 305-306.

¹⁴² DuQUESNE, T., Reviews on M. Baud, *DE* 48, 2008, p. 130.

¹⁴³ GARDINER, A. H., *Ancient Egyptian onomastica* I. Oxford 1947, s. 19*.

¹⁴⁴ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamten Titeln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 56.

¹⁴⁵ K tomuto dochází od vlády Menkaurea. SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königssohn“*. Bonn 1976, s. 162.

s tehdejšími představami o vezírovi jako synovi panovníka.¹⁴⁶ Tuto teorii podporuje také skutečnost, že se znak \curvearrowright z titulu vezíra vytrácí ve stejné době jako tituly $z3 nšwt smsw (n ht.f)$ z titulatury vezírů, tedy nejpozději za Sahurea (srov. tab. 3 v kap. Titulatura vezírů).

Naproti tomu přídavek $m3^c$ nebyl připojován pouze za titul vezíra, ale i k jiným titulům hodnostářů z počátku 6. dynastie, výjimečně v závěru 5. dynastie a v době vlády Pepiho II. Mezi vezíry, jež nesli výraz $m3^c$ za titulem $t3ty t3ty n z3b$, byli Kagemni,¹⁴⁷ Chentika Ichechi¹⁴⁸ a Iryenachty,¹⁴⁹ všichni z období vlády Tetiho a Pepiho I. Z vezírů, jež měli přídavek $m3^c$ připojen za některým z jiných titulů ve své titulatuře, to byli: Senedžemib Inti,¹⁵⁰ Senedžemib Mehi,¹⁵¹ Anchmahor,¹⁵² Kar,¹⁵³ Hezi,¹⁵⁴ Merefnebef,¹⁵⁵ Mehu,¹⁵⁶ Tepemanch,¹⁵⁷ Anchmeryre¹⁵⁸ a Meryreiam¹⁵⁹.

¹⁴⁶ Podrobněji ke vztahu mezi titulem královský syn a úřadem vezíra viz kap. Titulatura vezírů.

¹⁴⁷ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 154-155.

¹⁴⁸ $M3^c$ se v mastabě Chentiky Ichechiho vyskytuje pětkrát, pokaždé ve spojení s jiným titulem ($smr w^c ty m3^c$, $h3ty-^c m3^c$, $hry-hbt m3^c$, $t3ty t3ty n z3b m3^c$). JAMES, T. G. H., APTED, M., *The Mastaba of Khentika called Ikhekhi*. London 1953, s. 12-13.

¹⁴⁹ DREYER, Günter, *Im Schatten der Pyramiden: Beamtengräber im Chephren „Quarry-Cemetery“ (Giza)*, 2007, s. 117.

¹⁵⁰ $H3ty-^c m3^c$, BROVARSKI, E., *The Senedjemib Complex Part I. Giza Mastabas VII*. Boston 2001, s. 83.

¹⁵¹ $H3ty-^c m3^c$, *Ibid.*, s. 158.

¹⁵² $Imy-r3 zšwy m3^c$, BADAWY, A., *The tomb of Nyhetep-Ptah at Giza and the tomb of Ankhmahor at Saqqara*. Berkeley 1978, s. 50.

¹⁵³ $R Nhn n z3b m3^c$, CALLENDER, V. G., À propos the title of $r Nhn n z3b$, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 369-374. BÁRTA, M., *The Sixth Dynasty tombs in Abusir. Tomb complex of the vizier Qar and his family*. In: *The Old Kingdom art and Archaeology* (ed. M. Bárta). Prague 2006, s. 57, tab. I.

¹⁵⁴ $Imy-r3 zšwy m3^c$, KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. Warminster 1999, s. 11.

¹⁵⁵ $Iry nfr-h3t m3^c$, $smr w^c ty m3^c$, MYŚLIWIEC, K., *Saqqara: Polish-Egyptian Archaeological Mission. The tomb of Merefnebef. I.*, Text. Warszawa 2004, s. 49-50.

¹⁵⁶ $Imy-r3 gswy-pr m3^c$ a $imy-r3 gswy-pr m3^c m3^c$, ALTENMÜLLER, H., *Die Wanddarstellungen im Grab des Mehu in Saqqara*. Mainz 1998, s. 35, 39.

¹⁵⁷ $Imy-r3 wpt m3^c$, $q-mr n z3b m3^c$, $zš n z3b m3^c$, $smr-w3ty m3^c$, $smr-w3ty n mrwt m3^c$ a $šhd zš n z3b m3^c$, STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 156-157.

¹⁵⁸ $Imy-r3 gs-pr m3^c$ a $h3ty-^c$, ALTENMÜLLER, H., *Die Wanddarstellungen im Grab des Mehu in Saqqara*. Mainz 1998, s. 63, č. 7 a 12.

V provinciích měli přídavek *m3^c* připojen za tituly vezíři Chuj¹⁶⁰ a Idi.¹⁶¹ Tito byli v příbuzenském svazku (otec a syn) a skrze dcery/sestry Anchesenpepi I a II, jež se staly manželkami krále, byli spřízněni s panovníkem Pepim I.

Připojení výrazu *m3^c* za titul si povšiml již Sethe ve své průkopnické studii o vezirátu ve Staré říši. Pro *m3^c* navrhl dva významy: „skutečný“ nebo „věrný“.¹⁶² Přídavek *m3^c* je některými odborníky považován za označení skutečně vykonávaného úřadu, zatímco ostatní tituly mají za honorifické.¹⁶³ Jinými je pokládán za indikátor klesající hodnoty titulů, ke kterým byl připojen.¹⁶⁴ Jelikož se přídavek *m3^c* vyskytuje i v rámci jedné hrobky velmi nepravidelně, T. G. H. James a M. Apted soudí, že *m3^c* zpočátku znamenalo „skutečný“, později bylo užíváno jako elegantní varianta či jako výplň místa.¹⁶⁵ A. Badawy míní, že *m3^c* bylo pravděpodobně bez významu a že tedy bylo pouze honorifické.¹⁶⁶

Velmi podnětné myšlenky přinesla ve své studii Callenderová, a to nejen co se týče přídavku *m3^c*.¹⁶⁷ Osoby, jejichž titulatura obsahuje *m3^c*, jsou datovány do počátku 6. dynastie, přesněji do doby přechodu moci z panovníka Tetiho na Pepiho I. Krátká vláda obskurního panovníka Veserkarea,¹⁶⁸ záměrně poničené hrobky některých

¹⁵⁹ *Try-p^ct m3^c*, STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 96-96.

¹⁶⁰ *Try-p^ct m3^c*, BLUMENTHAL, E., Die „Göttersväter“ des Alten und Mittleren Reiches, ZÄS 114, 1987, s. 12 (stéla Cairo 1575).

¹⁶¹ Přídavek *m3^c* je uveden za třemi tituly: *imy-r3 niwt m3^c*, *t3yty t3ty n z3b m3^c*, *h3ty-c m3^c*, *ibid.*, s. 12 (stéla Cairo 1575).

¹⁶² SETHE, K., Geschichte des Amtes im Alten Reich, ZÄS 28, 1890, s. 46.

¹⁶³ BRUGSCH, H., *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*. Leipzig 1882, 2 Bd.

¹⁶⁴ BAER, K., *Rank and Title in the Old Kingdom*. Chicago 1960, s. 163.

¹⁶⁵ JAMES, T. G. H., APTEDE, M., *The Mastaba of Khentika called Ikhekhi*. London 1953, s. 13.

¹⁶⁶ BADAWY, A., *The tomb of Nyhetep-Ptah at Giza and the tomb of Ankhm^cahor at Saqqara*. Berkeley 1978, s. 39 (č. 22), 50.

¹⁶⁷ CALLENDER, V. G., À propos the title of *r Nhn n z3b*, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 371-374.

¹⁶⁸ Abydoský královský seznam uvádí Veserkarea jako následovníka Tetiho a předchůdce Pepiho I. Turínský královský seznam Veserkarea neuvádí. Podle Stadelmanna je Veserkarea pravděpodobně identický s chlapcem, jež byl nalezen na zlomku reliéfu ze zádušního chrámu pyramidového komplexu Chuity, manželky Tetiho. STADELMANN, R., *Teti und der Beginn der 6. Dynastie*, in: C. Berger,

hodnostářů na memfidské nekropoli, zápis z Weniho biografie, který informuje o soudním procesu s manželkou Pepiho I.,¹⁶⁹ a další prameny nasvědčují tomu, že se jednalo o období politické nestability. Další skupina hodnostářů s přídavkem *m3c* za titulem působila v období vlády Pepiho II., např. v době regentství královny Anchesenpepi II, která vládla za syna Pepiho II.¹⁷⁰ Callenderová přesvědčivě argumentuje, že výraz *m3c* v titulatuře těchto hodnostářů indikoval jedince se zvláštní panovnickovou důvěrou či přízní, kterou si v politicky nestabilní době získali.¹⁷¹

Zdá se, že výskyt přídavek $\overline{\text{m}}\text{3c}$ a *m3c* nebyl nahodilý. V užití přídavek se jeví zřejmá příčinná souvislost se společenským a politickým vývojem. Oba přídávky tedy mohou posloužit jako chronologické vodítko.

První doklad titulu *t3yty t3ty n z3b*

Nejranější doklad vezírského titulu pochází z podzemí Stupňovité pyramidy v Sakkáře. Ve 30. letech 20. století bylo ve vertikálních šachtách VI (H) a VII (B) pod východní stranou pyramidy nalezeno přibližně 40 000 kamenných nádob.¹⁷² Nápisy na některých nádobách uvádějí velký počet titulů, které se později staly charakteristickými pro egyptský stát.¹⁷³

G. Clerc, N. Grimal (eds.), *Hommages á Jean Leclant*. Vol. 1., Études pharaoniques, BdE 104, 1994, s. 335. Veserkareova vláda trvala pravděpodobně 2 až 4 roky. BAUD, M., The relative chronology of Dynasties 6 and 8, in: E. Hornung, R. Krauss, D. A. Warburton (eds.), *Ancient Egyptian chronology*. Leiden, Boston 2006, s. 146.

¹⁶⁹ Podle Goedickeho výzkumu došlo k soudnímu procesu po někdy po 21. roce vlády Pepiho I. GOEDICKE, H., An Approximate date for the harem investigation under Pepy I, *JAOS* 74, 1954, s. 88-89.

¹⁷⁰ CALLENDER, V. G., À propos the title of *r Nhn n z3b*, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 372.

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 371-374.

¹⁷² LAUER, J.-P., *La Pyramide à degrés compléments III*. Le Caire 1939, s. 6, pls. 1-19.

¹⁷³ HELCK, W., Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramid, *ZÄS* 106, 1979, s. 120.

Dvacet jedna kalcitových nádob¹⁷⁴ nese titul vezíra napsaný červeným inkoustem, a to vždy ve spojení se jménem Kaimen/Menka,¹⁷⁵ žádná z nich nenesé jméno krále či jiné vodítko k dataci. Jména králů se na kamenných nádobách, na nichž nebyly nápisy vyryty, ale provedeny inkoustem, nevyskytují.¹⁷⁶ Nelze tedy s naprostou jistotou říci, pro kterého panovníka byly tyto nádoby určeny (či kterým panovníkem byly darovány),¹⁷⁷ a vezíra tak přesně chronologicky zařadit.

Kaimenův vezírský titul je umístěn vždy bezprostředně před jménem, skládá se ze tří komplementů: . Titul je proveden formou hieroglyfické kurzívy (viz obr. příloha č. 2).¹⁷⁸ Jedná se o nejstarší podobu tohoto titulu, která je později typická pro celou Starou říši, je ojedinělým dokladem z doby před 4. dynastií.

Počátek vezirátu je v důsledku neexistence či torzovitosti pramenů zahalen v mlze. Současný stav poznání neumožňuje odpovědět s naprostou jistotou na otázky spojené s počátky vezirátu či časovým zařazením vezíra Kaimena. První zmínka o vezírovi a mnoha dalších titulech, které jsou později charakteristické pro egyptský stát

¹⁷⁴ Geologicky se jedná o travertin, podrobněji viz ASTON, B. G., HARRELL, J. A., SHAW, I., Stone, in: P. T. Nicholson, I. Shaw, (eds.), *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Cambridge 2000, s. 59-60.

¹⁷⁵ LACAU, P., LAUER, J.-P., *La Pyramide à Degrés V*. Cairo 1965, s. 1-3, fig. 1-4, pl. 1. K výskytům jména *Mn-k3* v Archaické době viz KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit I*. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 487-489. Na jednom z fragmentů je jméno následující za titulem vezíra silně poškozeno. Z dochované části jednoho znaku neúplného jména je patrné, že se zjevně nemohlo nejednat o Kaimenovo jméno. Srov. LACAU, P., LAUER, J.-P., *La Pyramide à Degrés V*, s. 1, fig. 2.

¹⁷⁶ VLČKOVÁ, P., Kamenné nádoby s nápisy. Pramen k poznání správního systému raně dynastického Egypta, in: P. Charvát, L. Obuchová (eds.), *Stát a státost ve starém Orientu*. Praha 2006, s. 10.

¹⁷⁷ Není jasné, zda byl král donátor či příjemce nádob. Srov. LACAU, P., LAUER, J.-P., *La Pyramide à Degrés V*. Cairo 1965, s. 3. KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit II*. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 1049, no. 1779. Tito badatelé interpretují *in* v nápisech „jako dar pro (krále)“. Naproti tomu Helck je opačného názoru, podle něj se jednalo o královské dary hodnostářům, což by měl dokazovat nápis *inw hr nšwt*. HELCK, W., Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide, *ZÄS* 106, 1979, s. 126. Jednoznačnou interpretaci ztěžuje absence genitivních a dativních předložek. REGULSKI, I., Second Dynasty ink inscriptions from Saqqara paralleled in the Abydos material from the Royal Museums of Art and History (RMAH) in Brussels, *OLA* 138, 2004, s. 955, 961.

¹⁷⁸ Tyto nápisy jsou pravděpodobně dílem jednoho písaře. LACAU, P., LAUER, J.-P., *La Pyramide à Degrés V*. Cairo 1965, s. 2.

pochází z podzemí Stupňovité pyramidy, zásadní je proto jejich interpretace a přesné chronologické zařazení, v tomto však egyptologové nejsou zajedno.

Vyryté nápisy na některých kamenných nádobách z podzemí Stupňovité pyramidy obsahují jména všech panovníků 1. a 2. dynastie, vyjma posledního panovníka 2. dynastie, Chasechemueje,¹⁷⁹ u nějž je na pečeti z galerií pod Džoserovou pyramidou doložena pouze dřívější podoba jeho jména, Chasechem.¹⁸⁰ Byly zde nalezeny otisky pečeti s Nečerichetovým/Džoserovým jménem, z čehož lze usuzovat, že tento panovník byl odpovědný za uložení nádob.¹⁸¹ Šachty, v nichž se nádoby nacházejí, spadají do rané stavební fáze pyramidy.¹⁸²

Soubor nádob s inkoustovými nápisy je badateli datován od konce 1. dynastie do počátku 3. dynastie, zejména do vlády čtyř významných panovníků, kteří v královském úřadu setrvali delší čas. S. H. Aufrere alabastrové nádoby se jménem Kaimena datuje do doby posledního panovníka 1. dynastie, Kaa,¹⁸³ Helck na základě relativní chronologie do poloviny 2. dynastie, přesněji do druhé poloviny vlády Ninečera,¹⁸⁴ jiní badatelé do vlády Chasechemueje,¹⁸⁵ či do počátku Džoserova panování.¹⁸⁶

Hrobky několika málo hodnostářů, jejichž jména byla nalezena pod Stupňovitou pyramidou, byly identifikovány v severní Sakkáře.¹⁸⁷

¹⁷⁹ LACAU, P., LAUER, J.-P., *La pyramide à degrés IV*. Le Caire 1959, 1961. HELCK, W., Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide, *ZÄS* 106, 1979, tab. 1. REGULSKI, I., Second Dynasty ink inscriptions..., s. 955.

¹⁸⁰ REGULSKI, I., Second Dynasty ink inscriptions..., s. 957, 961.

¹⁸¹ *Idem.*, s. 957. WETERING, J. van, The royal cemetery of the Early Dynastic period at Saqqara and the Second Dynasty royal tombs, *OLA* 138, 2004, s. 1064.

¹⁸² VERNER, M., *Pyramidy – tajemství minulosti*. 1. vyd. Praha 1997, s. 130.

¹⁸³ AUFRERE, S. H., L'origine de l'albâtre de la 1re dynastie d'après les inscriptions des vases provenant des galeries de la pyramide à degrés, *BIFAO* 103, 2003, s. 1-15.

¹⁸⁴ K Helckovu systému datování kamenných nádob z podzemí Džoserovy pyramid viz HELCK, W., Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide, *ZÄS* 106, 1979, s. 129. Autor vyvinul systém relativního datování na základě rozlišení vyrytých a inkoustem psaných nápisů. *Idem.*, Richtertitel, *LÄ* V, col. 255. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003, s. 137; atd.

¹⁸⁵ REGULSKI 2004: 949-970.

¹⁸⁶ MARTIN-PARDEY, E., Wesir, Wesirat, *LÄ* VI, 1986, col. 1227. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 113.

¹⁸⁷ Např. *Ny-rw-3b (Rw-3bn)* jako majitel hrobky S 2302; *Ti-n-Hnmw* (S 2429). HELCK, W., Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide, *ZÄS* 106, 1979, s. 126-7. Saqqara, Nekropolen der 1.-3. Dyn. *LÄ* V, 1983, cols. 398-399.

Doposud však nebyla objevena hrobka vezíra Kaimena,¹⁸⁸ kromě nádob z egyptského alabastru nalezených v šachtách pod Džoserovou pyramidou, neexistují ke Kaimenově osobě žádné další prameny.

Většina inkoustových nápisů vznikla ku příležitosti svátku sed.¹⁸⁹ Oslava svátku sed v Archaické době je s jistotou doložena pouze u panovníků Dena a Kaa,¹⁹⁰ pro 2. dynastii oslavy svátku sed prameny jednoznačně nedokládají. Dvěma možnými kandidáty oslav svátku sed z králů 2. dynastie jsou Ninečer, třetí panovník 2. dynastie, a Chasechemuej, poslední vládce 2. dynastie.¹⁹¹ Oba panovníci jsou majiteli soch, na nichž jsou spodobněni v přiléhavém plášti a s bílou korunou, tedy v podobě, v jaké býval král znázorňován při svátku sed.¹⁹²

Nové interpretační možnosti kamenných nádob z podzemí Džoserovy pyramidy přinesl vědecký projekt odstartovaný v roce 2002 v Královském muzeu umění a historie v Bruselu, jehož cílem bylo prozkoumat tamní předměty pocházející z královských hrobek v Umm el-Qábu.¹⁹³ Na několika zlomcích nádob byly nalezeny nápisy psané černým nebo červeným inkoustem. Paleografickým porovnáním těchto nápisů byla zjištěna velká podobnost s inkoustovými nápisy z podzemí Stupňovité pyramidy v Sakkáře a u několika z nich byl zjištěn stejný rukopis.¹⁹⁴ Vůbec poprvé tak byla vzata do úvahy paleografická spojitost nádob z těchto dvou poměrně vzdálených lokalit. Při řešení datace nápisů s Kaimenovým jménem je

¹⁸⁸ K hrobkám vezírů viz kap. Prostorová distribuce hrobek.

¹⁸⁹ HELCK, W., Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide, ZÄS 106, 1979, s. 120-132. REGULSKI, I., Second Dynasty ink inscriptions..., s. 955, 957, 964; a další.

¹⁹⁰ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 212.

¹⁹¹ SERRANO, A. J., *Royal Festivals in the Late Predynastic period and the First Dynasty*. Oxford 2002, s. 75. REGULSKI, I., Second Dynasty ink inscriptions..., s. 960.

¹⁹² SERRANO, A. J., *Royal Festivals in the Late Predynastic period and the First Dynasty*. Oxford 2002, s. 75.

¹⁹³ Podrobněji k projektu viz např. BIELEN, S., The funerary objects from the Early Dynastic royal tombs at Abydos in the Royal Museums of Art and History in Brussels, OLA 138, 2004, s. 621- 635. REGULSKI, I., Second Dynasty ink inscriptions..., s. 949-970.

¹⁹⁴ REGULSKI, I., Second Dynasty ink inscriptions..., s. 949-950, tab. 1. Badatelka se specializuje na raně dynastickou paleografii.

paleografický výzkum cennou pomůckou. I. Regulski prokázala značnou podobnost těchto nápisů s nápisy z Umm el-Kábu.¹⁹⁵

Podle závěrů Regulski, které jsou postaveny na shodě interpretace archeologických pramenů a paleografického rozboru nápisů, je jediným možným kandidátem na majitele souboru kamenných nádob s inkoustovými nápisy Chasechemuej.¹⁹⁶ Ten pravděpodobně před oslavami svátku sed náhle zemřel a nádoby byly později uloženy v šachtách pod Stupňovitou pyramidou.¹⁹⁷

Ze stavebních památek nechal Chasechemuej postavit v Abydu na Kom es-Sultán kultovní ohradu (Šunet ez-Zebib) a v Umm el-Kábu svou hrobku, velký důraz kladl také na Nechen/Hierakonpolis, kde vztyčil další kultovní ohradu.¹⁹⁸ Architektonicky činný byl zřejmě také v Sakkáře, kde je některými badateli Chasechemuejovi připisována stavba Gisir el-Mudir.¹⁹⁹

Je ve spojitosti s těmito třemi důležitými centry výskyt šakala náhodný? Abydos – šakal na destičkách v hrobě U-j na Umm el-Kábu, Hierakonpolis - šakal jako symbolické zvíře archaického Nechenu,²⁰⁰ Sakkára – šakal jako součást úředních titulů. Pokud nápisy skutečně vznikly za vlády Chasechemueje, je to náhoda, že se právě v této době (je-li pominut ojedinělý titul(?) ze závěru 1. dynastie) začínají vyskytovat (příp. jsou zavedeny) tituly, jejichž součástí je komponent *z3b* (*t3yty t3ty n z3b*, *ꜥd-mr n z3b* a *ḥry-wdb n z3b*)? Sakkára byla místem

¹⁹⁵ Velká shoda v psaní hieroglyfických znaků *ḥwt wrt* a *in* s nápisy EA 563 a EA 3878 z Abydu, viz *ibid.*, s. 950-951, fig. 1.1, 4.2.

¹⁹⁶ Otisky pečeti s Chasechemuejovým jménem, které mohly být na látkových vacích, zřejmě svědčí o tom, že byl tento vládce odpovědný za zabalení těchto nádob. *Ibid.*, s. 961.

¹⁹⁷ *Ibid.*, s. 961.

¹⁹⁸ DODSON, A., The mysterious 2nd Dynasty, *KMT*, summer 1996, s. 26. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 37-41, 93, 245-246.

¹⁹⁹ Řada badatelů vidí v této stavbě určité shodné rysy s Džoserovým pyramidovým komplexem a podkládá jí za dílo, jež inspirovalo krále Džosera. MATHIESON, I., *et al.*, The National Museums of Scotland Saqqara Survey Project 1993-1995, *JEA* 83, 1997, s. 53. (Později Mathieson strukturu datoval do počátku 2. dynastie. MATHIESON, I., The National Museums of Scotland. Saqqara Survey Project 1990-2000. *Archiv orientální, Supplementa IX. Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 37.) WETERING, J. van, The royal cemetery of the Early Dynastic period at Saqqara and the Second Dynasty royal tombs, *OLA* 138, 2004, s. 1070-1071.

²⁰⁰ Šakalí hlava *b3w Nḥn* jako protiváha sokolí hlavy *b3w P*. DuQUESNE, T., *The jackal divinities of Egypt I*. London 2005, s. 256.

pohřbu vysokých hodnostářů Archaické doby, kteří působili v hlavním administrativním městě Memfidě. Je možné, že šakal v titulech odkazoval ke králi, který větší část dvouletého trávil mimo toto město, neboť cestoval skrze zem, aby vybíral daně, řešil spory atd.²⁰¹ Z3b byl zřejmě původně jednou z manifestací krále, nelze vyloučit, že touto formou (jako jednou z mnoha) se Chasechemuej v situaci, kdy opětovně propojil všechna tři důležitá centra Archaické doby, Hierakonpolis, Abydos a Sakkáru²⁰² a spojil rozdělenou zemi pod svou vládu,²⁰³ zdůraznil tradici/odkaz predynastických předků.

Nové objevy či zpřístupnění nálezů jako např. nádob z královských hrobek z počátku 2. dynastie (hrobky A a B) v Sakkáře, které byly doposud publikovány jen zlomkovitě a nápisy na nich jsou prozatím odborné veřejnosti neznámé,²⁰⁴ zasazení Kaimena do závěru 2. dynastie (do vlády Chasechemueje) potvrdí nebo vyvrátí.

V hrobě panovníka Chasechemueje v Abydu byly nalezeny otisky pečetí se jménem Nečericheta/Džosera. Tyto a další archeologické nálezy nasvědčují tomu, že byl Džoser bezprostředním následníkem Chasechemueje a s zřejmou i jeho synem.²⁰⁵ Džoser na svého předchůdce navázal a pokračoval v jeho díle, vybudoval propracovanější administrativní aparát, jehož všechna oddělení se počínají jeho Džoserovou vládou nacházela pospolu v Memfidě.²⁰⁶ Za

²⁰¹ WETERING, J. van, The royal cemetery of the Early Dynastic period at Saqqara and the Second Dynasty royal tombs, OLA 138, 2004, s. 1056.

²⁰² DODSON, A., The mysterious 2nd Dynasty, *KMT*, summer 1996, s. 26.

²⁰³ Na podstavcích jeho dvou sedících soch je nápis vypovídající o porážce téměř 50 tisíc nepřátel ze severu. Patně při této příležitosti Chasechem změnil jméno na Chasechemuej („Obě mocnosti se objevují v záři“) WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 91-92.

²⁰⁴ V nedávno objevené „hrobce C“ byly sice objeveny nádoby, avšak bez nápisů. WETERING, J. van, The royal cemetery of the Early Dynastic period at Saqqara, s. 1064-1067.

²⁰⁵ Dalším pramenem dokládající tuto skutečnost je otisk pečeti z Chasechemuejova hrobu označující královnu Nimaathap jako matku královských dětí. Tato žena byla zřejmě manželkou Chasechemueje a matkou Nečericheta/Džosera. SEIDLMEYER, S. J., The relative chronology of Dynasty 3, in: E. Hornung, R. Krauss, D. A. Warburton (eds.), *Ancient Egyptian chronology*. Leiden, Boston 2006, s. 118. KAHL, J., Inscription evidence for the relative chronology of Dyns. 0-2, *tamtéž*, s. 106, 114-115 (Doc. 25, 26a-b).

²⁰⁶ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 112.

Džoserova panování, na počátku 3. dynastie, bylo královské pohřebiště v Abydu definitivně opuštěno, na významu nabývá Sakkára.²⁰⁷

Efektivní fungování administrativy bylo nezbytnou podmínkou pro stavbu Džosera pyramidového komplexu, kamenného díla jež do té doby nemělo obdobu. Stavba Džoserova posmrtného příbytku vyžadovala organizaci značného množství lidí, rovněž jejich zásobení, zaopatření, transport, registrování atd.²⁰⁸ Toto by jistě nebylo možné bez kontinuity s předchozím obdobím. Vláda Chasechemueje tak představovala předpoklad pro rozkvět Staré říše, byla spojovacím článkem mezi Archaickým obdobím a Starou říší.²⁰⁹

Uvedené svádí k předpokladu, že úřad vezíra fungoval dále jako koordinační uzel stání správy. Pro 3. dynastii však titul *t3yty t3ty (n) z3b* doložen není. Po vezíru Kaimenovi pochází další doklad k vezirátu až z počátku 4. dynastie. Majitelem vezírského titulu byl Nefermaat, který stojí na počátku souvislé řady vezírů. Jak si vysvětlit tento hiát? Jsme zde limitováni dochovanými prameny, tzn. další doklady titulu se nedochovaly, nebo byl úřad skutečně pevně zaveden až na počátku 4. dynastie? A kdy vůbec vznikl vezírský úřad?

Odpovědi na tyto otázky lze nalézt pouze v hypotetické rovině, neexistence či nevyváženost pramenů neumožňují jednoznačnou odpověď.

Přestože pro celou 3. dynastii vezírský titul doložen není, nelze z toho jednoznačně vyvozovat absenci této instituce pro období mezi vezírem Kaimenem a Nefermaatem. Důvodem pro neexistenci dokladů k vezirátu ve 3. dynastii může být nerovnoměrný výzkum hrobek hodnostářů této dynastie.²¹⁰ Ale nelze také vyloučit, že se vezírem stával automaticky nejstarší syn panovníka a samotný vezírský titul

²⁰⁷ V superstrukturu Jižní hrobky byly nalezeny cihly z Archaické doby jako výplň zdíva, je tedy možné, že superstruktury královských staveb tohoto období byly zničeny na počátku 3. dynastie. TAVARES, A., The Saqqara Survey project, in: *Proceedings of the Seventh international congress of Egyptologist*, Cambridge, 3-9 September 1995, OLA 82, 1998, s. 1137. Wetering se domnívá, že na místě Džoserova pyramidového komplexu stály kultovní ohrady panovníků 1. dynastie. WETERING, J. van, The royal cemetery of the Early Dynastic period at Saqqara, s. 1055-1080.

²⁰⁸ HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 220.

²⁰⁹ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 94.

²¹⁰ Více k rozložení hrobek vezírů viz kap. Prostorová distribuce hrobek.

byl pevně zaveden až na počátku 4. dynastie v souvislosti s nárůstem počtu nekrálovských osob pověřených „záležitostmi krále“. Reakcí na tento vývoj byla snaha o jasné odlišení ve státní správě působících členů královské rodiny od nekrálovského úřednictva.²¹¹

Původ titulu

Původ vezírského titulu není znám. Někteří badatelé soudí, že se vezírský titul vyvinul z titulu *tt*, jež se objevuje na Narmerově paletě (na Narmerově palici je pouze *t*) (viz obr. příloha č. 3 a 4). Před/za králem kráčí osoba s dlouhými vlasy oděná do leopardí kůže, která pravděpodobně nese královské insignie.

Sethe,²¹² Gardiner²¹³ a další²¹⁴ spojovali *tt* se slovem *wtt*, jež podle nich mohlo být opisem pro označení „syna“. Obdobně uvažoval i Wilkinson, který navrhl, že *tt* mohlo být zkratkou pro *wttw*, potomka.²¹⁵ Podle těchto badatelů je možné, že mezi *tt/wtt*, *wttw* a *t3ty* existuje etymologická spojitost, a že tedy element vezírského titulu, vznikl z téhož slovního kořene. Tuto teorii podporuje úzká příbuznost vezíra (titul *z3 nswt (n ht.f) smsw*) s králem, která je doložena pro 4. dynastii. Dochované prameny nasvědčují tomu, že nejvyšší hodnostáři obklopující krále v Archaické době byli příbuzensky svázáni s panovníkem.²¹⁶ Ve svých počátcích musel být vezírát taktéž založen na úzkém spojení s královským domem.²¹⁷

Naproti tomu Helck původně popíral domněnku, že by *tt* mohl být předchůdcem vezíra a postavu na základě ikonografických shod

²¹¹ Srov. např. paralelu s titulem *iry-ih̄t nswt*. BÁRTA, M., The Title „Property Custodian of the King“ during the Old Kingdom Egypt, ZÄS 126, 1999, s. 83.

²¹² Podle Setheho *tt* znamená též „dědic trůnu“. SETHE, K., *Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten*. Bd. 1. Glückstadt 1935, s. 11.

²¹³ GARDINER, A. H., *Ancient Egyptian onomastica*. I. Oxford 1947, s. 19*.

²¹⁴ Labib uvádí, že *tt* znamená též „královský syn“. LABIB, P., Das Wesirat, ASAE 50, 1950, s. 363. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 137.

²¹⁵ *Idem.*, „What a king is this: Narmer and the concept of the ruler“, JEA 86, 2000, s. 30, pozn. 44.

²¹⁶ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 137.

²¹⁷ Srov. BÁRTA, M., The title „Property custodian of the king“ during the Old Kingdom Egypt, ZÄS 126, 1999, s. 79-89.

pokládal za předchůdce kněze *šm*.²¹⁸ Později soudil, že funkce osoby v leopardí kůži s titulem *tt* byly zřejmě na počátku 1. dynastie rozděleny. Titul zůstal tomu, kdo zastupoval krále v soudních záležitostech.²¹⁹ Podle Keese snad *tt* představalo archaické psaní pro *3tt*, označení pro vychovatele/učitele.²²⁰

Význam titulu (?) *tt* je nejistý, ale pozice jeho nositele v těsné blízkosti krále naznačuje, že šlo o velmi významný post, o zprostředkovatele mezi králem a vnějším světem.²²¹ Zjevně se jedná o vůbec první doklad úředníka ve starém Egyptě.²²² Nelze vyloučit, že slovo *tt* může být odvozeno ze stejného etymologického základu jako *t3ty*.

Druhou osobou v těsné blízkosti panovníka je postava nesoucí sandály, královské insignie. Na Narmerově paletě i na palici téhož panovníka je tato osoba znázorněna bezprostředně za králem, ve stejné velikosti jako osoba s označením *tt*, se znakem rozety (a znakem $\bar{\circ}$ či stylizovanou smyčkou ze sandálů?). Rozeta²²³ je interpretována rozličnými způsoby.²²⁴ Někteří badatelé jí pokládají za odznak

²¹⁸ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 16-18. *Idem.*, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 233-235.

²¹⁹ *Idem.*, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 234. *Idem.*, *Titel und Titulaturen*, LÄ VI, col. 599.

²²⁰ KEES, H., ZÄS 82, 1957, s. 58-62.

²²¹ Na tomto založil Helck svou domněnku a spojil postavu s knězem *šm*, neboť ten také při rituálech plnil úlohu prostředníka mezi králem a vnějším světem. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 16.

²²² WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 137.

²²³ Základní informace viz DRENKHAN, R., Rosette, LÄ V, 1984, cols. 309-310.

²²⁴ Shrnutí nejruznějších interpretací rozety viz SCHNEIDER, T., Das Schriftzeichen "Rosette" und die Göttin Seschat, SAK 24, 1997, s. 242-243.

úřadu,²²⁵ jiní za atribut panovníka,²²⁶ či dokonce za označení boha či bohyně.²²⁷

Dokladem, v němž lze spatřovat určité styčné body s vezírským titulem, je skupina znaků na zlomku otisku pečeti z hrobky 3504 v Sakkáře (viz obr. příloha č. 5),²²⁸ jehož majitelem byl patrně *Swd-k3*.²²⁹ Otisk obsahuje serech se jménem Kaa, posledního panovníka 1. dynastie, dále je zde hieroglyfický znak stavební struktury (*wsht*) s vlysem kober (o 16)²³⁰. Uvnitř struktury je a znak, pro nějž Kaplony navrhl čtení *sht*, tj. pomůcku ke čtení *wsht*,²³¹ Helck jej čte jako *hnty*.²³² Bezprostředně za strukturou je ve velmi poškozené části patrná pouze hlava a kousek křídla znaku .²³³ Na otisku pečeti jsou tak obsaženy všechny tři prvky, které jsou později pevnou součástí vezírského titulu: vlys s kobrami, a . Celá skupina znaků je nejednoznačného významu. Podle Emeryho se jedná o název místa,²³⁴ jiní badatelé jí pokládají za titul. Kaplony skupinu znaků na otisku

²²⁵ Podle Bainesova názoru se jedná o sluhu či králova pomocníka, viz BAINES, J., *Origins of Egyptian Kingship*, in: D. O'Connor, D. P. Silverman (eds.), *Ancient Egyptian Kingship*. Leiden 1995, s. 120. Winter pokládá postavu s rosetou na Narmerově paletě za osobu, jež měla na starost líčení krále. WINTER, E., *Wer steht hinter Narmer?*, in: *Zwischen den beiden Ewigkeiten. Festschrift Thausing*, s. 279-290.

²²⁶ Srov. např. BAUMGARTEL, E. J., *Scorpion and Rosette and the Fragment of the Large Hierakonpolis Mace Head*, *ZÄS* 93, 1966, s. 11. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 374.

²²⁷ SCHNEIDER, T., *Das Schriftzeichen "Rosette" und die Göttin Seschat*, *SAK* 24, 1997, s. 241-267.

²²⁸ EMERY, W. B., *Great tombs of the first dynasty II*. London 1954, s. 127/58, fig. 200. KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit I*. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 488-9. JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom II*. Oxford 2000, no. 3720 (provedení titulu je zde velmi nepřesné).

²²⁹ HELCK, W., *Saqqara, Nekropolen der 1.-3. Dyn. LÄ V*, 1983, col. 396.

²³⁰ Znak viz KAHL, J., *Das System der ägyptischen Hieroglyphenschrift in der 0.-3. Dynastie*. Wiesbaden 1994, s. 658.

²³¹ KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit II*. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 1049, no. 1778.

²³² HELCK, W., *Richtertitel, LÄ V*, col. 255. *Idem.*, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218.

²³³ Emeryho popis otisku pečeti je velmi stručný, nevěnuje se všem znakům. Na část dochovaného znaku upozornil Kaplony a dal jej do souvislosti s úřadem vezíra. KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit I*. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 488-9.

²³⁴ EMERY, W. B., *Great tombs of the first dynasty II*. London 1954, s. 127/58, fig. 200.

pečeti interpretoval jako „soudce wesechetu“,²³⁵ Helck nejprve jako „*t3(ty)* před předsíní krále“, později jako *t3ty n wšht hnty z3b*, tj. „*t3ty* náležející předsíní před králem.“²³⁶ T. DuQuesne titul interpretuje jako *wḏ-mdw n-ḥr-iw wḏbw nw-z3b*, „vydavatel příkazů těm, kteří jsou zodpovědní za zásobování krále (?)“.²³⁷

Kaplony sice dává tento titul (?) z konce 1. dynastie do spojitosti s pozdějším vezírským titulem,²³⁸ argumentuje však tím, že pokud by instituce vezirátu vznikla již v době panování Kaa, je překvapivé, že v podzemí Džoserovy pyramidy existují doklady pouze k jednomu vezírovi.²³⁹ Na tomto místě je nutné, položit si otázku, v jakém časovém horizontu nápisy vznikly. Zdá se, že téměř všechny nápisy zhotovené inkoustem a obsahující jména hodnostářů vznikly ku příležitosti oslavy svátku sed panovníka, jehož jméno není uvedeno, zřejmě se jednalo o Chasechemueje. Pokud by tomu tak bylo, šlo by o jedinečný pramenný soubor, který v Archaické době nemá obdoby a v jehož nápisech je zachycena téměř celá administrativní struktura ze závěru 2. dynastie, tedy pouze z určitého časového úseku (viz tab. 6 v kap. Titulatura vezírů).²⁴⁰ V takovém případě by byl Kaplonyho argument irelevantní.

Další prameny z 1. a 2. dynastie k úředním titulům pocházejí zejména z královských hrobů v Umm el-Kábu. Tyto doklady souvisí především se správou královských statků a zádušních nadací, další

²³⁵ KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit II.* ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 1049, no. 1778 („der Richter (*z3b*) der *wšht*“).

²³⁶ HELCK, W., Richtertitel, *LÄ V*, col. 255 („*t3(tj)* vor der Vorhalle des ‚Schakals‘“, d. h. des Königs in der Erscheinungsform des die Lande durchziehenden Richters). HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit.* ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218 („*t3tj* der Halle vor dem *z3b*“), 234.

²³⁷ DuQUESNE, T., *The jackal divinities of Egypt I.* London 2005, s. 60, č. 6. K titulu viz JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom I.* Oxford 2000, s. 408, no. 1501.

²³⁸ KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit I.* ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 488-489.

²³⁹ *Ibid.*, s. 489.

²⁴⁰ Podrobněji k předpokládané struktuře státní správy Archaického období viz WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt.* London and New York 2003, s. 109-149. VLČKOVÁ, P., Kamenné nádoby s nápisy. Pramen k poznání správního systému raně dynastického Egypta, in: P. Charvát, L. Obuchová (eds.), *Stát a státnost ve starém Orientu.* Praha 2006, s. 8-25.

odvětví státní správy nezmiňují.²⁴¹ Nerovnoměrná výpovědní hodnota pramenů z 1. a 2. dynastie dokládající úřední tituly, neprozkoumanost hrobek z tohoto období neumožňuje vyloučení existence vezirátu před prvním doloženým vezírem Kaimenem. K tomu musí být připočtena skutečnost, že stratifikace úředních titulů v Archaické době byla mnohem menší než ve Staré říši.

Podle staršího Helckova názoru vyvrcholila snaha o omezení samostatných nositelů moci vyvíjená v prvních třech dynastiích v zavedení vezirátu.²⁴² Tento badatel také zvažoval možnost, že impulsem k zavedení vezirátu byl nárůst pravomoci králova zástupce.²⁴³

Vznik vezirátu zcela jistě souvisel s rozvojem státní správy a s postupnou institucionalizací hierarchického uspořádání egyptské společnosti v Archaické době. Dle pestrosti titulů vyskytujících se na nádobách v podzemí Džoserovy pyramidy lze usuzovat na existenci poměrně propracované a organizované státní správy,²⁴⁴ nejpozději za Chasechemueje. Podle Helcka byly pohnutkou pro výstavbu státní správy důvody hospodářské, tj. efektivnější zabezpečení palácových domén. Již nebylo možné zvládnout situaci prostřednictvím dřívějších hospodářských institucí.²⁴⁵

Přestože pro titul *t3yty t3ty (n) z3b* existuje pramenné svědectví až ze sklonku Archaické doby a dříve titul doložen není, lze předpokládat, že ve formující se státní správě působila osoba, jakýsi zástupce krále (*Vertreter des Königs*), která sice nevlastnila titul *t3yty t3ty (n) z3b*, ale mohla zastávat obdobnou funkci jako později vezír.

²⁴¹ Tyto nápisy uvádějí jména panovníků a hodnostářů, kteří byli pověřeni záležitostmi týkajícími se pohřbu a zádušního kultu krále. VLČKOVÁ, P., Kamenné nádoby s nápisy, 2006, s. 9, 12.

²⁴² HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 111.

²⁴³ K takovému nárůstu moci králova zástupce došlo podle Helcka na počátku 4. dynastie (nebo možná už za Džosera). *Ibid.*, s. 56.

²⁴⁴ *Idem.*, Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide, ZÄS 106, 1979, s. 129.

²⁴⁵ *Idem.*, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 217. *Idem.*, Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide, ZÄS 106, 1979, s. 129.

Od poloviny 1. dynastie jsou doloženy osoby s označením *iry-p^ḥt*, jež byly na nejvyšším rankovním stupni a patřily mezi elitu egyptské společnosti.²⁴⁶ Čtení a přesný význam tohoto titulu není jistý.²⁴⁷ V době panování Dena nesl toto označení Setka (S 3506) a za kralování Kaa hodnostář Merka (S 3505).²⁴⁸

Ve 4. dynastii pak titul *iry-p^ḥt* vlastnili princové, zvláště ti, kteří zastávali úřad vezíra.²⁴⁹ Někteří badatelé v této souvislosti hovoří o majitelích titulu *iry-p^ḥt* v době před zavedením vezírátu jako tzv. proto-vezírech, tedy o osobách v čele státní správy, avšak ještě bez titulu *t3yty t3ty (n) z3b*.²⁵⁰ Tito hodnostáři byli majiteli velkých mastab v severní Sakkáře (S 3506 a S 3506). Podle Wilkinsona je možné, že i další výstavní hrobky zde ležící patřily hodnostářům s titulem *iry-p^ḥt*.²⁵¹

Nositelem titulu *iry-p^ḥt* byl na počátku 3. dynastie Imhotep.²⁵² Pozdější tradice Imhotepa označuje za vezíra. Ze Staré říše však neexistuje žádný doklad, který by to potvrzoval, přesto jej někteří badatelé zahrnovali mezi staroříšské vezíry.²⁵³

²⁴⁶ Základní charakteristika *iry p^ḥt* a další odkazy viz OSING, J., Iripat, *LÄ* III, cols. 177-181.

²⁴⁷ Srov. např. HELCK, W., *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 233.

²⁴⁸ Srov. *Idem.*, Saqqara, Nekropolen der 1.-3. Dyn, *LÄ* V, 1983, col. 399.

²⁴⁹ *Idem.*, *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 55. Srov. tab. 3, v kap. Titulatura vezírů.

²⁵⁰ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 139.

²⁵¹ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. 2003, s. 139.

²⁵² K Imhotepově osobě více viz WILDUNG, D., Imhotep and Amenhotep. Gottwerdung im alten Ägypten, *MÄS* 36, 1977. BÁRTA, M., Imhotep, stavitel nejstarší pyramidy na světě, *PES Supplementa* 2003, s. 9-21, atd. Podle Schmitz tituly *hry-tp nswt* a *hk3 hwt-ḥt* vylučují možnost, že by byl Imhotep v přímém příbuzenském vztahu s králem. Příbuzenství mezi nimi mohlo být pouze vzdálené. SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königssohn“*. Bonn 1976, s. 161-162.

²⁵³ Např. WEIL, A., *Die Veziere des Pharaonenreiches*. Strassburg 1908, s. 3. HURRY, J. B., *Imhotep: the vizier and physician of King Zoser and afterwards the Egyptian god of medicine*. Oxford 1928. Tento vysoce postavený muž byl stavitelem Stupňovité pyramidy v Sakkáře, která představuje mezník ve vývoji staroegyptské královské architektury. Imhotepův hrob doposud nebyl objeven. Někteří egyptologové předpokládají, že se musí nacházet v místech, kde později vzniklo centrum Imhotepova kultu, na hranici Sakkáry s Abúsírem Helck pokládá Imhotepa za pravděpodobného majitele hrobu S 3518. Tento hrob je datován do počátku 3. dynastie, jeho vlastník se honosil titulem *iry-p^ḥt*. HELCK, W., Saqqara, Nekropolen der 1.-3. Dyn. *LÄ* 5, 1983, col. 399. K hrobu více viz EMERY, W. B., Preliminary report on the excavations at North Saqqâra, 1968-9, *JEA* 56, 1970, s. 10-11, pls. 19, 20.

V případě existoval-li „zástupce krále“, který vykonával obdobnou funkci jako vezír, mohlo později (za Chasechemueje?) dojít ke změně v pojmenování tohoto hodnostáře, tj. zavedení titulu *t3ty* *t3ty* (*n*) *z3b*, např. v souvislosti s pozvolným pronikáním osob nekrálovského původu do státní správy.²⁵⁴

²⁵⁴ Schmitz předpokládá, že s rozšiřováním administrativy musely do státní správy ve větší míře pronikat osoby nekrálovského původu. SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königsson“*. Bonn 1976, s. 160-161.

TITULATURA VEZÍRŮ

Analýza titulatury vezírů představuje určitou metodu pro zmapování vývoje vezirátu ve Staré říši. S analýzou titulů tvořících vezírskou titulaturu je však spojeno několik problémů.

Titulatura osob zastávajících vezírský úřad ve Staré říši byla velmi stratifikovaná a v jejím průběhu se proměňovala. Celkem je u osob na nejvyšším správním postu doloženo přibližně 340 titulů (srov. tab. 9 v příloze – abecední řazení titulů; tab. 3 – Výběr titulů).²⁵⁵ Skladbu titulatury vezírů lze rozdělit podle typů titulů na tituly rankovní, titul „královský syn“, tituly „úřední“, náboženské tituly, tituly spojené s královskými institucemi a jiné tituly. Titul vezíra je v titulatuře zpravidla umístěn za rankovními tituly (např. *iry-p^ct, ḥ3ty-^c, t3ty t3ty (n) z3b, ...*).²⁵⁶

Při posuzování titulatury vezírů je třeba brát v úvahu, že se u všech osob zastávajících úřad vezíra nedochovaly celé titulatury, a to z důvodu poničení hrobky (např. Nyanchba,²⁵⁷ Iryenachty,²⁵⁸ Idu

²⁵⁵ Jako základ byly při porovnávání titulatur jednotlivých vezírů použity prosopografické údaje shromážděné Strudwickem (STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, část II.). Kompletní revize dat sesbíraných Strudwickem nebyla z důvodu časově omezených možností provedena. Ke stávajícímu seznamu vezírů byly připojeny údaje z nově objevených hrodek vezírů: Kar (BÁRTA, M., *The Sixth Dynasty tombs in Abusir. Tomb complex of the vizier Qar and his family*, in: M. Bárta (ed.) *The Old Kingdom art and archaeology*. 2006, s. 45-62.), Hezi (KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. Warminster 1999.), Inumin (KANAWATI, N., *The Teti cemetery at Saqqara. Vol. 8., The tomb of Inumin*. Oxford 2006.), Merfnebef (MYŚLIWIEC, K., *Saqqara: Polish-Egyptian Archaeological Mission. The tomb of Merefnebef*. 1., Text. Warszawa 2004.), a Irenachty (DREYER, G., *Im Schatten der Pyramiden...*, in: G. Dreyer, D. Polz (eds.), *Begegnung mit der Vergangenheit – 100 Jahre in Ägypten*, 2007, s. 114-119.), či revidovaných výzkumů (řada ACER; BROVARSKI, E., *The Senedjemib Complex Part I. Giza Mastabas VII*. Boston 2001; ALTENMÜLLER, H., *Family, ancestor cult and some observations on the Chronology of the late 5th Dynasty*, v *tisku*, atd.) Jako vzor k sestavení tabulky posloužily seznamy titulů laskavě poskytnuté doc. M. Bártou.

²⁵⁶ Srov. např. 4. dynastie: Nefermaat viz HARPUR, Y., *The tomb of Nefermaat and Rahotep at Maidum: discovery, destruction and reconstruction*. Prestbury 2001, s. 67 (fig. 77). Hemiunu viz JUNKER, H., *Giza I*. Wien 1929, taf. 23. 6. dynastie: Inumin viz KANAWATI, N., *The Teti cemetery at Saqqara. Vol. 8., The tomb of Inumin*. Oxford 2006, pl. 56. Rawer viz el-FIKEY, S., *The Tomb of the vizier Re'-wer at Saqqara*. Warminster 1980, pl. 1. K postavení titulu *t3ty t3ty (n) z3b* v rámci sekvencí titulů sestavených Baerem viz BAER, K., *Rank and Title in the Old Kingdom*. Chicago 1960, s. 231-239.

²⁵⁷ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 102.

Nefer,²⁵⁹ Čenti,²⁶⁰ Peryšenay²⁶¹) či jmenování do funkce vezíra v době, kdy již byla výzdoba hrobky dokončena (např. Hemiunu,²⁶² Sešathotep Heti,²⁶³ Sešemnefer II²⁶⁴).

Dalším faktorem, který je třeba mít na zřeteli, je typ pramene, na němž se titul dochoval. Např. je-li titul vezíra doložen pouze v pyramidovém komplexu panovníka, kde byly zaznamenávány pouze nejvyšší titul osob, příp. rankovní tituly, a hrobka vezíra nebyla objevena, nejsou k dispozici žádné další tituly těchto osob. Uvedené se týká vezírů Werbauba (Sahureův zádušní chrám),²⁶⁵ Sešemnefera (Sahureova vzestupná cesta),²⁶⁶ Chenua (zádušní chrám Pepiho II.)²⁶⁷ a Ihycheneta (zádušní chrám Pepiho II.).²⁶⁸

Dalším problémem spojeným s analýzou titulatury vezírů a zejména pak s jejím celkovým vyhodnocením, je otázka přesného zařazení vezírů na časové přímce tak, jak za sebou následovali. Nejenže doklady neumožňují stanovit přesnou časovou následnost osob, které vykonávaly vezírský úřad, vyskytují se i obtíže, kam časově zařadit vezíry, kteří do své titulatury zahrnuli již archaické tituly, či použili záměrnou antedatáci. Např. Kanefer, pohřbený v Dahšúru je mnohými řazen na počátek 4. dynastie,²⁶⁹ tedy do doby,

²⁵⁸ DREYER, G., Im Schatten der Pyramiden: Beamtengräber im Chephren „Quarry-Cemetery“ (Giza), 2007, s. 114-119.

²⁵⁹ JUNKER, H., *Giza VIII*. Wien 1947, s. 66-90.

²⁶⁰ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 159-160.

²⁶¹ JÉQUIER, G., *Tombeaux de particuliers contemporains de Pepi II*. Caire 1929, s. 107-109.

²⁶² JUNKER, H., *Giza I*. Wien 1929, s. 132-162, Taf. XXII.

²⁶³ KANAWATI, N., *Tombs at Giza. Vol. 2., Seshathetep/Heti (G5150), Nesutnefer (G4970) and Seshemnefer II (G5080)*. Warminster 2002, s. 11-30, pls. 10 a-b, 48c (socha).

²⁶⁴ *Ibid.*, s. 51-64. ALTENMÜLLER, H., Family, ancestor cult and some observations on the Chronology of the late 5th Dynasty, (v tisku).

²⁶⁵ BORCHARDT, L., *Das Grabdenkmal des Königs Sa3-hu-re' II*. Leipzig 1913, pl. 17, s. 89.

²⁶⁶ EL AWADY, T., *Pyramid causeway in the Old Kingdom...* Praha 2006, s. 220, 291.

²⁶⁷ JÉQUIER, G., *Le monument funéraire de Pepi II II*. Le Caire .pl. 45.

²⁶⁸ *Ibid.*, pl. 54, 57.

²⁶⁹ Helck pokládá Kaneferu za Nefermaatova bratra a současně za prvního vezíra 4. dynastie. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 95-97, 134. STADELMANN, R., Snofru und die Pyramiden von Meidum und Daschur, *MDAIK* 36, 1980, s. 437-449. KANAWATI, N., *The Egyptian Administration in the Old Kingdom*. Warminster 1977, s. 10-1. BAUD, M., *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien I*. Le Caire 1999, s. 84-86.

do níž se nápisy ve své hrobce hlásí. Ch. Zieglerová provedla analýzu Kaneferových nepravých dveří, jejíž výsledkem je vyvrácení datace Kanefera do 4. dynastie a stanovisko, že usurpoval titul vezíra a královského syna.²⁷⁰ Tato badatelka Kanefera klade do doby mezi koncem vlády Pepiho II a 8. dynastii.²⁷¹ Již Helck konstatoval, že Kaneferova titulatura se vymyká a odlišuje se od jiných držitelů úřadu vezíra ve 4. dynastii. Domníval se, že tato odlišnost byla spojena s titulem *imy-r3 mšc*, který zastával před povýšením do vezírské funkce.²⁷² Některé tituly, jejichž byl Kanefer majitelem, nebyly součástí titulatury vezírů 4. dynastie, jako např. *hry-tp nšwt, mdw rhyt, ʕd-mr n z3b, iwnw Knmt* a *imy-r3 hʕ-Snfrw* (viz tab. 3 a tab. 9 v příloze). Zejména titul představený pyramidu, ještě nebyl ve 4. dynastii zaveden.

Hodnostář Sešemnefer III byl tradičně na základě reliéfní výzdoby ve své hrobce (G 5170) pokládán za vezíra. V nedávné době bylo provedeno nové ikonografické zkoumání výzdoby hrobky, jehož výsledkem byla identifikace osoby ve scéně obsahující titul vezíra jako Sešemnefera II (G 5080), otce Sešemnefera III. Tento závěr potvrdil H. Altenmüller ve své studii věnované rodině Sešemneferů, v níž učinil analýzu scén z hrodek členů rodiny, a navrhl datování jednotlivých příslušníků rodiny.²⁷³

Vezír Merefnebef je svým výkopcem kladen do sklonku vlády Tetiho.²⁷⁴ Brovarski jej na základě analýzy nepravých dveří hodnostářů 6. dynastie řadí do vlády Pepiho II.²⁷⁵

²⁷⁰ ZIEGLER, Ch., La Fausse-porte du prince Kanefer „fils de Snefrou“, *RdE* 31, 1979, s. 120-134.

²⁷¹ *Ibid.*, s. 120.

²⁷² HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 134.

²⁷³ První pochybnosti ohledně záměny Sešemnefera II za Sešemnefera III ve funkci vezíra vyslovila G. Pieke. ALTENMÜLLER, H., Family, ancestor cult and some observations on the Chronology of the late 5th Dynasty. (v tisku)

²⁷⁴ MYŚLIWIEC, K., Saqqara: *Polish-Egyptian Archaeological Mission. The tomb of Merefnebef I.*, Text. Warszawa 2004, s. 247.

²⁷⁵ BROVARSKI, E., False doors & history: the Sixth Dynasty, in: M. Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and Archaeology*. Prague 2006, s. 93-94.

Rankovní tituly

Tzv. rankovní tituly²⁷⁶ (zejm. *iry-p^ct*, *h3ty-^c*, *smr-w^cty*, *htmw bity*, *hry-tp nšwt*, *im3-^c*) indikovaly postavení u dvora.²⁷⁷ Všichni vezíři 4. dynastie bez výjimky nesli rankovní titul *iry-p^ct*, jež byl z těchto titulů považován za nejdůležitější. Titul *iry-p^ct* od poloviny 1. dynastie označoval královský původ, jeho majiteli byli synové krále, kteří zastávali nějaký správní úřad (naproti tomu princové, kteří nebyli činní ve státní správě, nesli označení *z3 nšwt*).²⁷⁸ Od počátku 3. dynastie se tituly *iry-p^ct* a *z3 nšwt* vyskytují pospolu.²⁷⁹ Spojení těchto dvou titulů přetrvává ve vezírské titulatuře do konce 4. dynastie. Na počátku 5. dynastie se oba tituly z titulatury vezírů vytrácí v souvislosti s vyloučením členů královské rodiny z účasti na správě země (podrobněji viz níže). Ve druhé polovině 5. dynastie, za Menkauhora či Džedkarea Isesiho, je titul *iry-p^ct* opět zaveden a počínaje vezírem Ptahhotep Dešerem se nepravidelně vyskytuje v titulatuře vezírů až do konce Staré říše.

Další rankovní tituly *h3ty-^c* a *smr-w^cty* byly součástí vezírské titulatury po celou dobu Staré říše. Držiteli titulu *htmw bity* byli zejména vezíři 4. a 6. dynastie, v 5. dynastii jej vlastnili pouze čtyři vezíři. Od počátku 5. dynastie, počínaje Wašptahem, do konce Staré říše, byl začleněn do titulatury některých vezírů titul *hry-tp nšwt*. Pět z těchto vezírů, Kai, Rašepses, Ptahotep Čefi II, Kar a Idu Nefer, nemělo žádný vyšší rankovní titul.²⁸⁰

Součástí titulatury vezírů byly i nižší rankovní tituly jako *mniw Nhn*, *smr*, *hrp^ch*, *hry-tp Nhb*, *smsw snwt*, *r p nb*, *imy-iz*, *imy-iz Nhn*

²⁷⁶ Původně „pověřovací tituly“ královského dvora se brzy vyvinuly v rankovní. HELCK, W, *Titel und Titulaturen*, LÄ VI, col. 596.

²⁷⁷ Srov. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 307-312.

²⁷⁸ Viz kap. Podoba a vývoj titulu

²⁷⁹ Schmitz předpokládá, že tento jev měl souvislost s rozšiřováním státní správy v tomto období, kdy bylo nutné rozlišit královské a nekrálovské hodnostáře. SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-nšwt „Königssohn“*. 1976, s. 160-161.

²⁸⁰ Je však také možné, že se jiný rankovní titul z nějakého důvodu nedochoval, např. kaple Idu Nefera je značně poničená a nepravé dveře se podařilo rekonstruovat jen částečně. JUNKER, H., *Giza VIII*. Wien 1947, s. 66-90.

a *im3-ꜥ*.²⁸¹ Titul *hrp ꜥh* byl běžným prvkem titulatury vezírů 4. dynastie.²⁸² Z titulatury vezírů mizí na počátku 5. dynastie ze stejných důvodů jako *iry-pꜥt* a *z3 nswt*. Do konce Staré říše se pak objevuje pouze třikrát (Ptahšepes, Merefnebef a Kanefer), pravděpodobně ve vazbě na předvezírskou kariéru těchto osob.²⁸³

Titul *im3-ꜥ* nosili především vezíři 6. dynastie, z 5. dynastie je doložen pouze jediný vezír s tímto titulem, Achethotep Hemi. Titul *im3-ꜥ* byl udělován také jiným velmi důležitým hodnostářům v 6. dynastii.²⁸⁴

Titul *iry-ihꜥt nswt*, od počátku 4. dynastie nižší rankovní titul, se v titulatuře vezírů neobjevuje.²⁸⁵ Nositelem tohoto titulu byl jediný vezír, Sešathotep Heti, a to před nástupem do úřadu vezíra.²⁸⁶

Pro pozdní Starou říši je charakteristické rozšíření rankovního systému. Rankovní tituly rychle ztrácely svou hodnotu, jejich získání nebylo automaticky výsadou specifických úřadů, ale bylo znakem osobního úspěchu a přízně krále.²⁸⁷ V průběhu 6. dynastie se užití vysokých rankovních titulů stalo mnohem běžnější. Pokud *h3ty-ꜥ* získal hodnostář pořízený vezírovi, vezír sám musel získat vyšší rankovní titul, tj. *iry-pꜥt*.²⁸⁸

²⁸¹ Podrobněji viz HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 22-23 (*mnw Nhn, rp nb*), 30 (*imy-iz*), 38 (*smsw snwt*). STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 311-312.

²⁸² Více k titulu *hrp ꜥh* ve Staré říši viz BÁRTA, M., *The Title Inspector of the Palace during the Egyptian Old Kingdom*, *Archív orientální* 67, 1999, s. 1-20.

²⁸³ *Ibid.*, s. 15.

²⁸⁴ Podle Brovarského jej Meryreiam mohl obdržet krátce předtím, než se stal vezírem. BROVARSKI, E., *The late Old Kingdom at South Saqqara*, in: L. Pantalacci, C. Berger-El-Naggar, (eds.), *Des Néferkarê aux Montouhotep*. Lyon 2005, s. 35.

²⁸⁵ Nejranější nositelé titulu (do počátku 4. dynastie) *iry-ihꜥt nswt* patřili mezi vysoké hodnostáře. Změna v chápání titulu nastala v souvislosti s pronikáním nekrálovských osob do státní správy. Žádný z vysokých hodnostářů 4. dynastie nenesl titul *iry-ihꜥt nswt*. BÁRTA, M., *The title „Property custodian of the king“ during the Old Kingdom Egypt*, *ZÁS* 126, 1999, s. 82-84.

²⁸⁶ Titul *iry-ihꜥt nswt* se pak ve vezírově titulatuře již neobjevuje. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 311.

²⁸⁷ BAER, K., *Rank and Title in the Old Kingdom*. Chicago 1960, s. 3.

²⁸⁸ *Ibid.*, s. 7.

Titul „královský syn“

Titul královský syn (*z3 nswt*, *z3 nswt n ht.f*, *z3 nswt smsw n ht.f*), byl nedílnou součástí titulatury vezírů 4. dynastie. Většina vezírů 4. dynastie byla přímými potomky krále a nositeli titulu *z3 nswt smsw n ht.f* (viz tab. 4).²⁸⁹ Někteří vezíři však prokazatelně přímými královskými syny nebyli, např. Heminu, syn Nefermaata z Medúmu,²⁹⁰ prvního vezíra 4. dynastie, a Nefermaat II, pravděpodobně syn Snofruovy dcery.²⁹¹ Oba nesli tituly *z3 nswt* a *z3 nswt n ht.f*. Titul *z3 nswt smsw n ht.f* není doložen také u anonymního vezíra [G 7310-7320] a u Chufuchafa, oba byli pravděpodobně Chufovými syny.

Tab. 4: Filiace vezírů 4. dynastie

jméno	datace (dynastie/panovník)	lokace hrobky	rodinné vztahy
<i>Nfr-m3^ct</i>	4./Snofru	Médúm M 16	syn Huniho, bratr Snofrua?
<i>ḥnh-ḥ3.f</i>	4./Chufu	Gíza 7510	syn Snofrua?, manželka: Hetepheres
<i>Hm-iwnw</i>	4./Chufu	Gíza 4000	syn Nefermaata
Kaiwab	4./Chufu	Gíza 7110-7120	syn Chufua
neznámé (<i>B3wf-r^c</i> , <i>B3-b3.f</i> , <i>ḥnmw-b3.f</i> ?)	4./konec Chufu - Rachef	Gíza 7310-7320	syn Chufua?
<i>Min-ḥ^c.f</i>	4./Radžedef - Rachef	Gíza 7430-7440	syn Chufua?
<i>Nfr-m3^ct II</i>	4./poč. - střed Rachef	Gíza 7060	syn Nefertkau, dcery Snofrua
<i>Hwfw-ḥ^c.f</i>	4./střed - konec Rachef	Gíza 7130-7140	syn Chufua a Henutsen?
<i>Ny-k3w-r^c</i>	4./Menkaure - Šepseskaf	Gíza L 87	syn Rachefa?
<i>Twn-min</i>	4./Menkaure - Šepseskaf	Gíza L 92	syn Rachefa?
<i>Nb-m-3ḥt</i>	4./Menkaure - Šepseskaf	Gíza L 86	syn Rachefa? a Meresanch III.
<i>Dw3-n-r^c</i>	konec 4. - poč. 5.	Gíza 5110 = L 44	
<i>ḥnh-m^c-r^c</i>	konec 4. - poč. 5.	Gíza - Centrální pohřebiště	syn Rachefa?
<i>Šš3t-ḥtp Hti</i>	4./Šepseskaf - poč. 5.	Gíza 5150 = L 36	
<i>B3-b3.f</i>	poč. 5.	Gíza 5230 = L 40	
<i>Šḥm-k3-r^c</i>	konec 4. - poč. 5.	Gíza L 89	syn Rachefa? a Hedžethekenu

²⁸⁹ Srov. BAUD, M., *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien* I. Le Caire 1999, p. 277, tab. 28 (schéma znázorňující distribuci titulů královských synů v různých odděleních státní správy).

²⁹⁰ JUNKER, H., *Giza* I. Wien 1929, s. 132-162.

Prvními osobami nekrálovského původu v úřadu vezíra byly Dewenre, Sešathotep Heti a Babaf.²⁹² Schmitz jedince, kteří nebyli přímými potomky krále či vůbec nebyli členy královské rodiny, a přesto nesli indikaci „královský syn“, označuje jako „titulární prince“.²⁹³

Jelikož byl titul královský syn od počátku spjat s vezirátem, byl automaticky zařazen jako rankovní titul i do titulatury vezírů nekrálovského původu na konci 4. dynastie. V této spojitosti je třeba akcentovat, že označení vztahů bylo daleko více determinováno sociálně než biologicky.²⁹⁴

Na přelomu 4. a 5. dynastie byli členové královské rodiny odsunuti z administrativních úřadů, nadále však pokračovali v držení titulů indikujících jejich vysoký rank (podrobněji níže).²⁹⁵

V 5. dynastii byli mezi vezíry pouze dva držitelé titulu „královský syn“, Ptahšepes (*z3 nswt*) a Sešemnefer II (*z3 nswt smsw n ht.f*). V dynastii následující honosili tímto titulem čtyři vezíři, Meryteti (*z3 nswt*), Nebkauhor Idu, Teti a Kanefer, přičemž tři posledně jmenovaní nesli tituly *z3 nswt* a *z3 nswt smsw n ht.f*. Kromě Tetiho, který byl pravděpodobně synem Pepiho II.,²⁹⁶ nebyl žádný z těchto vysokých hodnostářů synem krále. V případě Ptahšepese má titul *z3 nswt* zřejmě spojitost se skutečností, že se stal zetěm panovníka Niuserrea. U Merytetiho je možné, že titul *z3 nswt* získal prostřednictvím své matky Watethathor, pravděpodobně dcery Tetiho.²⁹⁷

²⁹¹ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 110.

²⁹² SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königsson“*. 1976, s. 162. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 327.

²⁹³ SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königsson“*. 1976, s. 84.

²⁹⁴ BLUMENTHAL, E., Die „Göttersväter“ des Alten und Mittleren Reiches, *ZÄS* 114, 1987, s. 33.

²⁹⁵ BAER, K., *Rank and Title in the Old Kingdom*. Chicago 1960, s. 6.

²⁹⁶ BROVARSKI, E., False doors & history: the Sixth Dynasty, in: M. Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and Archaeology*. Prague 2006, s. 85.

²⁹⁷ NIMS, C. F., Some notes on the family of Mereruka, *JAOS* 58, 1938, s. 644.

Tituly úřední

Skladba úředních titulů v titulatuře vezírů prošla ve Staré říši zásadní proměnou. Od 4. dynastie byl součástí vezírské titulatury titul představený všech královských prací, *imy-r3 k3t nbt nt nšwt*,²⁹⁸ jehož držiteli byli vezíři v průběhu celé Staré říše. Další důležité úřední tituly byly do titulatury vezírů zařazeny v první polovině 5. dynastie. Titul *imy-r3 zš ʿ-nšwt*, představený písařů královských dokumentů, byl zaveden Neferirkareem. Jeho prvním majitelem byl Wašptah Izi.²⁹⁹ Od Niuserre, Neferirkareova syna, se součástí vezírské titulatury nově staly tituly *imy-r3 ḥwt wrt*, *imy-r3 ḥwt wrt 6*,³⁰⁰ *imy-r3 prwy-ḥd*,³⁰¹ *imy-r3 šnwty*³⁰² a *imy-r3 Šmʿw*.³⁰³ Prvním vezírem, jehož titulatura obsahovala tituly představeného téměř všech oddělení státní správy (vyjma *imy-r3 zš ʿ-nšwt* a *imy-r3 šnwty*), byl Kai (srov. tab. 3).

Od Niuserreovy vlády tak byla explicitně vyjádřena odpovědnost vezírů za všechna důležitá odvětví státní správy, tj. centrální kancelář státní správy/soudnictví?, stavební práce a expedice, hospodářské odvětví, správa produktů, správa sýpek a centrální rovina provinční správy. Oproti předchozímu období narostla od poloviny 5. dynastie titulatura vysokých hodnostářů na délce i rozmanitosti.

Podle Helcka neoznačovaly tituly ve formě duálu (*imy-r3 prwy-ḥd* a *imy-r3 šnwty*) skutečný úřad, ale odpovědnost za dohled v daném resortu.³⁰⁴ Tituly *imy-r3 prwy-ḥd* a *imy-r3 šnwty* byly propojeny

²⁹⁸ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 217-250. KREJČÍ, J., Some notes on the "Overseers of Works" during the Old Kingdom, *Ä&L* 10, 2000, s. 67-75.

²⁹⁹ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 199-216 (s. 200, tab. 12).

³⁰⁰ *Ibid.*, s. 176-198.

³⁰¹ *Ibid.*, s. 276-299.

³⁰² *Ibid.*, s. 251-275.

³⁰³ MARTIN-PARDEY, E., *Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches*. Hildesheim 1976, s. 152-170.

³⁰⁴ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 61.

s úřadem vezíra, jen zlomek nevezírských držitelů královských prací je měl ve své tituluře.³⁰⁵

V tituluře několika vezírů pozdní Staré říše (Nyanchba, Tepemanch, Čenti, Zezi, Kahotep a Meryreiam) se nedochoval žádný z vysokých titulů vyjadřujících zodpovědnost za jednotlivé resorty státní správy. Tato absence je zjevně zapříčiněna nedochováním pramenů.

Další tituly

Z titulů náboženských byly nejběžnějšími tituly vezírů *hry-ḥb*, *hry-ḥb hry-tp* a *hrp i3t nbt nṯrt*. Ve 4. dynastii byl součástí titulatury vezírů *ʿ3 dw3w*, *ḥm-nṯr b3 ʿnpt* a *ḥm-nṯr B3stt*, které se pak do konce Staré říše objevují jen sporadicky. Titul *wt Inpw* vlastnilo několik z vezírů 4. dynastie Minchaf (?), Dewaenre, Sešathotep Heti a Sechemkare, znovu jej pak v 6. dynastii zařadili do své titulatury někteří držitelé vezírského úřadu: Kagemni, Mereruka, Chentika Ichechi, Meryteti, Teti a Čeču.³⁰⁶ K titulu *wr 5 (m) pr-Dḥwty*, který většina badatelů považuje za kněžský titul podrobněji níže (v podkapitole *Hwt wrt*).³⁰⁷

V první polovině 5. dynastie byly zavedeny do vezírské titulatury další kněžské tituly, jako např. *ḥm-nṯr M3ʿt*, jehož prvním nositelem byl Wašptah Izi, a *ḥm-nṯr Hḳt*,³⁰⁸ počínaje vezírem Kaiem. Od sklonku 5. dynastie byli vezíři též držiteli titulů *sm*, *hrp šndyt nbt* a *imy-r3 wʿbty*.

V závěru 5. dynastie byly k tituluře vezírů připojeny tituly související s královskými institucemi, pyramidovými komplexy

³⁰⁵ KREJČÍ, J., Some notes on the “Overseers of Works” during the Old Kingdom. *Ä&L* 10, 2000, s. 71, tab. I. Naproti tomu se Helck se domníval, že tyto tituly nebyly přímo spojeny s úřadem vezíra, ale s postem představeného (všech) královských prací. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 61. MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, col. 540.

³⁰⁶ Srov. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 51.

³⁰⁷ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 316.

³⁰⁸ K titulu více viz BÁRTA, M., The title „Priest of Heket“ in the Egyptian Old Kingdom, *JNES* 58, no. 2, 1999, s. 107-116.

a pyramidovými městy. Od vlády Venise, počínaje Achethotepem, byli vezíři představenými pyramidového města (*imy-r3* ...) a inspektory kněží pyramidy (*shd hm-ntr* ...). Od počátku 6. dynastie, od panování Tetiho, vlastnili vezíři také titul *hnty-s* pyramidového komplexu a *imy-ht hm-ntr* pyramidového komplexu.

Mezníky ve vývoji titulatury vezírů

Titulatura vezírů od počátku 4. dynastie do konce 6. dynastie prošla proměnou. Porovnání titulatury jednotlivých vezírů Staré říše umožňuje vyslovit několik závěrů. Především lze na základě odlišné skladby titulů rozdělit vezírskou titulaturu do několika vývojových etap a determinovat důležité mezníky v kontextu společenských změn a administrativních reforem. Markantní je odlišnost titulatury vezírů 4. dynastie, která byla poměrně jednolitá, od pestré a rozmanité titulatury následujícího období.

Z hlediska vývoje vezírátu představuje přelom 4. a 5. dynastie, vláda Niuserrea a počátek 6. dynastie tři důležité mezníky, přičemž na přelomu 4. a 5. dynastie a v polovině 5. dynastie nastala celá řada změn sociálních a na ně navázaných administrativních. Ve 4. dynastii byly klíčové správní úřady v rukou nejužších členů královské rodiny, na konci 4. a počátku 5. dynastie přešly všechny, včetně vezírského úřadu, do rukou nekrálovských osob. Královští synové byli z účasti na správě státu vyloučeni. Obecně vzrostl počet titulů, vzrůstala stratifikace titulatury osob a zvýšil se počet nižších hodností.

Nositel části královské moci byl zprvu vezír, jakožto syn panovníka, počínaje 5. dynastií již tímto nositelem není majitel vezírského titulu, ale samotný úřad vezíra.³⁰⁹ Průvodním jevem této transformace byla proměna skladby titulů vezíra. Zatímco ve 4. dynastii to byly rankovní tituly, které byly vyjádřením výkonné moci, od 5. dynastie jsou to úřední tituly (*Amtstiteln*), které indikují

³⁰⁹ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 58.

moc hodnostáře.³¹⁰ Počet titulů obsažených ve vezírské titulatuře 5. a 6. dynastie v porovnání se 4. dynastií kvantitativně narostl. Zmizely tituly, které ztělesňovaly spojení mezi vezírem-synem a jeho královským otcem, jako např. *z3 nšwt, iry-pꜣt* a titul *wr 5 pr Dḥwty*.³¹¹

Princové, kteří dosud zastávali vysoké úřady, byli z těchto postů odsunuti, avšak tituly spojené s těmito úřady jim byly ponechány.³¹² Uvedené se s největší pravděpodobností týkalo Sechemkarea, Rachefova syna (?), který patrně zemřel během Sahureovy vlády.³¹³ Nápis v jeho hrobce uvádí, že byl *im3ḥw* před králi Rachešem, Menkaurem, Šepseskafem, Veserkafem a Sahureem.³¹⁴ Sechemkareova titulatura,³¹⁵ stejně jako Anchmareova,³¹⁶ byla složena pouze z rankovních a náboženských titulů. Skladba titulů u těchto dvou vezírů vyniká absencí úředních titulů a kontrastuje s titulaturou vezírů nekrálovského původu, Dewanrea, Sešathotepa Hetiho a Babafa. Významná je také nepřítomnost titulu *wr 5 pr Dḥwty*, který byl vyhrazen pouze pro osoby ve vezírském úřadu a který vlastnili všichni vezíři 4. dynastie, vyjma Anchmarea, Sechemkarea a Sešathotepa Hetiho. U posledně jmenovaného mohlo být důvodem nepřítomnosti tohoto titulu dokončení výzdoby hrobky v době před jmenováním do úřadu vezíra. Podle Helcka byl ve 4. dynastii titulem *wr 5 pr Dḥwty* vyjádřen vrchní dohled nad hlavními resorty státní správy.³¹⁷ Pokud by tomu tak bylo, potvrzovalo by to domněnku, že Anchmare a Sechemkare vezírský úřad ve skutečnosti nevykonávali.

Synové panovníků z počátku 5. dynastie, Sahurea a Neferirkarea, již žádné správní úřady nezastávali, vlastnili pouze

³¹⁰ SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-nšwt „Königsson“*. 1976, s. 167.

³¹¹ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 58.

³¹² SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-nšwt „Königsson“*. 1976, s. 168. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 327.

³¹³ *Ibid.*, s. 327.

³¹⁴ SETHE, Kurt, *Urkunden des Alten Reiches I*. Leipzig 1933, s. 166. HASSAN, S., *Excavations at Giza*. Vol. 4. Cairo 1943, s. 103-104.

³¹⁵ HASSAN, S., *Excavations at Giza*. Vol. 4. Cairo 1943, s. 103.

³¹⁶ *Idem.*, *Excavations at Giza*. Vol. 6 – Part III. Cairo s. 35.

³¹⁷ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 57.

rankovní a rituální tituly.³¹⁸ Odstavení královských synů z administrativních úřadů potvrzeno nedávným objevem reliéfních scén na blocích ze vzestupné cesty Sahureova pyramidového komplexu.³¹⁹

Druhým výrazným mezníkem vezirátu byla vláda Niuserre, která se výrazně otiskla do vývoje egyptského státu. V době Niuserreova panování se objevila řada inovací v nejrůznějších oblastech.³²⁰ Zdá se, že tyto inovace byly důsledkem změn sociálních započatých na přelomu 4. a 5. dynastie. Niuserre nově definoval vezírskou titulaturu, jejíž součástí se staly tituly *imy-r3 ḥwt wrt*, *imy-r3 ḥwt wrt 6*, *imy-r3 prwy-ḥd*, *imy-r3 šnwty* a *imy-r3 Šm^cw*.

Nově vymezený obsah titulatury byl projevem snahy vyjádřit povinnosti spojené s vezírským úřadem explicitně a přestavba administrativy se odrazila i do titulatury vezírů. Přestože do titulatury vezírů byly až od vlády Niuserrea zahrnuty tituly „představený“ důležitých odvětví státní správy,³²¹ není tímto nevyloučena možnost, že tyto povinnosti dříve vezíři neměli.

Tituly podřízených úředníků byly zahrnuty do titulatury osob nadřízených patrně jako důsledek úsilí krále omezit počet vysokých hodnostářů a soustředit moc do rukou několika jedinců oddaných vladaři.³²² Ze stejného důvodu byla pravděpodobně vyzvednuta důležitost vezírského úřadu, ve skladbě titulů bylo evidentní jasné nadřazení nad jinými úřady, tj. vrchní dohled nad všemi resorty

³¹⁸ SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königssohn“*. 1976, s. 84, 168.

³¹⁹ Synové krále Sahurea jsou na těchto vyobrazeních nositeli titulů *iry-p^ct*, *z3 nswt (smsw)* a *ḥry-ḥb ḥry-tp*. El AWADY, T., *Pyramid causeway in the Old Kingdom...* Praha 2006, s. 217-219, 221.

³²⁰ K celé řadě inovací zavedených za tohoto panovníka viz BÁRTA, M., *Archaeological innovations in the development of the non-royal tomb during the reign of Nyuserrea*, in: P. Jánosi (ed.), *Architecture and significance. Thoughts on ancient Egyptian architecture*, 2005, s. 105-130.

³²¹ ANDRASSY, P., *Zur Struktur der Verwaltung des Alten Reiches*, ZÄS 118, 1991, s. 5.

³²² STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 329. KREJČÍ, J., *Some notes on the “Overseers of Works” during the Old Kingdom*, *Ä&L* 10, 2000, s. 70.

a zajištění jednotného postupu ve všech odvětvích státní správy.³²³ Tento vývoj současně reflektoval proměnu participace na moci.

V době Niuserreova panování došlo k synchronizaci změn společenských se změnami architektonickými. S určitým zdržením tak nastalo propojení těchto dvou rovin a sociální změny se odrazily ve vývoji královské a nekrálovské architektury.³²⁴

Niuserre taktéž zavedl titul *imy-r3 Šmꜥw*, představený Horního Egypta, který zdůrazňoval podřízení provinční administrativy vezírovi.³²⁵ Podle Martin-Pardey byl úřad představeného Horního Egypta spojovacím článkem mezi rezidencí a provinciemi.³²⁶ Podle některých badatelů byl vznik tohoto úřadu reakce na odstředivé snahy místních hodnostářů.³²⁷

Ve druhé polovině byl vezírům byl nově přiřazen vrchní dohled nad pyramidovými městy a také se stali inspektory kněžských pyramidových komplexů. Vznik těchto titulu souvisel se změnami náboženských představ a s reorganizací zádušních kultů panovníků v závěru 5. dynastie.³²⁸

Na počátku 6. dynastie, za vlády Tetiho, se projevil další kvantitativní nárůst titulatury vezírů, jež patrně odrážel pokračující trend omezit a získat pod kontrolu vzrůstající nezávislost a moc hodnostářů.³²⁹ Do titulatury vezírů byly začleněny tituly *hnty-š* pyramidových komplexů a *imy-ht hm-nꜥr* pyramidových komplexů.

Vezíři z období vlády Tetiho mají k některým titulům připojen přídavek *r dr.f (drw)*, „celé země“, aby tak bylo akcentováno postavení

³²³ MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, cols. 540, 543.

³²⁴ Z nákladnosti hrobek a titulatury několika vysokých hodnostářů je patrné jejich bohatství a důležitost postavení u dvora. Srov. BÁRTA, M., Archaeological innovations in the development of the non-royal tomb during the reign of Nyuserra, in: P. Jánosi (ed.), *Architecture and significance. Thoughts on ancient Egyptian architecture*, 2005, s. 117-119.

³²⁵ ANDRASSY, P., Zur Struktur der Verwaltung des Alten Reiches, *ZÄS* 118, 1991, s. 5.

³²⁶ MARTIN-PARDEY, E., *Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches*. Hildesheim 1976, s. 152.

³²⁷ Jedná se o starší, tradovaný názor, srov. *Ibid.*, s. 153-154.

³²⁸ HELCK, W., Titel und Titulaturen, *LÄ* VI, cols. 599-600.

³²⁹ Srov. BÁRTA, M., The Title Inspector of the Palace during the Egyptian Old Kingdom, *Archív orientální* 67, 1999, s. 15.

vezirátu i z hlediska geografického (z hlediska administrativního vyjádřeno totéž tituly „představený“ všech resortů správy). Titulatura vezíra Kagemniho zahrnovala tituly „představený celé země“ (*imy-r3 t3 mhw Šmꜥw r drf* a *imy-r3 n t3 r dr.f prwy*),³³⁰ titulatura Anchmahora „představeného všech královských prací celé země“ (*imy-r3 k3t nbt nt nšwt m t3 r drf*)³³¹ a mezi tituly Heziho je „představený přidělu božských obětí celé země“ (*imy-r3 wp(w)t htpt-ntr m t3 r dr.f* a *imy-r3 wp(w)t htpt-ntr m T3-mhw Šmꜥw drw*).³³²

Z chronologické distribuce titulů hodnostářů Staré říše je evidentní vymizení některých nižších titulů v pozdní Staré říši. V této souvislosti lze předpokládat, že povinnosti zrušených úřadů byly přesunuty na vezírský úřad.³³³

Podle předpokládaných modelů státní správy v Archaické době a ve Staré říši je zjevné, že rozhodující pozice ve správě státu byla atributem úřadu vezíra, a i přes kvantitativní a kvalitativní proměny v titulatuře v průběhu Staré říše, představoval koordinační článek všech oddělení státní správy (srov. tab. 5 a 6).³³⁴

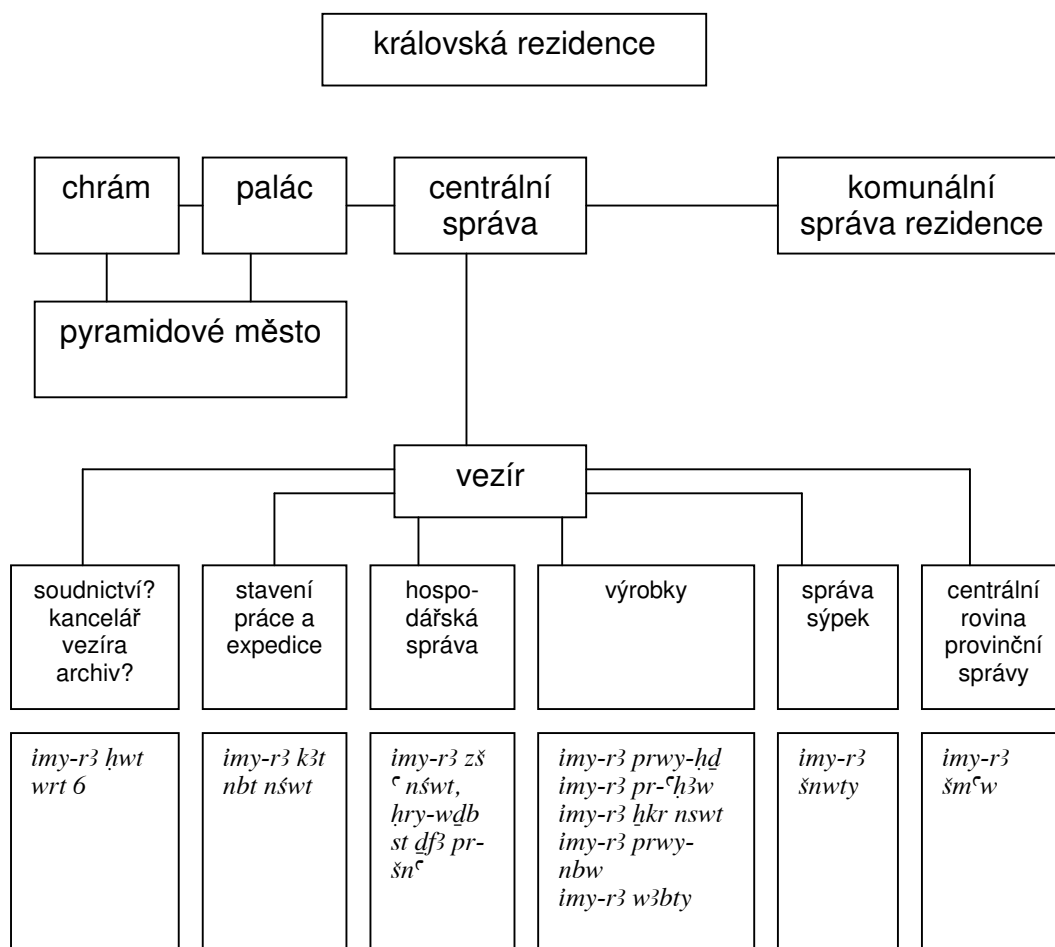
³³⁰ MARTIN-PARDEY, E., *Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches*. Hildesheim 1976, s. 153. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 154-155.

³³¹ KANAWATI, N., HASSAN, A., *The Teti cemetery at Saqqara. Vol. 2., The tomb of Ankhmahor*. ACER 9, Wiltshire 1997, s. 11.

³³² KANAWATI, N., ABDER-RAZIQA, M., *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. ACER 13, Warminster 1999, s. 12.

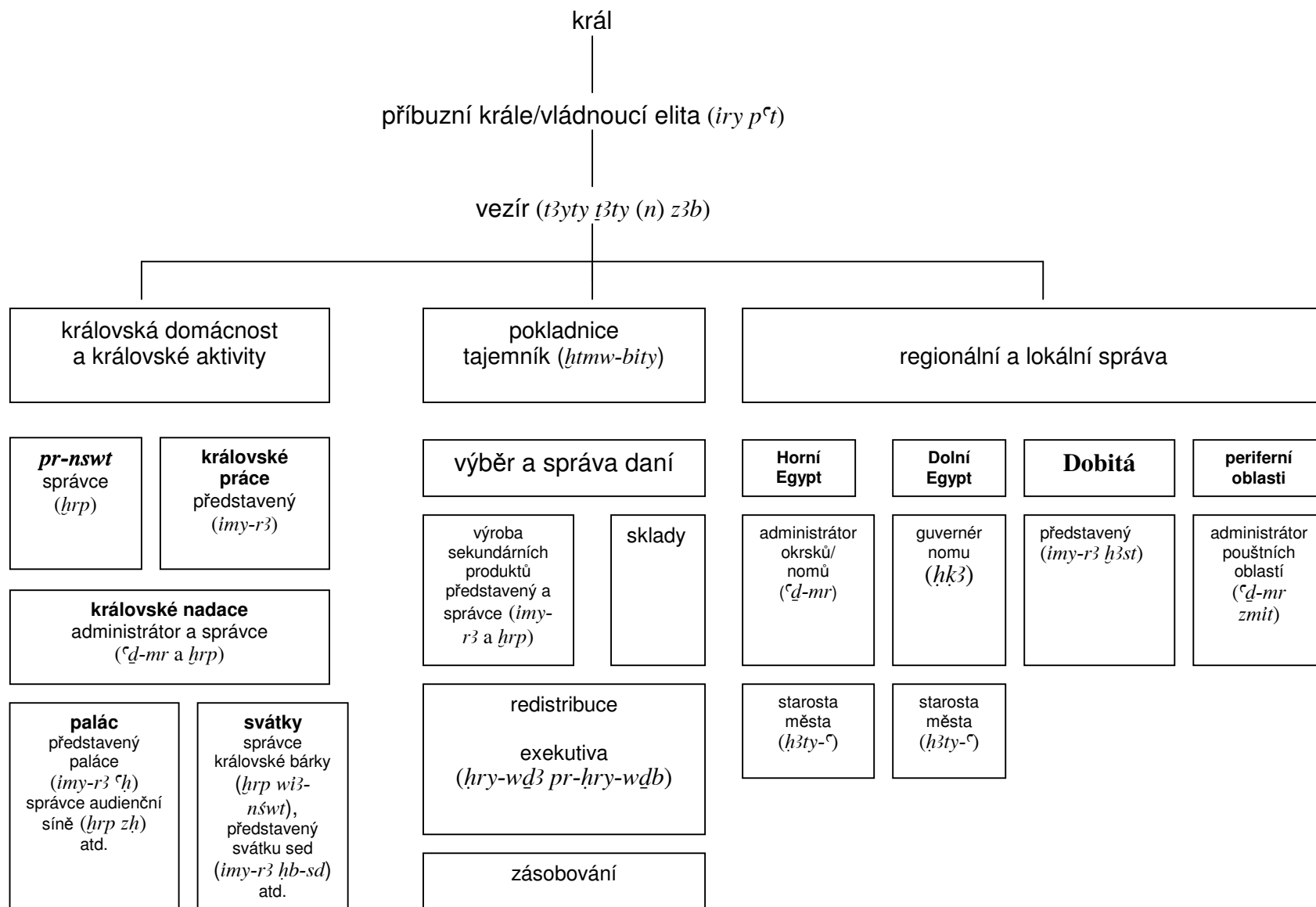
³³³ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 329. BÁRTA, M., The Title Inspector of the Palace during the Egyptian Old Kingdom, *Archív orientální* 67, 1999, s. 15.

³³⁴ ANDRASSY, P., Zur Struktur der Verwaltung des Alten Reiches, *ZÄS* 118, 1991, s. 5.

Tab. 5: Předpokládaný model státní správy ve Staré říši

(podle P. Andrassy 1991, s. 4)

Tab. 6: Předpokládaný model státní správy v Archaické době (podle Wilkinsona 2003, s. 145)

Velký počet vezírů doložených z konce Staré říše dal vzniknout mnoha úvahám a pokusům o vysvětlení tohoto nárůstu. Kees navrhl rozdělení úřadu na dvě nezávislé jednotky, hornoegyptskou a dolnoegyptskou.³³⁵ Helck vypracoval model titulárních vezírů („*Titularvezir*“, „*Rangwesir*“), v němž tito vezíři od vlády Džedkarea úřad nezastávali, tj. neměli výkonnou moc tohoto úřadu, byli pouze postaveni na roveň úřadujícím vezírům.³³⁶ Kanawati se domnívá, že funkce byly mezi dva současně úřadující vezíry rozděleny, přičemž jeden z nich byl držitelem titulu *imy-r3 Šmꜥw* a byl odpovědný za Horní Egypt.³³⁷ Dle Kanawatiho názoru Pepi II. provedl v první polovině svého panování reformu a opětovně zavedl v hlavním městě pouze jednoho vezíra.³³⁸ Strudwick také zastává názor, že v Memfidě existovala dualita vezirátu, nejprve na konci 4. dynastie a pak od vlády Džedkarea Isesiho.³³⁹

Martin-Pardey spatřuje rozpor ve volbě různých výrazů pro pojmenování tétož.³⁴⁰ Předpoklad, že někteří držitelé vezírského titulu byli vezíry titulárními, považuje za správný. „Hornoegyptské“ vezíry pokládá za titulární, neboť prameny nedokládají, že by úřad skutečně vykonávali.³⁴¹ K. Baer se také na základě svých bádání zaměřených na úřední tituly ve Staré říši domnívá, že se titul vezíra mohl stát příležitostně rankovním indikátorem v souvislosti s rozšířením rankovního systému v pozdní Staré říši a rychlou ztrátou hodnoty

³³⁵ Tato domněnka je založena na interpretaci zbytků reliéfní výzdoby ze zádušního chrámu Pepiho II v jižní Sakkáře. Na západní stěně se nacházelo vyobrazení vezíra Idiho a dalších hodnostářů společně hornoegyptskými božstvy. Na východní stěně byl znázorněn Ihychenet a dolnoegyptští bohové. Podle Keese byl tedy Idi vezírem hornoegyptským a Ihychenet dolnoegyptským. KEES, H., Beiträge zur Geschichte des Vezirats im Alten Reich. Die Chronologie der Vezire unter König Phiops II, NGWG N. F 4, no. 2, 1940, s. 39-40.

³³⁶ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 116-117, 136-142. Tento názor zastává také Schmitz, viz SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königsson“*. 1976, s. 168.

³³⁷ KANAWATI, N., *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*. Warminster 1980, s. 15; následnost vezírů v hlavním městě na sklonku 5. dynastie viz s. 13-17.

³³⁸ *Ibid.*, s. 130.

³³⁹ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 323-328.

³⁴⁰ Autorka své tvrzení dokládá celou řadou konkrétních příkladů, na nichž dokazuje zmatečnost. MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, cols. 547-548.

³⁴¹ *Ibid.*, col. 548-549.

titulů. Nositel takového rankovního titulu vezíra mohl být podřízen přímo králi.³⁴² V takovém případě mohl být titul výrazem mimořádné přízně panovníka k určitému jedinci.

Hwt wrt

Od poloviny 5. dynastie, od vlády Niuserre, byly součástí vezírské titulatury nově zavedené tituly *imy-r3 hwt wrt* a *imy-r3 hwt wrt 6*.³⁴³ Tyto tituly byly téměř výlučně spjaty s titulaturou vezírů³⁴⁴ a staly se jedněmi z nejdůležitějších ve vezírské titulatuře. Prvním nositelem titulu obsahujícím *hwt wrt* byl Niuserreův vezír Kai.

Úplné porozumění termínu *hwt wrt* na základě informací z dochovaných pramenů dnes není možné.³⁴⁵ *Hwt wrt* je obvykle překládán jako „velký (soudní) dvůr“.³⁴⁶ Někteří badatelé, jako např. de Cenival,³⁴⁷ poukázali na to, *hwt wrt* neměl výlučně soudní, ale také administrativní charakter. Další, jako např. Martin-Pardey,³⁴⁸ Callender,³⁴⁹ přesvědčivě argumentují, že *hwt wrt* nebyl pouze soudním dvorem,³⁵⁰ jak se dříve odborníci domnívali, ale s největší pravděpodobností se pod tímto názvem ukrývala centrála státní správy (a tedy i kancelář vezíra) a že zde existuje zřejmá podobnost s *h3*

³⁴² BAER, K., *Rank and Title in the Old Kingdom*. Chicago 1960, s. 3.

³⁴³ Seznam dalších 25 titulů zahrnujících *hwt wrt* viz STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 195, tab. 11. Nově objeveným majitelem dalšího titulu (*imy-r3 wd^c-mdw (nb št3) n hwt-wrt 6*) je vezír Hezi, ten byl současně i držitelem titulu *imy-r3 hwt-wrt*. KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. Warminster 1999, s. 12. V Abúsíru bylo nedávno objeveno několik držitelů titulu obsahující *hwt-wrt*, vezír Kar (*imy-r3 hwt-wrt, hry-sšt3 n wd^c-mdw n hwt-wrt*) a jeho syn Inti (*wd^c-mdw n hwt-wrt 6, hry-sšt3 n wd^c-mdw n hwt-wrt 6*), viz BÁRTA, M., *The Sixth Dynasty tomb s in Abusir. Tomb complex of the vizier Qar and his family*, in: M. Bárta (ed.) *The Old Kingdom art and archaeology*. Prague 2006, s. 57.

³⁴⁴ Podrobněji viz Strudwickova studie, STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 176-198.

³⁴⁵ K pramenným výskytům *hwt wrt* viz *ibid.*, s. 191-193.

³⁴⁶ PIRENNE, J., *Histoire des institutions et du droit privé de l'ancienne Égypte II. La Ve Dynastie*. Bruxelles 1934, p. 114-120. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 176. A další.

³⁴⁷ de CENIVAL, J. L., À propos de la stèle de Chechi, *RdE* 27, 1975, s. 68.

³⁴⁸ MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, s. 541-542.

³⁴⁹ CALLENDER, V. G., À propos the title of *r Nhn n z3b*, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha 2000, s. 364-366, zejm. pozn. 30.

³⁵⁰ HELCK, H. W., Richtertitel, *LÄ V*, col. 256.

n t3ty, vezírovou kanceláří, která je doložená od Střední říše a v jejíž názvu je explicitně vyjádřena spojitost s vezírem.³⁵¹

Pro vezírát ve Staré říši tentýž název doložen není. To však nevylučuje existenci kanceláře vezíra v tomto období. Pokud by *hwt wrt* byl označením pro administrativní centrálu, mohl být starším pojmenováním pro pozdější *h3 n t3ty*.³⁵²

První písemný doklad o *hwt wrt* se objevuje ve spojitosti s prvním vezírem Kaimenem, jenž je doložen na nádobách nalezených pod Stupňovitou pyramidou v Sakkáře. Před titulem vezíra je vždy uveden hieroglyfický znak pro *hwt wrt*.³⁵³ P. Lacau a J.-P. Lauer vyslovili domněnku, že by se v tomto případě mohlo jednat o „grand châteaux (?)“ a nápisy na nádobách „*in pr-nswt hwt-wrt t3ty t3ty (n) z3b K3(.i)-mn*“ pak podle nich vyjadřovaly, že dar byl vyroben pro královskou doménu prostřednictvím „velkého zámku (?)“ vezíra jménem Kaimen.³⁵⁴ P. Vlčková se domnívá, že by mohlo jít o zkratku pozdějšího titulu spjatého s vezíry, *imy-r3 hwt wrt*, kterou interpretuje jako „představený (správce) šesti velkých (soudních) dvorů“.³⁵⁵ Zdá se však, že *hwt wrt* zde odkazuje spíše k instituci než k titulu.

Vezírská titulatura 4. dynastie tituly zahrnující *hwt wrt* neobsahuje, jejich zavedení souviselo s proměnou titulatury vezírů v době vlády Niuserrea.³⁵⁶ Zřejmě se tak stalo z důvodu snahy vyjádřit explicitně rozsah kompetencí vezíra. Nepřítomnost *hwt wrt*

³⁵¹ K *h3 n t3ty* podrobněji viz např. van den BOORN, G. P. F., *The duties of the Viziers*. London 1988, s. 324-325.

³⁵² MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, col. 542. Naproti tomu Strudwick taktéž poukazuje na spojitost *hwt wrt* s *h3 n t3ty*, ale považuje jej oddělení správy se soudní charakterem. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 176-198.

³⁵³ LACAU, P., LAUER, J.-P., *La Pyramide à Degrés V*. Cairo 1965, s. 1, figs. 1-4. V podzemí Stupňovité pyramidy se *hwt wrt* objevuje u osoby *Hpi* ve formě *hk3 hwt wrt*. KAPLONY, P., *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit I*. ÄA 8. Wiesbaden 1963, s. 433.

³⁵⁴ Podle autorů se jedná o jednoduchý nápis, v němž byla slova položena vedle sebe bez předložkových spojení. Z tohoto důvodu je nemožné rozlišit mezi místem původu a místem určení. LACAU, P., LAUER, J.-P., *La Pyramide à Degrés V*. Cairo 1965, s. 3. REGULSKI, I., Second Dynasty ink inscriptions..., *OLA* 138, 2004, s. 955, pozn. 4.

³⁵⁵ VLČKOVÁ, P., Kamenné nádoby s nápisy. Pramen k poznání správního systému raně dynastického Egypta, in: P. Charvát, L. Obuchová (eds.), *Stát a státnost ve straém Orientu*. Praha 2006, s. 19.

³⁵⁶ Podrobněji viz výše.

v pramenech 4. dynastie, neeliminuje dohled vezíra nad obdobnou kanceláří v tomto období.

Do souvislosti s titulem *imy-r3 hwt wrt 6*, jehož nositeli byli pouze vezíři v 5. a 6. dynastii,³⁵⁷ dává Martin-Pardey titul *wr 5 pr Dhwtj*, největší z pěti v domě Thovtově,³⁵⁸ jehož držiteli byli vezíři 4. dynastie. Poukazuje přitom na Thovta jako písaře ve sféře božské, na vezíra jako jeho obdobu ve sféře profánní a zároveň nejvyššího písaře.³⁵⁹ V hierarchii bohů byl Thovt (Měsíc) zástupcem Rea (Slunce).³⁶⁰ Až mnohem později, od 18. dynastie byl vezír přímo označován jako Thovt.³⁶¹ Podle představ Egyptanů byl vezír synem krále, jehož jednou z jevových forem byl Thovt a skrze nějž tuto schopnost získal vezír-syn, který od svého krále-otce mohl přebírat určitou část královské moci.³⁶² Asociace Thovta s vezírem je doložena i z pozdější doby, z počátku 6. dynastie, kdy je bezprostředně za titulem *t3yty t3ty (n) z3b*, který náležel ženě jménem Nebet, uvedeno *z3t Dhwtj*.³⁶³ V Nové říši je propojení Thovta s vezírským úřadem mnohem markantnější. Thovt je spodobněn v oděvu vezíra a zmiňován jako vezír Reuv.³⁶⁴

Číslo pět je podle Helckovy domněnky vyjádřením počtu písařů dvora a současně pěti kanceláří podřízených vezírovi.³⁶⁵ Vrchní dohled nad těmito hlavními resorty byl vyjádřen ve 4. dynastii titulem

³⁵⁷ Podrobně k titulům *imy-r3 hwt wrt* a *imy-r3 hwt wrt 6* a k jejich nositelům viz STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 176-198.

³⁵⁸ „Größter der 5 im Hause des Tho“, HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 56-57.

³⁵⁹ MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, cols. 543-544. K vezírovi jako nejvyššímu písaři viz HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 57.

³⁶⁰ KURTH, D., *Thot, LÄ VI*, Wiesbaden 1986, col. 500.

³⁶¹ *Ibid.*, col. 506.

³⁶² Podle Helcka odkazuje Thovt v tomto titulu ke králi. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 57.

³⁶³ Stéla z Abydu (CG 1578); k ženám s vezírským titulem podrobněji viz níže; k titulům Nebet viz např. FISCHER, H. G., Administrative titles of women in the Old and Middle Kingdom, in: *Egyptian Studies I: Varia*. New York 1976, s. 74.

³⁶⁴ SPIESS, H., *Der Aufstieg eines Gottes. Untersuchungen zum Gott Thot bis zum Beginn des Neuen Reiches*. Hamburg 1991, p. 17, 152.

³⁶⁵ Helck v této souvislosti odkazuje na Keese, který konstatoval, že číslo 5 v náboženské sféře Egyptanů nemělo zřejmě žádný význam. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 57.

wr 5 pr Dḥwty,³⁶⁶ v dynastii následující titulem *imy-r3 ḥwt wrt 6*. Přičemž podle Martin-Pardey šestý komponent pravděpodobně prezentoval oddělení všech prací (*k3t nbt nt nšwt*), které, jak se domnívá, nespádalo ve 4. dynastii pod kancelář vezíra a až v 5. dynastii přešlo do vezírovy kompetence, čímž byla odstraněna dvoukolejnost státní správy a vezír se tímto stal nejvyšší instancí státní správy.³⁶⁷ Martin-Pardey zde vidí souvislost se změnami, které nastaly v období na přelomu 4. a 5. dynastie, kdy došlo také k transponování ve vnímání vrchního dohledu nad státní administrativou z nábožensko-kněžské roviny do formálně-byrokratické.³⁶⁸

Podle Strudwickových závěrů byl *imy-r3 ḥwt wrt* hodnostářem s právní kompetencí (*legal official*).³⁶⁹ Martin-Pardey dospěla ve svých bádáních k jiným výsledkům a domnívá se, že *imy-r3 ḥwt wrt* byl představeným kanceláře *ḥwt wrt* (*Staatssekretär im Wesirsbüro*) a že jeho pozice byla srovnatelná s *imy-r3 ḥwty n ḥ3 n t3ty* ze Střední říše.³⁷⁰ Tato egyptoložka tedy míní, že *ḥwt wrt 6* - výraz, který se objevuje pouze v tituluře vezírů – není soudním dvorem, ale prezentuje 6 kancelářů a *imy-r3 ḥwt wrt 6* pak představeného šesti kancelářů.³⁷¹

Mimo *ḥ3 n t3ty* byla badateli hledána paralela v další z pozdějších institucí, a to v *ḥnrt wr*. W. C. Hayes při práci na papyru ze závěru Střední říše spatřoval analogie k *ḥnrt wr* („hlavní vězení“) v *ḥwt wrt* a interpretoval jej jako „velké vězení“.³⁷² Toto bylo později

³⁶⁶ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 57.

³⁶⁷ MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, col. 544.

³⁶⁸ *Ibid.*, col. 544.

³⁶⁹ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 176-198.

³⁷⁰ V Nové říši již tento úřad doložen není. MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, col. 542.

³⁷¹ *Ibid.*, col. 542.

³⁷² HAYES, W. C., *A papyrus of the late Middle Kingdom in the Brooklyn museum*. Brooklyn 1955, s. 38-39.

zamítnuto, neboť byl prokázán administrativní charakter *hnrt wr*.³⁷³ G. P. F. Van den Boorn v rámci bádání k civilní správě na počátku Nové říše jednoznačně doložil, že *hnrt wr* bylo pododdělením nebo funkčním rozšířením vezírova administrativního aparátu, skrze nějž dostával písemnosti od podřízených úřadů. Vezír tyto písemnosti kontroloval a archivoval je zde. *Hnrt wr* představoval tedy jakýsi centrální dokumentační systém, ve kterém byly soustředěny dokumenty všech oddělení, jež zde byly k dispozici vezírovi.³⁷⁴ Vztah *hnrt wr* k různým administrativním oddělením však není jasný.³⁷⁵

J. Krejčí na tomto základě vyvozuje pro *hwt wrt* ve Staré říši spíše povahu archivu.³⁷⁶ Stratifikace státní správy ve Staré říši nebyla zdaleka tak rozsáhlá jako v Nové říši, je tedy možné, že *hwt wrt* v sobě mohl zahrnovat obojí, centrální kancelář i archiv, a teprve postupem času se tato jednotka rozdělila na dvě samostatné entity.

Byl-li byl *hwt wrt* centrální/vezírskou kancelář, stál by v takovém případě v hierarchickém upořádání nad ostatními odděleními státní správy a předpokládaný model státní správy by musel být pozměněn (srov. tab. 5).

Zajímavým momentem v kontextu s *hwt-wrt* je silná propojenost s tituly obsahujícími *z3b*.³⁷⁷ Titul *imy-r3 hwt-wrt* se ve většině případů vyskytuje ve spojitosti s titulem *ꜥd-mr n z3b*, „administrátor krále“.³⁷⁸ Titul *ꜥd-mr n z3b* se v titulatuře vezírů začíná objevovat současně se zavedením titulu *imy-r3 hwt wrt*, prvním nositelem byl Kai, vezír sloužící Niuserreovi (viz tab. 3).³⁷⁹ Podle Helcka byl držitel titulu se *z3b* členem vezírovy kanceláře.³⁸⁰

³⁷³ *Hnrt wrt* S. Quirke interpretuje jako byrokratické oddělení spojené s vykonáváním práce. QUIRKE, S., *State and Labour in the Middle Kingdom a reconsideration of the term hnrt*, *RdE* 39, 1988, s. 96-98, 102, 106.

³⁷⁴ van den BOORN, G. P. F., *The duties of the Viziers*. London 1988, s. 135-137, 138, 144, 325-326, 327 (zde schématické znázornění civilní správy).

³⁷⁵ *Ibid.*, s. 136-137.

³⁷⁶ KREJČÍ, J., Some notes on the “Overseers of Works” during the Old Kingdom, *Ä&L* 10, 2000, s. 71.

³⁷⁷ de CENIVAL, J. L., À propos de la stèle de Chechi, *RdE* 27, 1975, s. 65, 67.

³⁷⁸ Srov. tabulku hodnostářů s titulem *imy-r3 hwt wrt*. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 179, tab. 8.

³⁷⁹ Administrátor krále stál v hierarchii titulů se *z3b*, tj. *zš n z3b*, *šḥd zš n z3b* a *imy-r3 zš n z3b*, nejvýše. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 82. FISCHER, H. G., A scribe of the army of the Fifth

Držitelky vezírského titulu

Držiteli titulu vezíra byli v drtivé většině muži. Ve dvou případech z 6. dynastie je doloženo, že majitelkou titulu *t3yty t3ty (n) z3b* byla žena s významným postavením.³⁸¹ První takovou ženou byla Nebet,³⁸² která byla manželkou vezíra Chuje, matkou dvou královen Anchesenpepi I a Anchesenpepi II, manželek Pepiho I., a matkou vezírů Džaua a Idiho. Na stèle z Abydu (CG 1578) je uvedena jako vlastníka titulů *iry-p^ctt, z3t Gb, h3tyt-^c, z3t Mrhw, t3yty t3ty (n) z3b, z3t Dhwty, smrt bity, z3t Hr* společně s manželem Chujem, který je zde uveden pouze s titulem *imy-r3 niwt*.³⁸³ Za každým z titulů, je připojena božská filiace,³⁸⁴ v případě vezírského titulu se jedná o Thovta. Někteří badatelé zde vidí asociaci tohoto boha s vezírským úřadem (titul *wr 5 pr Dhwty* byl součástí vezírské titulatury ve 4. dynastii).³⁸⁵

Druhou nositelkou titulu *t3yty t3ty (n) z3b* byla manželka Pepiho I., Inenek Inti, jejíž vezírský titul byl objeven v nedávné době francouzskou expedicí na žulových blocích při vstupu do chrámu náležejícího k pyramidě této královny.³⁸⁶ Inenek Inti byla bezpochyby

Dynasty, *JNES* 18, 1959, s. 265. de CENIVAL, J. L., À propos de la stèle de Chechi, *RdE* 27, 1975, s. 64.

³⁸⁰ Jedná se např. o tituly *zš n z3b, imy-r3 zšw n z3b*, atd. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 82. *Idem.*, Richtertitel, *LÄ* V, cols. 255-256. *Idem.*, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987, s. 218.

³⁸¹ Přehled žen vlastnicích administrativní tituly v průběhu Staré a Střední říše sestavil Fischer. FISCHER, H. G., Administrative titles of women in the Old and Middle Kingdom, in: *Egyptian Studies I: Varia*. New York 1976, s. 69-75.

³⁸² KEES, H., Beiträge zur Geschichte des Vezirats im Alten Reich. Die Chronologie der Vezire unter König Phiops II, *NGWG N. F* 4, no. 2, 1940, s. 42. FISCHER, H. G., Administrative titles of women in the Old and Middle Kingdom, in: *Egyptian Studies I: Varia*. New York 1976, s. 74-75. KANAWATI, N., *Governmental reforms in Old Kingdom Egypt*. Warminster 1980, s. 31. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom. The highest titles and their holders* London 1985, s. 303. BLUMENTHAL, E., Die „Göttersväter“ des Alten und Mittleren Reiches, *ZÄS* 114, 1987, s. 11-12.

³⁸³ Fischer, jež se zabýval úřední titulaturou žen, toto pokládá za anomálii, neboť podle předpokladů by zde manžel ženy měl být uveden s titulem vezíra. FISCHER, H. G., Administrative titles of women in the Old and Middle Kingdom, in: *Egyptian Studies I: Varia*. New York 1976, s. 74.

³⁸⁴ Podobná epiteta byla součástí titulatury královen Střední říše. *Ibid.*, s. 75.

³⁸⁵ Srov. např. HASSAN, S., *Excavations at Giza*. Vol. 7. Cairo 1953, s. 13, pozn. 2. Podrobně k titulu *wr 5 pr Dhwty*, jehož nositeli byli pouze vezíři, viz výše.

³⁸⁶ Zdá se, že pyramida Inenek Inti byla nejstarší stavbou na nekropoli královské rodiny Pepiho I. LABROUSSE, A., Pyramidy 6. dynastie, in: Z. Hawass (ed.), *Pyramidy – magické symboly starého Egypta*. Čestlice 2004, s. 279.

první manželkou panovníka Pepiho I.³⁸⁷ Vezírské tituly obou žen neměly femininní koncovku, ačkoli všechny další tituly femininní koncovku mají.

Držitelky titulu *t3yty t3ty (n) z3b* nejsou zahrnuty v tabulce vezírů, neboť funkci vezíra zcela jistě nevykonávaly. Titul jim byl udělen jako výraz pocty a zdůraznění jejich postavení, byl tedy pouze rankovní.³⁸⁸ Tento jev jistě souvisel s rozšířením rankovního systému v pozdní Staré říši, kdy se i titulu vezíra mohl příležitostně stát rankovním indikátorem.³⁸⁹ Titul *t3yty t3ty (n) z3b* byl tedy zřejmě příznakem významného postavení těchto žen. Naproti tomu se Kanawati domnívá, že Nebet úřad vezíra skutečně zastávala.³⁹⁰

Obě ženy spojuje chronologický prvek, tj. počátek 6. dynastie, a osoba panovníka Pepiho I., jehož byly tchýní a manželkou. Podle Keese mohla být Nebet královskou dcerou. Tuto teorii podpírá hledáním podobnosti Nebetiny titulatury v titulatuře princezny z 26. Nebet dynastie.³⁹¹ Fischer se v případě Nebet jistě opodstatněně domnívá, že se jednalo o vyzvednutí postavení ženy obyčejného původu, která se stala prarodičem dvou králů.³⁹² Další majitelka vezírského titulu je doložena až z 26. dynastie.³⁹³

K pyramidovému komplexu královny Inenek Inti viz *Idem.*, *Les pyramides des reines une nouvelle nécropole à Saqqâra*. Torino 1999, s. 114-124.

³⁸⁷ *Idem.*, Les tracés directeurs dans la pyramide de la reine Inenek/Inti, in: P. Jánosi (ed.), *Architecture and significance. Thoughts on ancient Egyptian architecture*, 2005, s. 40, pozn. 3.

³⁸⁸ CALLENDER, V. G., Non-royal Women in Old Kingdom Egypt, *ArOr* 68, 2000, s. 230.

³⁸⁹ BAER, K., *Rank and Title in the Old Kingdom*. Chicago 1960, s. 3.

³⁹⁰ Nebet pokládá za tzv. jižního vezíra se sídlem v Abydu. KANAWATI, N., *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*. Warminster 1980, s. 129.

³⁹¹ KEES, H., Beiträge zur Geschichte des Vezirats im Alten Reich. Die Chronologie der Vezire unter König Phiops II, *NGWG N. F* 4, no. 2, 1940, s. 42.

³⁹² FISCHER, H. G., Administrative titles of women in the Old and Middle Kingdom, in: *Egyptian Studies I: Varia*. New York 1976, s. 75.

³⁹³ Titul je s femininní koncovkou, poslední znak titulu vykazuje defektní psaní (G 38 místo G 47), viz *ibid.*, s. 74, pozn. 32.

PROSTOROVÁ DISTRIBUCE HROBEK VEZÍRŮ

Hrobky osob zastávajících úřad vezíra v hlavním městě Memfidě jsou rozesety po celé memfidské nekropoli, v Médúmu, Dahšúru, Sakkáře, Abúsíru a v Gíze. Z memfidských pyramidových polí je doloženo do současnosti 74 vezírů ze Staré říše. U šesti vezírů doposud nebyla objevena jejich hrobka (2. dynastie: Kaimen; 5. dynastie: Werbauba, Sešemnefer, Minnefer;³⁹⁴ 6. dynastie: Chenu a Ihychenet). Přesná poloha hrobek dvou vezírů ze 6. dynastie, které se nacházejí někde v oblasti severní Sakkáry, je neznámá (Nefersešemsešat Chenu - E 11, Zezi - E 16).

Tab. 7: Rozmístění hrobek vezírů na memfidských pohřebištích

	Médúm	Gíza	Sakkára	Abúsír	Dahšúr	hrobka nenalezena
2. dynastie						1
4. dynastie	1	12				
5. dynastie		8	13	1		3
6. dynastie		5	26	1	1	2

Při pohledu na prostorovou distribuci hrobek vezírů je zjevné, že určitá pohřebiště byla v průběhu Staré říše upřednostňována, přičemž důležitým faktorem byla lokace královského pohřebiště. V souvislosti s umístěním královských pohřebišť ve Staré říši se měnila důležitost memfidských nekropolí: ve 4. dynastii byla nejvýznamnější nekropolí Gíza, v 5. dynastii nabývá na významu Sakkára, během 6. dynastie gízské pohřebiště ustupuje do pozadí a jednoznačně je preferována Sakkára.³⁹⁵

Existoval nějaký všeobecný plán umístění hrobek vezírů? Jaké trendy u osob na vrcholku státní správy ovlivňovaly výběr místa pro jejich hrobku?

Studiem hrobek na některých nekropolích bylo prokázáno, že existoval jakýsi model prostorové organizace pohřebišť, který se

³⁹⁴ Porter a Moss vezíra Minnefera identifikovaly jako majitele hrobky F 3, PM III², s. 764.

³⁹⁵ Prostorovou distribucí hrobek vezírů se krátce zabýval Bárta ve své studii věnované inspektorům paláce. BÁRTA, M., The Title Inspector of the Palace during the Egyptian Old Kingdom, *Archív orientální* 67, 1999, s. 12.

shodoval s určitou administrativní a sociální organizací na královském dvoře ve Staré říši. Velikost hrobky, kvalita stavby, její architektonické znaky, poloha hrobu v rámci nekropole a poloha nekropole samotné (rezidence, provincie) poskytují údaje o relativním společenském postavení majitelů hrobů.³⁹⁶ Tento předpoklad byl testován, na dvou pohřebištích, v Gíze G. A. Reisnerem³⁹⁷ a D. O'Connorem,³⁹⁸ v Sakkáře se o totéž pokusila A. M. Roth.³⁹⁹

První vezírá hrobka je doložena z počátku 4. dynastie, a to v Médúmu, v místě, které si vybral Snofru, první panovník 4. dynastie, pro stavbu své první pyramidy. Hrobka vezíra Nefermaata [M 16] je největší mastabou v Médúmu, leží severně od Snofruovy pyramidy (viz obr. příloha č. 6).⁴⁰⁰

Všichni další vezíři 4. dynastie jsou pak pohřbení v Gíze (viz obr. příloha č. 7). Do vlády Rachefa či Menkaurea byly osoby ve vezírském úřadu pochovávány na Východním pohřebišti ve velkých mastabách, které jsou pro tuto část nekropole charakteristické (Anchhaf [G 7510] – tato mastaba je po anonymní mastabě [G 2000] druhou největší v Gíze,⁴⁰¹ Kawab [G 7110-7120], neznámé jméno [G 7310-7320], Minchaf [G 7430-7440], Nefermaat II [G 7060] a Chufuchaf [G 7130-7140]). Výjimku představuje Heminu, který si svou hrobku [G 4000] postavil na Západním pohřebišti. Východní

³⁹⁶ Interpretace prostorové organizace pohřebišť je ztížena poměrně dlouhým chronologickým vývojem. O'CONNOR, D., Political systems and archaeological data in Egypt: 2600-1780 B. C, *World Archaeology* 6, 1974, s. 19. VASILJEVIĆ, V., Der Grabherr und seine Frau. Zur Ikonographie der Status- und Machtverhältnisse in den Privatgräbern des Alten Reiches, *SAK* 36, 2007, s. 333.

³⁹⁷ Reisner předpokládal, že každé z pohřebišť (G 1200, G 2100 a G 4000) na Západním pohřebišti bylo spojeno s jinou větví Chufuovy rodiny. REISNER, G. A., *A History of the Giza Necropolis I*. Cambridge 1942, s. 77-78.

³⁹⁸ O'CONNOR, D., Political systems and archaeological data in Egypt: 2600-1780 B. C, *World Archaeology* 6, 1974, s. 15-38, fig. 6.

³⁹⁹ Autorka postupovala podle pěti hlavních administrativních oblastí (tak, je rozdělil Strudwick): písařská administrativa, sýpky, pokladnice, organizace práce a „soudnictví“. ROTH, A. M., The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE* 25, 1988, s. 201-214.

⁴⁰⁰ HARPUR, Y., *The tomb of Nefermaat and Rahotep at Maidum: discovery, destruction and reconstruction*. Egyptian tombs of the Old Kingdom. Vol. 1. Prestbury 2001.

⁴⁰¹ DER MANUELIAN, P., Excavating the Old Kingdom. The Giza necropolis and other mastaba fields, in: J. P. O'Neill (ed.), *Egyptian art in the age of the pyramids*. New York 1999, s. 147.

pohřebiště bylo vyhrazeno příbuzným krále, kteří v několika případech zastávali nejvyšší administrativní úřad Egypta, zatímco Západní pohřebiště bylo užíváno pro pohřby královských příbuzných jen zřídka, zpravidla sloužilo vysokým hodnostářům a dvořanům.⁴⁰² Osoby, které zastávaly funkci vezíra za panovníků druhé poloviny 4. dynastie, Rachefa, Menkaurea a Šepeskafa, byly střídavě pohřbívány na Centrálním (Nykaure [L 87], Iunmin [L 92], Nebemachet [L 86], Anchmare [bez čísla], Sechemkare [L 89]) a Západním pohřebišti (Dewaenre [G 5110], Sešathotep Heti [G 5150], Babaf [G 5230]). Centrální pohřebiště bylo užíváno pouze pro pravé královské syny, kteří zastávali nejvyšší úřady v období od vlády Menkaurea po Sahurea, přičemž prominentní místo se nacházelo na skalním srázu.⁴⁰³

Během 5. a 6. dynastie došlo k posunu královské nekropole směrem na jih, nejprve do Sakkáry, pak krátce do Abúsíru a následně opětovně do Sakkáry, což pravděpodobně souviselo s vyčerpáním vhodného stavebního místa v Gíze pro další královské hrobové komplexy.⁴⁰⁴ Vezíři Dewaenre, Sešathotep Heti, Babaf a Sechemkare zastávali vezírský úřad pravděpodobně na počátku 5. dynastie, pohřbeni však byli v Gíze. V průběhu této dynastie pokračovalo pohřbívání členů královské rodiny 4. dynastie na nekropoli v Gíze.⁴⁰⁵

Hrobky vezírů v Sakkáře jsou buď rozptýleny po pohřebišti, nebo jsou soustředěny ve skupinách u královských hrobových komplexů (viz obr. příloha č. 8). „Posmrtné příbytky“ byly nejprve stavěny na západní okraji sakkárské nekropole, odkud se šířily východním a jižním směrem: Wašptah [no. 24], Kai [no. 63], Pehenuka [D 70], Ptahhotep Dešer [no. 41], Ptahhotep [no. 42], Rašepses [L 16], Ptahhotep I [D 62] a Achethotep [D 64].

Tento vývoj prostorové distribuce hrobek v Sakkáře navazoval na předchozí, archaická nekrálovská nekropole se přirozeně rozrůstala

⁴⁰² O'CONNOR, D., Political systems and archaeological data in Egypt: 2600-1780 B. C., *World Archaeology* 6, 1974, s. 20-21.

⁴⁰³ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 59.

⁴⁰⁴ VERNER, M., *Pyramidy – tajemství minulosti*. 1. vyd. Praha 1997, s. 237.

⁴⁰⁵ Těmto osobám jednak plynul značný příjem ze zádušních nadací a jednak neměly přímý politický vliv. O'CONNOR, D., Political systems and archaeological data in Egypt: 2600-1780 B. C., *World Archaeology* 6, 1974, s. 21.

směrem na západ. Počátkem 4. dynastie byla všechna vyvýšená místa severní Sakkáry zaplněna hrobkami, některé hrobky byly stavěny na nižších místech v západní části plata nebo se šířily dále do Abúsíru.⁴⁰⁶

Od rozdělení Sakkáry na královskou a nekrálovskou zónu bylo povolna upuštěno.⁴⁰⁷ Od poloviny 5. dynastie lze pozorovat určitá seskupení hrobek vysokých hodnostářů (*imy-r3 hwt wrt*, *imy-r3 zš ʿ- nswt*, *imy-r3 k3t nbt nt nswt*, *imy-r3 šnwty* a *imy-r3 prwy ḥd*) u pyramidových komplexů panovníků, kterým sloužili.⁴⁰⁸ Výzkumy A. M. Roth založené na analýze rozmístění hrobek v Sakkáře dle titulů ukazují, že tato uskupení hrobek odrážela určitou administrativní a sociální skladbu daného období.⁴⁰⁹ Velmi zajímavým zjištěním, které vyplývá z analýzy Roth, je lišící se stupeň vazby ke královským pohřebištím u různých titulů a proměny těchto vazeb v čase.⁴¹⁰

První takovéto seskupení hrobek vysokých hodnostářů, v jehož rámci byl pohřben i vezír, lze sledovat při pyramidovém komplexu Niuserre v Abúsíru (vezír Ptahšepes, viz obr. příloha č. 9).⁴¹¹ Obdobná skladba hrobek je patrná také u pyramidového komplexu Venise ze závěru 5. dynastie (zde se nalézají hrobky vezírů Ineferta Šanefa, Ihyho Geref, Achethotepa Hemiho a Nyanchbaa) a hrobového komplexu Tetiho z počátku 6. dynastie (Kagemni Meni, Nefersešemre Šeši, Anchmahor Zezi, Mereruka Meri, Chentika Ichehi a Hezi). Výjimku představovali vezíři Ptahhotep Čefi II (kaple

⁴⁰⁶ HELCK, W., Saqqara, Nekropolen der 1.-3. Dyn, *LÄ V*, 1983, cols. 386-400. SPENCER, A. J., Saqqara, Private tombs of the 4.-6. Dyn., *LÄ V*, 1983, cols. 400-409.

⁴⁰⁷ ROTH, A. M., The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE 25*, 1988, s. 201-214.

⁴⁰⁸ Roth provedla analýzu sakkárského pohřebiště pomocí schémat. Nejprve sledovala výskyt jednotlivých titulů v rámci nekropole, následně rozložení titulů v rámci jednotlivých pyramidových komplexů. *Ibid.*, s. 201-214.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, s. 201-214.

⁴¹⁰ Tyto odlišnosti patně odrážejí složitější a asymetričtější organizaci úřednictva než se jeví např. ve Strudwickově modelu. Např. *imy-r3 hwt wrt* byli v užší vazbě ke královským hrobovým komplexům než *imy-r3 šnwty*. Postavení těchto dvou úředníků v administrativním aparátu a současně jejich vztah ke králi se mohl méně shodovat se Strudwickovým modelem. Titul představený sýpek tedy nemusel být nejvyšším v hierarchii určitého úseku, či mohl být pododdělením jiné sekce. *Ibid.*, s. 207.

⁴¹¹ Srov. schéma pohřebiště při Niuserreově pyramidě. *Ibid.*, s. 210. Vůbec prvním pohřebištěm organizovaným na bázi sociální a administrativní bylo pohřebiště G 6000 v Gíze, viz WEEKS, K. R., Mastabas of cemetery G 6000: including G 6010 (Neferbauptah); G 6020 (Imery); G 6030 (Ity); G 6040 (Shepseskafankh). Giza Mastabas Vol. 5. Boston 1994.

v hrobce Achethotepa [D 64]), Chnumenti [G 2374], Kar (jižní Abúsír), Merefnebef (západně od Džoserovy pyramidy) a Irenachty [Gíza QC 1], kteří nebyli pohřbeni v blízkosti pyramidy panovníka, jemuž sloužili.

U vezírů Ptahhotepa Čefiho II a Chnumentiho byly při volbě místa pohřbu rozhodující rodinné svazky. Ptahhotep Čefi II a Chnumenti zastávali vezírský úřad stejně jako jejich otcové, v jejichž blízkosti byli pohřbeni. Od vlády Niuserrea se objevuje tendence vzniku rodinných hrobek, která byla patrně výrazem snahy zdůraznit příbuzenství hodnostářů, což jistě souviselo se skutečností, že se mnoho úřadů ve státní správě stálo dědičnými.⁴¹²

V blízkosti pyramidových komplexů Pepiho I., Merenrea se nenacházejí hrobky vysokých hodnostářů, ty jsou rozptýleny po memfidské nekropoli. Tento trend pokračoval do poloviny vlády Pepiho II. V od panování Pepiho I. do poloviny vlády Pepiho II. byli vezíři pohřbíváni v centrální Sakkáře (v blízkosti Džoserova pyramidového komplexu): Tepemanch [no. 75], Čenti [no. 72], Mereri (hrobka přiléhající k Ptahhotepovi I), Nefersešemsešat Chenu [E 11], Zezi [E 16]; na Tetiho pohřebišti: Meriteti, Rawer; na Venisově pohřebišti: Mehu, Anchmeryre, Kahotep; a v Gíze: Idunefer [G 5550]. V několika případech přetrvává tendence pohřbívání do rodinných hrobek. U vezíra Mehua byla zřejmě volba Venisova pohřebiště ovlivněna tím, že jeho manželkou byla Nefertkaus, pravděpodobně dcera Venise.⁴¹³

Žádná z hrobek vezírů z první poloviny panování Pepiho II. nebyla objevena u pyramidového komplexu tohoto krále v jižní Sakkáře. Zdá se, že vezíři byli u posmrtného příbytku Pepiho II. pohřbíváni až od druhé poloviny vlády tohoto panovníka (viz obr.

⁴¹² ROTH, A. M., The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE* 25, 1988, s. 203. BÁRTA, M., Archaeological innovations in the development of the non-royal tomb during the reign of Nyuserrea, in: P. Jánosi (ed.), *Architecture and significance. Thoughts on ancient Egyptian architecture*, Wien 2005, s. 116.

⁴¹³ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 102.

příloha č. 10).⁴¹⁴ Tehdy zde bylo pohřbeno pět vezírů, jeden na sever od vzestupné cesty pyramidy Pepiho II. (Peryšenay [N 5]), hrobky ostatních jsou koncentrovány v těsné blízkosti na jih od této cesty (Meryreiam a Nyhebsedneferkare [M 13], Chabauchnumu Biu [M 14] a Teti [M 15]).

Přestože byly Sakkára a Abúsír v 5. a 6. dynastii královskými pohřebišti, někteří z vezírů od poloviny 5. dynastie si jako místo pro stavbu své hrobky vybrali Gízu. Uvedené se týkalo některých vezírů z druhé poloviny 5. dynastie (Sechemanchtah [G 7152], Sešemnefer II [G 5080], Senedžemib Inti [G 2370 = L 27], Senedžemib Mehi [G 2378], Chnumenti [G 2374]) a několika vezírů v průběhu 6. dynastie, od sklonku vlády Tetiho po závěr Staré říše, (Iryenachty [QC 1], Idunefér [G 5550], Impy [G 2381a], Sabuptah Ibebi [G 2381a], Werkauba Iku [G 2383]). Většina jmenovaných vezírů si postavila hrobku na Západním pohřebišti, přesněji v jeho severovýchodní části, a společně s dalšími vysokými hodnostáři 5. a 6. dynastie rozšířili pole Západního pohřebiště směrem k úpatí Chufuovy pyramidy.⁴¹⁵

Při volbě místa „věčného příbytku“ hodnostářů 5. a 6. dynastie v blízkosti Chufuovy pyramidy byla pravděpodobně rozhodující obzvláštní posvátnost místa.⁴¹⁶ Podle Dreyera byl tentýž důvod zohledněn při výběr místa pohřbu vezíra Iryenachtyje nedaleko Rachefovy pyramidy.⁴¹⁷

V Dahšúru se nachází hrobka jediného vezíra, Kanefera, a to v komplexu hrobek ze Staré říše, poblíž vzestupné cesty Snofruovy Červené pyramidy (viz obr. příloha č. 11). Kaneferova hrobka s číslem 28 je mezi těmito hroby největší. Ve Střední říši nechal v blízkosti tohoto seskupení hrobek postavit svůj pyramidový komplex Amenemhet II. Hrobky v této skupině jsou datovány do 5. až

⁴¹⁴ BROVARSKI, E., The late Old Kingdom at South Saqqara, in: L. Pantalacci, C. Berger-El-Naggar, (eds.), *Des Néferkarê aux Montouhotep*. Lyon 2005, s. 35.

⁴¹⁵ LEHNER, M., *The complete pyramids*. Cairo 1997, s. 65.

⁴¹⁶ O'CONNOR, D., Political systems and archaeological data in Egypt: 2600-1780 B. C., *World Archaeology* 6, 1974, s. 22.

⁴¹⁷ DREYER, G., Im Schatten der Pyramiden: Beamtengräber im Chephren „Quarry-Cemetery“ (Giza), in: G. Dreyer, D. Polz (eds.), *Begegnung mit der Vergangenheit – 100 Jahre in Ägypten*, 2007, s. 117.

6. dynastie. Častá basiloformní jména jejich majitelů odkazují ke králi Snofruovi.⁴¹⁸ Důvodem volby místa pro stavbu hrobky v blízkosti Snofruova pyramidového komplexu mohla být úcta k tomuto panovníkovi, tedy obdobný motiv jako při volbě místa pro stavbu hrobky v Gíze v 5. a v 6. dynastii.

Opětovné užití hrobek

Ve třech případech byla hrobka vezíra ze Staré říše znovu užitá jinou osobou, jméno původního majitele a jeho vyobrazení byly odstraněny. Jednalo se o vezíry Achethotepa Hemiho,⁴¹⁹ Ihyho Geref⁴²⁰ a Heziho.⁴²¹ Tyto tři vezíry spojoval prostorový (severní Sakkára) a chronologický rys (úřad zastávali na konci 5./počátku 6. dynastie).

Achethotep Hemi vykonával úřad vezíra v polovině vlády Venise, jeho hrobka na pohřebišti tohoto panovníka byla v době vlády Pepiho II. usurpována vezírem Nebkauhorem Iduem.⁴²² V závěru vlády Venise zastával funkci vezíra Ihy Geref, jehož hrobka v blízkosti pyramidového komplexu tohoto panovníka byla velmi brzy, pravděpodobně na počátku vlády Tetiho, usurpována princeznou Idut Sešesešet, zřejmě dcerou panovníka Tetiho.⁴²³

⁴¹⁸ PM III², s. 890-893.

⁴¹⁹ HASSAN, S., *The mastaba of Neb-Kaw-Her*. Cairo 1975. STRUDWICK, N., Notes on the mastaba of *3ḥt-ḥtp; ḥmi* and *nb-k3w-ḥr; idw* at Saqqara, *GM* 56, 1982, s. 89-94.

⁴²⁰ MACRAMALLAH, R., *Le mastaba d'Idout*. Cairo 1935. KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *The Unis cemetery at Saqqara. Vol. 2. The tombs of Inyefert and Ihy (reused by Idut)*. Oxford 2003.

⁴²¹ KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. Warminster 1999. KANAWATI, N., The tomb of Hesi, *BACE* 10, 1999, s. 67-76.

⁴²² STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 56-57. Autor se pokouší oddělit titulaturu obou osob. Na základě rozboru znaku pro sýpku datum usurpace hrobky klade do druhé třetiny vlády Pepiho II. nebo doby pozdější. *Idem.*, Notes on the mastaba of *3ḥt-ḥtp; ḥmi* and *nb-k3w-ḥr; idw* at Saqqara, *GM* 56, 1982, s. 89-94.

⁴²³ Podle Kanawatiho tato princezna zemřela ve velmi mladém věku, ještě v době před zahájením výstavby Tetiho pohřebiště. KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *The Unis cemetery at Saqqara. Vol. 2. The tombs of Inyefert and Ihy (reused by Idut)*. Oxford 2003, s. 36-37.

Hezi byl vezírem zjevně na sklonku vlády Tetiho a v počátcích panování Pepiho I.⁴²⁴ Podle Kanawatiho byl Hezi pravděpodobně potrestán za nějaký čin a jeho hrobka na Tetiho pohřebišti zůstala prázdná.⁴²⁵ Byla znovu užita Sešemneferem, držitelem pouhých dvou titulů. Kdy k tomu došlo, není přesně známo, asi nedlouho po Heziho provinění.⁴²⁶ Na stěně hrobky nechal nový majitel vyhotovit nápis: *smr w^cty, hry-ḥbt Ššm-nfr ḥtp di nswt iz* („Jediný přítel, kněz předčítatel Sešemnefer dostal darem hrobku od krále“).⁴²⁷

V 6. dynastii jsou jako uživatelé opuštěných hrobek/usurpátoři doloženi i vezíři. Jedná se o Merefnebefa, v jehož hrobce byla identifikována pohřební šachta dřívějšího data,⁴²⁸ Nebkauhora Idua, který byl pohřben v hrobce určené původně vezírovi Achethotepovi Hemimu,⁴²⁹ a Chabauchnumua Biu, který usurpoval hrobku muži jménem Achi.⁴³⁰ Není jasné, zda k této skupině přiřadit i Nebhebsedneferkarea, jehož hrobka se nachází v hrobce Meryreiaama [M 13]. Podle Strudwicka mezi nimi mohl být příbuzenský vztah (otec a syn).⁴³¹ Existuje předpoklad, že opětovné užití starších staveb mohlo vypovídat o oslabení vezirátu směrem ke sklonku Staré říše.⁴³²

Při zkoumání chronologické a prostorové distribuce hrobek vezírů je třeba brát v úvahu, že o umístění hrobky mohlo být rozhodnuto mnohem dříve než v době panování krále, jemuž sloužil vezír jako poslednímu. Roli zde mohlo hrát i to, že hodnostáři vážali

⁴²⁴ *Idem.*, *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. Warminster 1999, s. 15-16.

⁴²⁵ *Ibid.*, s. 15.

⁴²⁶ *Ibid.*, s. 15.

⁴²⁷ Podle Kanawatiho měl nápis návštěvníkům a kolem jdoucím zdůraznit, že Sešemnefer hrobku neusurpoval, ale dostal ji jako dar od krále. KANAWATI, N., *Ibid.*, s. 21.

⁴²⁸ MYŚLIWIEC, K., *Saqqara: Polish-Egyptian Archaeological Mission. The tomb of Merefnebef. 1.*, Text. Warszawa 2004, s. 250.

⁴²⁹ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 56-57.

⁴³⁰ BROVARSKI, E., The late Old Kingdom at South Saqqara, in: L. Pantalacci, C. Berger-El-Naggar, (eds.), *Des Néferkarê aux Montouhotep*. Lyon 2005, s. 32.

⁴³¹ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 103.

⁴³² BROVARSKI, E., The late Old Kingdom at South Saqqara, in: L. Pantalacci, C. Berger-El-Naggar, (eds.), *Des Néferkarê aux Montouhotep*. Lyon 2005, s. 39.

s opuštěním dříve započaté hrobky, pokud jim pozdější panovník neposkytl zdroje potřebné ke stavbě nové hrobky.⁴³³

Dalším problémem, na nějž je třeba brát ohled, je nedostatečný archeologický průzkum nekropolí.

Hrobka prvního doloženého vezíra ze sklonku 2. dynastie, Kaimena, nebyla doposud objevena. Je nanejvýš pravděpodobné, že se nacházela na pohřebišti v severní Sakkáře, místě, kde byla pohřbívána elita společnosti archaického Egypta sídlící v Memfidě. Pro Archaickou dobu byla charakteristická oddělená pohřebiště podle sociálního postavení osob.⁴³⁴ Tento vývoj byl narušen ve 3. dynastii, kdy se v Sakkáře nekrálovské pohřebiště na severu začíná prolínat s královským pohřebištěm jižně od něj.

Pro 3. dynastii vezírát doložen není, jeho existenci v tomto období však vyloučit nelze, a to ze dvou možných důvodů. Buď hrobky vezírů nemusely být prozatím objeveny, nebo se vezírem stával nestarší syn krále bez toho, aniž by tato funkce byla explicitně vyjádřena titulem *t3yty t3ty (n) z3b* (více viz kap. Podoba a vývoj vezírského titulu).

Zdá se, že většina mastab vysokých hodnostářů 3. dynastie působících v Memfidě zatím objevena nebyla. Hrobky ze 3. dynastie byly lokalizovány v západní části severní Sakkáry, odtud přecházejí skrz Abúsírské wádí do jižního Abúsíru, další hrobky se nacházejí severně a západně od Džoserova pyramidového komplexu.⁴³⁵ Mezi Sechemchetovým nedokončeným pyramidovým komplexem a Gisir el-

⁴³³ Další problémem je důvod k opatrnosti v interpretaci modelů rozmístění hrobek. Je nutné mít na zřeteli, že ne všechny hrobky byly vykopány. Na mapě je ještě mnoho bílých míst. ROTH, A. M., The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE* 25, 1988, s. 202-203.

⁴³⁴ Pohřebiště níže postavených obyvatel Memfidy se nacházela v západní Sakkáře (v blízkosti pozdějšího Serapea), v oblasti Heluánu a v severním Abúsíru. Viz např. WETERING, J. van, The royal cemetery of the Early Dynastic period at Saqqara and the Second Dynasty royal tombs, in: S. Hendrickx, R. F. Friedman, K. M. Ciałowicz and M. Chłodnicki, *Egypt at its origins. Studies in Memory of Barbara Adams*, OLA 138, 2004, s. 1057-1059, 1062.

⁴³⁵ Hrobky západně od Džoserova pyramidového komplexu vnikly pravděpodobně v rané fázi stavby pyramidového komplexu a při jeho následném rozšíření byly poničeny. CWIEK, A., The stratigraphy of West Saqqara. Preliminary Remarks, *PAM* 11, 2000, s. 111.

Mudírem bylo zběžně monitorováno mnoho šachet a hrobek.⁴³⁶ Podle J. van Weteringa není vyloučeno, že tyto hrobky byly postaveny ve 3. dynastii.⁴³⁷

Z uvedeného vyplývá, že jednotný plán v umístování hrobek vezírů na memfidské nekropoli v průběhu Staré říše neexistoval. Obecně lze konstatovat, že výstavba hrobek vezírů respektovala vývoj prostorové distribuce každého z memfidských pohřebišť. Hrobky vezírů 4. dynastie byly stavěny na královských nekropolích, v Médúmu a v Gíze. V následujícím období byla většina vezírů pohřbena v Sakkáře. Na počátku 5. dynastie byla významným nekrálovským hřbitovem vysokých úředníků oblast na severozápadě nekropole, expanze dále pokračovala jižním a východním směrem.

Do poloviny 5. dynastie lze tedy v prostorové distribuci hrobek vezírů v Sakkáře sledovat pouze chronologický prvek. Od vlády Niuserrea byli někteří vezíři pohřbíváni v rámci pohřebišť při pyramidových komplexech, v nichž se odrážely určité sociální modely prostorové organizace hrobek.

Při pyramidových komplexech Niuserrea, Venise, Tetiho a Pepiho II., jsou patrné shluky hrobek vysokých hodnostářů (*imy-r3*), jež patně odrážely sociální a administrativní organizaci dané doby.⁴³⁸ Zde lze vysledovat jednak důležitost vazby na panovníka, jemuž vezír sloužil. Dalším určujícím faktorem pro stavbu hrobky nejvyšších hodnostářů byl důraz na příbuznost, a to v případech, kdy vezírský úřad zastávali otec, syn a případně i vnuk (Ptahhotep I, Achethotep, Ptahhotep Čefi II; rodina Senedžemibů; Mereruka a Meriteti; Mehu, Anchmeryre a Kahotep). Rozhodujícím kritériem při výběru mohl být také specifický význam místa (např. rodina Senedžemibů, Irenachty,

⁴³⁶ MATHIESON, I., TAVARES, A., Preliminary report of the National Museums of Scotland Saqqara Survey Project, 1990-91, *JEA* 79, 1993, s. 27, fig. 5 (p. 22).

⁴³⁷ WETERING, J. van, The royal cemetery of the Early Dynastic period at Saqqara and the Second Dynasty royal tombs, in: S. Hendrickx, R. F. Friedman, K. M. Ciałowicz and M. Chłodnicki, *Egypt at its origins. Studies in Memory of Barbara Adams*, OLA 138, 2004, s. 1062.

⁴³⁸ ROTH, A. M., The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE* 25, 1988, s. 202.

Kanefer?) a jiné důvody, které nejsou dnes zcela zřejmé (např. Ptahhotep [L 31], Tepemanch, Nebkauhor).

PODOBA KARIÉRY VEZÍRA

Co se týče podoby kariéry osob, které se staly ve Staré říši vezíry, nelze vysledovat žádnou obecnou cestu těchto osob k úřadu vezíra, neboť biografie a jiné prameny o kritériích výběru či okolnostech jmenování na post nejvyššího správního úřadu v zemi nic nevypovídají.⁴³⁹ Prostudování pramenů k vezirátu ve Staré říši alespoň umožňuje rozlišit dvě základní fáze v obsazování úřadu vezíra, a to 4. dynastii, kdy byl úřad vyhrazen královským synům či případně dalším členům královské rodiny, a od konce 4. dynastie do sklonku Staré říše, kdy byl úřad obsazován osobami nekrálovského původu (s výjimkou vezíra Tetiho, pravděpodobně syna panovníka Pepiho II.⁴⁴⁰).

Je možné vysledovat, na jaké pozici, příp. ve kterém období svého života, se dotyčná osoba ujímala úřadu vezíra? Jakou dobu působil hodnostář ve funkci vezíra? Na tyto otázky prameny neposkytují žádné odpovědi. Částečné utvoření představy o kariéře osob před povýšením do úřadu vezíra je možné na základě titulatury. Při rekonstrukci modelu kariéry je třeba mít na zřeteli několik faktorů. Předně je důležité vnímat, že titulatura odráží stav v okamžiku provedení záznamu a že nereflektuje jednotlivé schůdky v profesní dráze jedince.⁴⁴¹ Také je třeba brát v úvahu, že o podobě a umístění hrobky mohlo být rozhodnuto mnohem dříve než v době panování krále, jemuž sloužil vezír jako posledního.⁴⁴²

Po celou 4. dynastii byl vezirát výlučně spojen s titulem *z3 nswt (smsw) n ht.f.* Většina vezírů byla přímými potomky krále (srov. tab. 4: Filiace vezírů 4. dynastie). Nejméně čtyři synové krále Chufua

⁴³⁹ Srov. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 319.

⁴⁴⁰ BROVARSKI, E., False doors & history: the Sixth Dynasty, in: M. Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and Archaeology*. Prague 2006, s. 85.

⁴⁴¹ Diskutovanou otázkou zůstává, zda je vůbec možné na základě titulatury dané osoby rekonstruovat její kariéru. HELCK, W., Titel und Titulaturen, *LÄ VI*, col. 598. MARTIN-PARDEY, E., Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, cols. 536-537.

⁴⁴² ROTH, A. M., The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE* 25, 1988, s. 202-203.

(Kawab, anonymní vezír, Minchaf a Chufuchaf) a pět synů Rachefa (Nykaure, Iunmin, Nebemachet, Anchmare a Sechemkare) bylo vezírů.⁴⁴³ Někteří z vezírů však prokazatelně přímými královskými syny nebyli, výjimku tvořili Hemiunu, syn Nefermaata z Médúmu,⁴⁴⁴ a Nefermaat II, syn Snofrovy dcery.⁴⁴⁵ Podle jakého klíče byl tedy úřad obsazován? Je zřejmé, že byl vezirát ve 4. dynastii obsazován členy královské rodiny („*Königs-Clan*“).⁴⁴⁶ Jmenování do vysokých funkcí a pak do funkce vezíra probíhalo pravděpodobně na základě seniorátu.⁴⁴⁷

Někteří odborníci jsou názoru, že úřad vezíra ve 4. dynastii zastávali královští princové, kteří nebyli určeni pro nástupu na trůn.⁴⁴⁸ Přestože o tom neexistuje žádný doklad, druhá skupina badatelů se domnívá, že někteří králové mohli před nástupem na trůn zastávat vezírský úřad.⁴⁴⁹ Podle N. Dauzenberga by tak byl post vezíra ideální výchozí pozicí pro převzetí moci.⁴⁵⁰

Dle R. Stadelmanna byl vezír Chufuchaf identický s pozdějším králem Rachešem. Tento badatel vzal v úvahu polohu Chufuchafovy mastaby, jeho tituly a původ. Dospěl k závěru, že byl po korunním princi Radžedefovi nejvyšším rankovně postaveným ze všech Chufuových synů. Po smrti Radžedefa se stal Chufuchaf králem a přijal jméno Racheš.⁴⁵¹

⁴⁴³ Srov. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 321.

⁴⁴⁴ JUNKER, H., *Giza I*. Wien 1929, s. 132-162.

⁴⁴⁵ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 110.

⁴⁴⁶ SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königsson“*. Bonn 1976, s. 329.

⁴⁴⁷ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 320.

⁴⁴⁸ „The viziers...seems to have been royal princes, perhaps younger sons removed from the direct line of succession.“ WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003, s. 138.

⁴⁴⁹ STADELMANN, R., Khaefkhufu = Chefren. Beiträge zur Geschichte der 4. Dynastie, *SAK* 11, 1984, s. 165-172. STRUDWICK, N. C., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 147. DAUTZENBERG, N., Iun-Re: der erste Kronprinz des Chephren?, *GM* 99, 1987, s. 13-17.

⁴⁵⁰ DAUTZENBERG, N., Iun-Re: der erste Kronprinz des Chephren?, *GM* 99, 1987, s. 13-17.

⁴⁵¹ STADELMANN, R., Khaefkhufu = Chefren. Beiträge zur Geschichte der 4. Dynastie, *SAK* 11, 1984, s. 170-172. Ve prospěch Stadelmannova závěru hovoří podle Dauzenberga změna jména Chufuchafova syna Iunka na Iunre, srov.

Jakékoli doklady o tom, že post vezíra byl i před 4. dynastií rezervován pro královské syny, chybí. O prvním vezírovi Kaimenovi bohužel kromě nápisu na nádobách z podzemí Džoserovy stupňovité pyramidy v Sakkáře nevíme vůbec nic. Nápis informují pouze o titulu vezíra a jeho jménu.⁴⁵² S přihlédnutím k vývoji v počátcích egyptského státu, kdy všechny nejvyšší správní úřady byly vyhrazeny královským synům,⁴⁵³ je velmi pravděpodobné, že i Kaimen byl členem královské rodiny.⁴⁵⁴

Od vlády Menkaurea byl vezírský post otevřen i nekrálovským osobám, kterým byl současně přidělen titul královský syn (podrobněji viz kap. Titulatura vezírů). Z Menkaureových synů již žádný nedosáhl vezírského úřadu.⁴⁵⁵ Za Sahurea, druhého panovníka 5. dynastie se objevují vezíři bez titulu královský syn, tito byli již zcela vyloučeni z důležitých správních úřadů.⁴⁵⁶ Obsazování vezírského úřadu je oproti předchozímu období méně jasnější. Velmi pravděpodobně však byli do vezírského úřadu uváděni hodnostáři administrativně schopní, kteří - jak je zdůrazňováno i v biografiích - patřili k nejvěrnějším a měli přízeň krále.⁴⁵⁷ Někteří vezíři a vysocí hodnostáři byli s královskou rodinou spojeni sňatkem s královnou dcerou. Prvním vezírem takto propojeným s králem byl Ptahšepses, který pojal za manželku princeznu Chamererneby, dceru krále Niuserrea,⁴⁵⁸ dále např.

DAUTZENBERG, N., Iun-Re: der erste Kronprinz des Chephren?, *GM* 99, 1987, s. 13-17.

⁴⁵² LACAU, P., LAUER, J.-P., *La Pyramide à Degrés V*. Cairo 1965, s. 1-3, fig. 1-4.

⁴⁵³ SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königssohn“*. Bonn 1976, s. 328.

⁴⁵⁴ Wilkinson se domnívá, že totéž mohlo platit i pro vezírát ve 3. dynastií. WILKINSON, T. A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003, s. 138.

⁴⁵⁵ HUSSON, G., VALBELLE, D., *L'État et les Institutions en Egypte: des Premiers Pharaons aux Empereurs Romains*. Paris 1992, s. 37. SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königssohn“*. 1976, s. 162, 330. BAUD, M., *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien I*. Le Caire 1999, p. 277, tab. 28.

⁴⁵⁶ SCHMITZ, B., *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königssohn“*. 1976, s. 330.

⁴⁵⁷ Srov. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 321.

⁴⁵⁸ VERNER, M., *The Mastaba of Ptahshepses. Reliefs*. I. Praha 1977. Vůbec první doloženou osobou, která byla manželským sňatkem propojena s králem, byl hodnostář Ptahšepses z přelomu 4. a 5. dynastie. Pojal za manželku Chamaat, Veserkafovu dceru, viz DORMAN, P. F., The biographical inscription of Ptahshepses from Saqqara: A newly identified fragment, *JEA* 88, 2002, s. 95-110.

panovník Teti provdal čtyři své dcery za vysoké hodnostáře.⁴⁵⁹ Dva z vezírů pojali Tetiho dcery za manželky, Kagemni princeznu Nebtynubchet Sešešet a vezír Mereruka princeznu Watethathor.⁴⁶⁰

Od 2. poloviny 5. dynastie je v některých rodinách evidentní dědičnost úřadu vezíra,⁴⁶¹ konkrétně se jednalo o rodiny Ptahhotepů, Senedžemibů, dále o rodiny vezíra Mehua, Mereruky a Meryreiamy (srov. tab. 8). V několika případech vezírský úřad vezíra zastávali otec, syn a případně i vnuk. Důraz na příbuznost se u těchto rodin projevil ve stavbách rodinných hrobových komplexů (více viz kap. Prostorová distribuce hrobek vezírů).

Dle místa výskytu titulu *t3yty t3ty (n) z3b* v rámci hrobek, se jeví jako pravděpodobné, že se hodnostáři úřadu vezíra ujímali až v pozdějším věku.⁴⁶² Např. z vezírů 4. dynastie Hemiunu, Kawab, Chufuchaf a Sešathotep Heti byli zřejmě jmenováni do úřadu vezíra až po dokončení výzdoby hrobky. Hemiunův vezírský titul je doložen pouze na podstavci jeho sochy.⁴⁶³ V Kawabově případě vezírský titul doložen není, přesto je badateli řazen mezi vezíry.⁴⁶⁴ Součástí jeho titulatury byl totiž titul *wr 5 pr Dḥwty*, který vlastnili pouze vezíři a který indikuje, že Kawab vezírský úřad pravděpodobně zastával a titul *t3yty t3ty (n) z3b* se nedochoval. Chufuchafův titul byl objeven na soše, která byla nalezena v Isidině chrámu, jež vznikl v sousedství

⁴⁵⁹ LABROUSSE, A., *Pyramidy 6. dynastie*, in: Z. Hawass (ed.), *Pyramidy – magické symboly starého Egypta*. Čestlice 2004, s. 266.

⁴⁶⁰ DODSON, A., HILTON, D., *The complete royal families of ancient Egypt*. New York 2004, s. 72, 76.

⁴⁶¹ V tomto období se mnoho dalších úřadů stává dědičnými. Srov. BÁRTA, M., *Archaeological innovations in the development of the non-royal tomb during the reign of Nyuserra*, in: P. Jánosi (ed.), *Architecture and significance. Thoughts on ancient Egyptian architecture*, DÖAW 33, Wien 2005, s. 116.

⁴⁶² V této rovině uvažoval Dauzenberg, je názoru, že Iuenre jako korunní princ nabyt titul *imy-r3 k3t nbt nt nswt*, zemřel však předtím, než byl zralý převzít úřad vezíra. DAUTZENBERG, N., *Iun-Re: der erste Kronprinz des Chephren?*, *GM* 99, 1987, s. 16.

⁴⁶³ JUNKER, H., *Giza I*. Wien 1929, s. 132-162, Taf. XXII. Socha se nachází v hildesheimském muzeu.

⁴⁶⁴ PM III². Memphis. Part 2. Saqqâra to Dahshûr. Fascicle 3 (III². 777-1014). Oxford 1981, s. 914. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*. London 1985, s. 146-147. BAUD, M., *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien I*. Le Caire 1999, tab. 19.

Chufuchafovy mastaby.⁴⁶⁵ Vezírský titul Sešathotepa Hetiho byl objeven rovněž na soše, ovšem bezejmenné.⁴⁶⁶ Z vezírů 5. a 6. dynastie se uvedené týkalo např. Sešemnefera II,⁴⁶⁷ Rašepsese (titul se objevuje pouze na jednom místě v hrobce, v dopise od krále Džedkarea Isesiho),⁴⁶⁸ Hesiho (titul vezíra pouze na pilíři portiku)⁴⁶⁹ a vezírů Wašptaha⁴⁷⁰ a Sedžemiba Intiho,⁴⁷¹ jejichž hrobky byly postaveny posmrtně jejich syny, atd.

Podle Strudwicka je naopak možné, že někteří hodnostáři byli označeni za budoucí vezíry už někdy dříve, v průběhu své předvezírské kariéry.⁴⁷² Tento badatel se také domnívá, že někteří z takto designovaných hodnostářů mohli zemřít před tím, než byli uvedeni do funkce. Jako příklad uvádí Chnumu Chnumentiho z období vlády Pepiho II., neboť a v jednom z jeho titulů (*t3ty skt*⁴⁷³) vidí spojitost s vezírským úřadem.⁴⁷⁴

Biografie obsahujících údaje o profesní dráze jsou doloženy pouze u tří vezírů (Wašptah, Kagemni a Hezi). Nejranější, Wašptahova biografie, se dochovala torzovitě, a navíc zahrnuje pouze informace

⁴⁶⁵ SIMPSON, W. K., *The mastabas of Kawab, Khafkhufu I and II : G 7110-20, 7130-40, and 7150 and subsidiary mastabas of Street G 7100. Giza mastabas III.* Boston 1978, s. 9-20. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom.* London 1985, s. 122-123.

⁴⁶⁶ KANAWATI, N., *Tombs at Giza. Vol. 2., Seshathetep/Heti (G5150), Nesutnefer (G4970) and Seshemnefer II (G5080).* ACER 18. Warminster 2002, s. 11-30, pls. 10a-b, 48c.

⁴⁶⁷ *Ibid.*, s. 51-64. ALTENMÜLLER, H., Family, ancestor cult and some observations on the Chronology of the late 5th Dynasty, (v tisku).

⁴⁶⁸ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom.* London 1985, s. 116-117.

⁴⁶⁹ KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi.* Warminster 1999, s. 15.

⁴⁷⁰ STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom.* London 1985, s. 79-80.

⁴⁷¹ BROVARSKI, E., *The Senedjemib Complex Part I.* Boston 2001.

⁴⁷² Strudwick vyslovil domněnku, že je možné, že některé důležité úřady mohly být takzvaně „před-vezírskými“. Tzn. že byly předstupněm či předpokladem pro povýšení do úřadu vezíra. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom.* London 1985, s. 320-321.

⁴⁷³ JONES, D., *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom II.* Oxford 2000, s. 1004-1005, no. 3721.

⁴⁷⁴ Podle autora mohlo jít o titul podřízeného vezíra, který soužil k odlišení mezi ním a „plnohodnotným“ vezírem. STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom.* London 1985, s. 320, pozn. 2. Brovarski titul čte jako *t3ty, sšmty*, viz BROVARSKI, E., Abydos in the Old Kingdom and First Intermediate Period, Part II, in: D. P. Silverman, *For his ka.* Chicago 1994, s. 29.

spojené se sklonkem vezírova života.⁴⁷⁵ Až v polovině 5. dynastie se začaly v hrobkách hodnostářů objevovat texty většího rozsahu s prvky vyprávění.⁴⁷⁶ Spojníkem těchto vyprávění je údaj, že dotyční jednotlivci byli oblíbeni a favorizováni u krále, tzv. meritokratické výroky.⁴⁷⁷

Velmi důležitým pramenem je biografie vezíra Heziho z počátku 6. dynastie,⁴⁷⁸ jež zpřístupňuje některé detaily jeho kariéry a postup v profesní dráze. Hezi na zdech své hrobky uvádí, že jeho kariéra zahrnovala časové období vlády tří panovníků konce 5. počátku 6. dynastie: Džedkarea Isesiho, Venise a Tetiho. D. Silverman se domnívá, že v době Tetiho nástupu na trůn musel být Hezi již zralým mužem, nejméně padesátiletým.⁴⁷⁹

*dd.f ink zš n z3b n rk Tzzi ink šḥd zšw n z3b n rk Wnis in Tti nb(.i) di
w(.i) m ḥd-mr n z3b
di w(.i) m ḥry-tp nswt*

Říká: „Byl jsem písařem krále v době vlády Izeziho. Byl jsem inspektorem písařů krále v době vlády Venise. Byl to Teti, můj pán, kdo mě ustanovil administrátorem krále a kdo mě ustanovil královským komorníkem.“⁴⁸⁰

Z tomto úryvku je patrný Heziho kariérní postup a jeho vzrůstající význam u dvora: nejprve *zš n z3b*, pak *šḥd zšw n z3b*, *ḥd-mr n z3b*

⁴⁷⁵ STRUDWICK, N., *Texts from the pyramid age* (ed. by R. J. Leprohon). Atlanta 2005, s. 318-320.

⁴⁷⁶ EYRE, C. J., Weni's Career and Old Kingdom Historiography, in: C. Eyre, A. Leathy, and L. M. Leathy (eds.), *The unbroken reed. Studies in the culture and heritage of ancient Egypt in honor of Peter Shore*. London 1994, s. 107. KLOTH, N., *Die (auto-) biographischen Inschriften des ägyptischen Alten Reiches: Untersuchungen zu Phraseologie und Entwicklung*. Hamburg 2002.

⁴⁷⁷ Baines se svém článku zkoumá, proč se tyto výroky objevují v soukromých biografiích. BAINES, J., Restricted knowledge, hierarchy, and decorum: modern perceptions and ancient institutions. *JARCE* 27, 1990, s. 1-23.

⁴⁷⁸ Analýzu textu v nedávné době publikoval SILVERMAN, D. P., The threat-formula and biographical text in the tomb of Hezi at Saqqara, *JARCE* 37, 2000, s. 1-13.

⁴⁷⁹ *Ibid.*, s. 4-5.

⁴⁸⁰ Přepis a překlad podle *Ibid.*, s. 1-13.

a *hry-tp nswt*. Tituly se *z3b* tak sledují hierarchii, na níž upozornili Helck a Cenival.⁴⁸¹

*rdi.n hm.f ir.t(i) n(.i) n rh hm.f rn(.i) m itt(.i) zš n ʕwy.f(i) ny wnt h3(w)
nb sh3w n.f dd n.f s3i*

„Jeho veličenstvo způsobilo, že (aby) to pro mě bylo učiněno, protože jeho veličenstvo poznalo mé jméno, když jsem přebíral funkci písaře z jeho rukou. Nebyl zde žádný jiný přívrženec, který by se zapsal do jeho mysli, ani nikdo, komu by bylo řečeno, že je moudrý.“

*iri.n(.i) zš hr hm.f m h3t zšw
iri.n(.i) sr hr hm.f m h3t srw*

„Za jeho veličenstva jsem vykonával funkci písaře jako přední mezi písaři. Za jeho veličenstva jsem vykonával funkci hodnostáře jako přední mezi hodnostáři.“

Pasáž vyzdvihuje povinnosti, které byly panovníkem svěřeny Hezimu a bez jakékoli skromnosti je poznamenáno, že Hezi vykonával úřad s nepřekonatelnou dovedností.

*Wn rdi hm.f h3i(.i) r wi3 ʕ3 stp(.i) z3
iwt(.i) r w3ʕt iri.t(i) 3wt(.i)
mī m hry-tp nswt
sk w(.j) m ʕd-mr n z3b
ny wnt iry.t(i) mitt n mit(y.i) nb*

„Jeho veličenstvo způsobilo, že jsem sestoupil do velké posvátné bárky, že jsem mohl vykonat službu doprovodu. Vydal jsem se na cestu jako královský komorník, ačkoli jsem byl pouze administrátor krále, přestože nic podobného nebylo pro nikoho mně rovného učiněno.“

⁴⁸¹ Administrátor krále stál v hierarchii titulů se *z3b*, tj. *zš n z3b, shd zš n z3b* a *imy-r3 zš n z3b*, nejvýše. HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. 1954, s. 82. de CENIVAL, J. L., À propos de la stèle de Chechi, *RdE* 27, 1975, s. 64.

Hezi zde uvádí, že jej panovník pověřil povinnostmi spojenými s vyšším postavením (*hry-tp nswt*), přestože ještě vykonával nižší funkci.

wn hm.f nd.f ht m-(j) m r-(i)
m-m srw sk.wj m shd zšw n z3b
n rh hm.f rn(i) tny r b3k nb

„Jeho veličenstvo se mě ptávalo na radu pro mou výkonnost mezi úředníky, ačkoli jsem byl pouze inspektor písařů krále, protože jeho veličenstvo znalo moje jméno, které bylo mnohem než jméno jakéhokoli služebníka.“

Hezi zde opět klade důraz na své jedinečné kvality, za což je u panovníka ceněn. Představa, že panovník potřebuje radu od jednoho ze svých dvořanů je velmi neobvyklá.⁴⁸²

Hezi uzavírá svůj biografický nápis zmínkou o své hrobce, o její velikosti a důvodech jejich rozměrů:

rd.n(i) iri.t(i) t w t m iz pn (n) mrwt
prjt-hrw n(i) im.s shm k(wj) m irt.f m
t wt tš3wt n(i) msdw
tK r.f hnm im.f n mrwt w b.f n(i)

„Učinil jsem, aby byla postavena v této hrobce jednoduchá místnost za účelem přinášení obětí pro mě, přestože jsem byl schopen postavit hrobku s více místnostmi. Nenáviděli by vstoupení, ti, kteří by byli spojeni s prací pro mě, v tomto směru jsem neposkvrněný.“⁴⁸³

Z Heziho biografie je patrný podobný profesní vzestup jako v případě Weniho, jehož kariéra také vyvrcholila v nejvyšší správní

⁴⁸² SILVERMAN, D. P., The threat-formula and biographical text in the tomb of Hezi at Saqqara, *JARCE* 37, 2000, s. 9.

⁴⁸³ Heziho hrobka patří z hrobek vezírů mezi ty nejskromnější. Srov. KANAWATI, Naguib, ABDER-RAZIQ, M., *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. ACER 13. Warminster 1999.

úřad.⁴⁸⁴ Kanawati Hesiho kariéru dělí na dvě části, přičemž v pokládá za pravděpodobné, že jeho pracovní úkoly v první fázi byly přípravou pro fázi následující.⁴⁸⁵

V biografii dalšího vezíra, Kagemniho je explicitně zmíněn pouze jeden ze stupňů profesní dráhy, *ꜥd-mr n z3b* a působení v instituci *ḥwt wrt*.⁴⁸⁶

Titul *ꜥd-mr n z3b* byl do titulatury vezírů zaveden za Niuserreovy vlády společně s tituly spojenými s *ḥwt wrt* (srov. tab. 3 a 9). Jako první si možné souvislosti mezi *ꜥd-mr n z3b* a *ḥwt wrt* povšiml Helck, který se domníval, že držitel titulu spojeného se *z3b* byl příslušníkem právního oddělení vezírské kanceláře (*ḥwt wrt*).⁴⁸⁷

Z nastíněného vyplývá jasný zlom v podobě kariéry vezírů ve Staré říši nastal s přechodem 4. a 5. dynastie. Do tohoto období byl vezírský úřad rezervován výhradně pro členy královské rodiny. Nutným předpokladem pro jmenování do úřadu vezíra v následujícím období byla zřejmě administrativní schopnost jedince a přízeň panovníka. Od vlády Niuserre se projevila výrazná spojitost vezirátu s tituly obsahující a *ḥwt wrt*. Od 2. poloviny 5. dynastie je v některých rodinách patrná dědičnost úřadu vezíra.

⁴⁸⁴ SILVERMAN, D. P., The threat-formula and biographical text in the tomb of Hezi at Saqqara, *JARCE* 37, 2000, s. 9.

⁴⁸⁵ KANAWATI, N., ABDER-RAZIQ, M., *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. Warminster 1999, s. 11-13.

⁴⁸⁶ EDEL, E., Inschriften des Alten Reichs II. Die Biographie des *K3j-gmjnj* (Kagemni), *MIO* I, 1953, 210-226. STRUDWICK, N., *Texts from the pyramid age* (ed. by R. J. Leprohon). Atlanta 2005, s. 285-287.

⁴⁸⁷ HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. Glückstadt-Hamburg-New York 1954, s. 82. Např. Čtyři synové vezíra Kara z Abusíru vlastnili titul obsahující *z3b*. Jeden z nich, Inti, navíc ještě vlastnil dva tituly obsahující *ḥwt wrt* 6: *ḥwt wrt* 6, *ḥwt wrt* 6. BÁRTA, M., The Sixth Dynasty tomb s in Abusir. Tomb Complex of the vizier Qar and his family, in: M. Bárta (ed.) *The Old Kingdom art and archaeology* Prague 2006, s. 57, tab. I.

ZÁVĚR

Cílem práce bylo charakterizovat úřad vezíra ve Staré říši, a to především na základě hrodek vezírů, stěžejních pramenů k vezirátu ve Staré říši. Byly sledovány otázky podoby a interpretace vezírského titulu, vývoj vezírovy kariéry, prostorová distribuce hrodek vezírů a byla porovnána titulatura jednotlivých vezírů. Stranou nebyly ponechány ani další otázky spojené s vezirátem, jako např. držitelky titulu vezíra a instituce *ḥwt wrt*.

Z memfidských pyramidových polí je do současnosti doloženo 74 osob, které vykonávaly vezírský úřad v hlavním městě Memfidě v období Staré říše.

Staroříšský vezirát nebyl statický, jeho podoba se měnila, stával se mnohvrstevným. Vývoj vezirátu probíhal synchronicky s vývojem společenským, s proměnou pojetí egyptského království a s vývojem náboženských představ. Osoby zastávající nejvyšší správní úřad v zemi se lišily svým původem, titulaturou, umístěním, podobou a výstavností hrobky.

Názory na čtení a interpretaci titulu , který je na základě úzu překládán jako „vezír“, se v egyptologické odborné veřejnosti různí. Pro lepší porozumění titulu byla tedy před vyslovením závěrů ohledně interpretace titulu věnována pozornost nejprve jednotlivým hieroglyfickým znakům vezírského titulu.

Titul vznikl v době, kdy symboly a obrazové představy vycházející z reálného a ideologického světa Egyptů byly převáděny do rébusového psaní. Z tohoto důvodu je nutné jej vnímat jako kompozitní titul, v němž tři hieroglyfické znaky představují propojené entity. Je-li toto bráno v úvahu, jeví se Helckovo čtení a interpretace titulu jako nejsprávnější: *t3yty t3ty (n) z3b* jako „*t3ty* krále v podobě šakala, jenž náleží předsíni paláce (*Vorhalle*)“, tj. osoba *t3ty* jako zástupce krále (*z3b*) úřadující v předsíni paláce (*t3yty*).

 t3ty (*n*) *z3b* tedy odkazuje k osobě, která úřad vezíra vykonávala, (*t3yty*) k místu vykonávání činnosti.

Ke kompozitnímu titulu vezíra byly v průběhu Staré říše připojeny v několika případech další hieroglyfické znaky, znak falu a výraz *m3c*. Znak byl výlučně spojen s titulem vezíra, naproti tomu přídavek *m3c* byl připojován k různým titulům hodnostářů.

Tyto přídavky následovaly bezprostředně za titulem *t3yty t3ty* (*n*) *z3b*. Zdá se, že jejich výskyt nebyl nahodilý. V užití přídavků se jeví zřejmá příčinná souvislost se společenským a politickým vývojem. Oba přídavky tedy mohou posloužit jako chronologické vodítko. Znak falu se objevil na přelomu 4. a 5. dynastie, v době, kdy začíná být nejvyšší správní úřad v zemi obsazován osobami nekrálovského původu. Přidání tohoto hieroglyfického znaku za vezírský titul mohlo prezentovat snahu odlišit pravé královské syny v úřadu vezíra od těch, kteří nebyli členy královské rodiny, ale nesli též titul královský syn, v souladu s tehdejšími představami o vezírovi jako synovi panovníka.

Přídavek *m3c*, který byl nepravidelně připojován za různé tituly úředníků zejména v období vlády Tetiho až Pepiho I., patrně indikoval jedince se zvláštní panovníkovou důvěrou či přízní, kterou si v politicky nestabilní době získali.

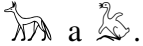
Nejranější doklad vezírského titulu pochází z podzemí Stupňovité pyramidy v Sakkáře. Dvacet jedna kalcitových nádob nese titul vezíra, a to vždy ve spojení se jménem Kaimen/Menka. Soubor nádob s inkoustovými nápisy je badateli datován různě, od konce 1. dynastie do počátku 3. dynastie, zejména do vlády čtyř významných panovníků, Kaa, Ninečera, Chasechemueje a Džosera. Nedávné paleografické rozbory nápisů na nádobách naznačují, že pravděpodobným majitelem souboru kamenných nádob

s inkoustovými nápisy byl Chasechemuej, poslední panovník 2. dynastie.

Kaimenův vezírský titul představuje nejstarší podobu tohoto titulu a zároveň je ojedinělým dokladem z doby před 4. dynastií. Další doklad vezírského titulu pochází z počátku 4. dynastie. Jeho majitelem byl Nefermaat, teprve on stojí na začátku souvislé řady vezírů.

Z hiátu mezi vezíry Kaimenem a Nefermaatem nelze jednoznačně vyvozovat absenci této instituce v daném období, neboť nelze vyloučit, že se vezírem stával automaticky nejstarší syn panovníka a samotný vezírský titul byl pevně zaveden až na počátku 4. dynastie v souvislosti s nárůstem počtu nekrálovských osob pověřených „záležitostmi krále“.

Původ titulu není znám. Je možné, že slovo *tt* z Narmerovy palety mohlo být zkratkou pro *wttw* („potomka“) a že zde existuje etymologická spojitost s *t3ty*, elementem vezírského titulu. Tuto teorii podporuje úzká příbuznost vezíra (titul *z3 nšwt smsw* (*n ht.f*)) s králem, která je doložena pro 4. dynastii. Dochované prameny nasvědčují tomu, že nejvyšší hodnostáři obklopující krále v Archaické době byli příbuzensky svázáni s panovníkem. Ve svých počátcích musel být vezírát taktéž založen na úzkém propojení s královským domem.

Dokladem, v němž lze spatřovat určité styčné body s vezírským titulem, je skupina znaků na zlomku otisku pečeti z hrobky 3504 v Sakkáře. Otisk obsahující serech se jménem Kaa, posledního panovníka 1. dynastie, na sobě nese všechny tři prvky, které jsou později pevnou součástí vezírského titulu: vlys s kobrai, . Celá skupina znaků je nejednoznačného významu, pravděpodobně se jednalo o titul „*t3ty* náležející předsíni před králem“.

Analýza titulatury vezírů byla užita jako prostředek k determinování důležitých mezníků ve vývoji vezírátu. Nejvýraznějším mezníkem ve vývoji staroříšského vezírátu byl přelom 4. a 5. dynastie, kdy nastaly změny nejen v personální rovině (členové

královské rodiny byli vyloučeni z účasti na správě státu), ale také v rovině administrativní (kvalitativní a kvantitativní proměna titulatury). Na této bázi nastal posun ve vnímání úřadu, z původně ideologicko-náboženské roviny do administrativní, tj. zastřešení všech oddělení státní správy. Nositel části královny moci byl zprvu vezír - syn panovníka (prostředník mezi králem a lidmi, tj. spojení vnitřního světa s vnějším světem), počínaje 5. dynastií již tímto nositelem není majitel vezírského titulu, ale samotný úřad vezíra.

Druhým výrazným mezníkem vezirátu byla vláda Niuserrea, která se výrazně otiskla do vývoje egyptského státu. Niuserre nově definoval vezírskou titulaturu, jejíž součástí se staly tituly *imy-r3 hwt wrt*, *imy-r3 hwt wrt 6*, *imy-r3 prwy-hd*, *imy-r3 šnwty* a *imy-r3 Šm^cw*. Tituly podřízených úředníků byly zahrnuty do titulatury osob nadřízených patrně jako důsledek úsilí krále omezit počet vysokých hodnostářů a soustředit moc do rukou několika jedinců oddaných vladaři. Ze stejného důvodu byla pravděpodobně vyzvednuta důležitost vezírského úřadu, ve skladbě titulů bylo evidentní jasné nadřazení nad jinými úřady, tj. vrchní dohled nad všemi resorty a zajištění jednotného postupu ve všech odvětvích státní správy. Tento vývoj současně reflektoval proměnu participace na moci. Na počátku 6. dynastie, za vlády Tetiho, bylo akcentováno postavení vezirátu nejen z hlediska administrativního, ale také z hlediska geografického (k některým titulům byl připojen přídavek *r dr.f (drw)*, „celé země“).

Z prostorové distribuce hrobek osob zastávajících úřad vezíra v hlavním městě Memfidě je patrné jejich rozesetí po celé memfidské nekropoli (Médúm, Dahšúr, Sakkára, Abúsír a Gíza). Ze 74 vezírů ze Staré říše u šesti vezírů nebyla objevena jejich hrobka. Jednotný plán v umístění hrobek vezírů na memfidské nekropoli v průběhu Staré říše neexistoval. Obecně lze konstatovat, že výstavba hrobek vezírů respektovala vývoj prostorové distribuce každého z memfidských pohřebišť. Při pyramidových komplexech Niuserrea, Venise, Tetiho a Pepiho II. jsou patrné shluky hrobek vysokých hodnostářů (*imy-r3*), jež patrně odrážely sociální a administrativní organizaci dané doby.

Určujícími faktory pro výběr místa pro stavbu hrobky nejvyšších hodnostářů byla důležitost vazby na panovníka, jemuž vezír sloužil, dále důraz na rodinné svazky (v případech, kdy se vezírský úřad dědil v rodině), specifický význam místa a jiné důvody, které nejsou dnes zcela zřejmé.

Zprostředkovaný obraz vezirátu ve Staré říši prošel v následujícím období další vývojem. Někteří z vezírů se i po konci Staré říše těšili velké úctě, byli pozdější tradicí pokládáni za mudrce (Ptahhotep, Ptahšepses,⁴⁸⁸ Kagemni, Mereruka atd.),⁴⁸⁹ či dokonce byli zbožštěni (Mehu⁴⁹⁰). Tradice vezírského úřadu se ve spojitosti s Egyptem objevuje i v Bibli.⁴⁹¹

Dosavadní výzkum staroříšské státní správy je natolik nesoustavný, že neumožňuje jakékoli zobecnění. Snahou předkládané práce bylo přispět k poznání instituce vezirátu ve Staré říši a doplnit tak další částí do zatím útržkovité mozaiky ve výzkumu staroříšské administrativy. Práce zdaleka nevyčerpala všechnu problematiku spojenou s vezíry, jako např. ikonografii vezírů,⁴⁹² či široké povinnosti svázané s tímto nevyšším správním úřadem.⁴⁹³

Autor si je vědom, že byl v předkládané práci limitován vydanými pracemi a studiiemi bez možnosti prověření některých

⁴⁸⁸ Na blocích z novoříšské hrobky v blízkosti Tetiho pyramidy byli vyobrazeni sedící králové a mumiformní postavy slavných mužů z minulosti, včetně Imhotepa, Ptahšepses (z Abúsíru?), hodnostáře Ty a dalších. PM III², s. 571.

⁴⁸⁹ Vezírům Ptahhotepovi a Kagemnimu bylo připsáno autorství naučení. MARTIN-PARDEY, E., *Wesir, Wesirat, LÄ VI*, 1986, col. 1231.

⁴⁹⁰ FISCHER, H. G., *Biš and the deified vizier Mḥw, JARCE 4*, 1965, s. 49-53.

⁴⁹¹ Josef Egyptský byl pro své činy ustanoven vezírem Genesis (41:40-44). Faraó Josefovi říká: „*Hleď, ustanovuji tě správcem celé egyptské země. A faraó sňal z ruky svůj prsten, dal jej na ruku Josefovu, oblékl ho do šatů z jemné látky a na šiji mu zavěsil zlatý řetěz.*“ Genesis 41:41-42.

⁴⁹² Nejstarší dochované vyobrazení vezíra pochází z hrobky vezíra Nefermaata z Médúmu. Oděv, jež se pojil s úřadem vezíra, je doložen až od Střední říše. GRAJETZKI, W., *Die höchsten Beamten der ägyptischen Zentralverwaltung zur zeit des Mittleren Reiches. Prosopographie, Titel und Titelreihen*. Berlin 2000, s. 40.

⁴⁹³ Výčet povinností vezírů se dochoval z Nové říše, v hrobkách vezírů z Théb – Weser, Rechmire, Amenemipet, Paser, viz van den BOORN, G. P. F., *The duties of the Viziers. Civil Administration in the Early New Kingdom*. London 1988. Ve srovnání s rozsáhlou pramennou základnou z Nové říše, existuje jen málo pramenů k povinnostem vezíra ve Staré říši. K rekonstrukci náplně práce vezíra ve Staré říši pomocí *Povinností vezíra* z 18. dynastie je nutné přistupovat s velkou obezřetností, neboť nejen struktura egyptské společnosti, ale i podoba a obsah titulů a úřadů prošla velkým posunem v období mezi koncem Staré říše a Novou říší.

skutečností v terénu. Dochované prameny jsou fragmentární a mohou podávat zkreslený obraz. Plné pochopení instituce vezirátu ve Staré říši očima postmoderního jedince žijícího v odlišném čase, prostoru a myšlenkové světě, může být defektní. Základní linie může být správná, v důsledku nerovnováhy dochovaných pramenů však některé nuance spojené s úřadem vezíra zůstávají do dnešních dnů nepoznány.

Za posledních několik let se počet vezírů rozrostl, je nanejvýš pravděpodobné, že budoucí výzkumy seznam držitelů nejvyššího úřadu dále rozšíří a že případně osvětlí i některé nedořešené otázky spojené s vezirátem jako např. přesnější stanovení chronologické následnosti vezírů apod.

RESUMÉ

Předkládaná práce se zabývá institucí vezirátu ve Staré říši, řeší otázky podoby a interpretace vezírského titulu, titulatury, kariéry a prostorové distribuce hrobek vezírů. V období Staré říše nesli vezíři kompozitní titul , *t3yty t3ty (n) z3b*, jehož doslovný překlad pravděpodobně je „*t3ty* krále v podobě šakala, jenž náleží předsíní paláce“. V souladu se staroegyptskými představami byl úřad vezíra zpočátku spojen se synem krále. Na přelomu 4. a 5. dynastie vlivem společenských změn nastala změna, členové královské rodiny byli vyloučeni z účasti na správě státu a nejvyšší správní úřad byl obsazován osobami nekrálovského původu.

This diploma thesis deals with the institution of vizierate in the Old Kingdom and solves the questions connected with the form and the interpretation of vizier's title, the titular, the career and the spatial distribution of vizier's tombs. In the Old Kingdom viziers bore the composite title , *t3yty t3ty (n) z3b*, with a presumable literal rendering „the *t3ty* of king in the appearance of jackal, who belongs to the hallway of Palace“. In correspondence with the Ancient Egyptian conception, the office of vizier was initially associated with the king's son. The end of the fourth and the early fifth dynasty represented a turning point influenced by social changes. During this period the members of royal family were excluded from the participation in the state administration and the highest administrative office was entrusted to officials of non-royal origin.

LITERATURA

ALEXANIAN, Nicole, Tomb and social status. The textual evidence, in: M. Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and Archaeology*. Prague 2006, s. 1-8.

ALLAM, Schafik, Richter, *LÄ V*, cols. 254-255.

ALTENMÜLLER, Hartwig, Biographien und Domänennamen, in: M. Bárta, F. Coppens, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2005*. Prague: Czech Institute of Egyptology 2006, s. 167- 190.

ALTENMÜLLER, Hartwig, *Die Wanddarstellungen im Grab des Mehu in Saqqara*. AV 42, Mainz 1998.

ALTENMÜLLER, Hartwig, Family, ancestor cult and some observations on the Chronology of the late 5th Dynasty, in: M. Bárta (ed.), *Chronology and Archaeology of Egypt, Proceedings of the conference held in Prague, June 11 to June 14, 2007*, (v tisku).

ALTENMÜLLER, Hartwig, Fragen zur Ikonographie des Grabherrn in der 5. Dynastie des Alten Reiches, in: *Kunst des Alten Reiches*. SDAIK 28, 1995, s. 19-32.

ANDRASSY, Petra, Zur Struktur der Verwaltung des Alten Reiches, *ZÄS* 118, 1991, s. 1-10.

ANTHES, Rudolf, The original meaning of *m³c hrw*, *JNES* 13, 1954, s. 21-51.

ARNOLD, Dieter, Royal Cult Complexes of the Old and Middle Kingdoms, in: B. E. Shafer (ed.), *Temples of Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo Press 1997, s. 31-85.

ASTON, Barbara G., HARRELL, James A., SHAW, Ian, Stone, in: T. Nicholson, I. Paul Shaw (eds.), *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Cambridge: Cambridge University Press 2000, s. 5-77.

AUFRERE, Sydney H., L'origine de l'albâtre de la 1re dynastie d'après les inscriptions des vases provenant des galeries de la pyramide à degrés, *BIFAO* 103, 2003, s. 1-15.

EL AWADY, Tarek, *Pyramid causeway in the Old Kingdom: evolution of the architecture and definition of the relief decoration program*. Praha 2006 (doktorská disertační práce - rukopis).

- BADAWY, Alexander, *The tomb of Nyhetep-Ptah at Giza and the tomb of Ankhm'ahor at Saqqara*. Berkeley 1978.
- BADAWY, Alexander, *The tombs of Iteti, Sekhem'ankh-Ptah, and Kaemnofert at Giza*. Berkeley: University of California Press, 1976.
- BAER, Klaus, *Rank and Title in the Old Kingdom: the structure of the Egyptian administration in the Fifth and Sixth dynasties*. Chicago 1960.
- BAINES, John, Origins of Egyptian Kingship, in: D. O'Connor, D. P. Silverman (eds.), *Ancient Egyptian Kingship*. Leiden: Brill 1995, s. 95-156.
- BAINES, John, Restricted knowledge, hierarchy, and decorum: modern perceptions and ancient institutions, *JARCE* 27, 1990, s. 1-23.
- BÁRTA, Miroslav, The Title Inspector of the Palace during the Egyptian Old Kingdom, *Archív orientální* 67, 1999, s. 1-20.
- BÁRTA, Miroslav, The title „Priest of Heket“ in the Egyptian Old Kingdom, *JNES* 58, no. 2, 1999, s. 107-116.
- BÁRTA, Miroslav, *Abusir XIII. The tomb complex of vizier Qar and his family*. (v tisku)
- BÁRTA, Miroslav, Archaeological innovations in the development of the non-royal tomb during the reign of Nyuserra, in: P. Jánosi (ed.), *Architecture and significance. Thoughts on ancient Egyptian architecture*, *DÖAW* 33, Wien 2005, s. 105-130.
- BÁRTA, Miroslav, Imhotep, stavitel nejstarší pyramidy na světě, *PES Suplementa* 2003, s. 9-21.
- BÁRTA, Miroslav, The Sixth Dynasty tombs in Abusir. Tomb complex of the vizier Qar and his family, in: M. Bárta (ed.) *The Old Kingdom art and archaeology*. Proceedings of the conference held in Prague, May 31 – June 4, 2004. Prague 2006, s. 45-62.
- BÁRTA, Miroslav, The Title „Property Custodian of the King“ during the Old Kingdom Egypt, *ZÄS* 126, 1999, s. 79-89.
- BÁRTA, Miroslav, *Viziers* (tabulka, nepublikováno).
- BÁRTA, Miroslav, VODĚRA, Kamil, *Osudy staré 4500 let*. Brandýs n. L. 2002.
- BARTA, Winfried, Schakal, *LÄ* V, 1984, cols. 526-528.

- BARTA, Winfried, Zum altägyptischen Namen des Königs Achēs, *MDAIK* 29, 1973, s. 1-4.
- BAUD, Michel, *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien*. Bibliothèque d'étude 126/1. Le Caire: IFAO 1999.
- BAUD, Michel, The relative chronology of Dynasties 6 and 8, in: E. Hornung, R. Krauss, D. A. Warburton (eds.), *Ancient Egyptian chronology*. HdO. Brill: Leiden, Boston 2006, s. 144-158.
- BAUMGARTEL, Elise J., Scorpion and Rosette and the Fragment of the Large Hierakonpolis Mace Head, *ZÄS* 93, 1966, s. 9-13.
- BERLEV, Oleg, Úředník, in: S. Donadoni (ed.), *Egyptský člověk a jeho svět*. Praha 2006.
- BIELLEN, Stijn, The funerary objects from the Early Dynastic royal tombs at Abydos in the Royal Museums of Art and History in Brussels. in: S. Hendrickx, R. F. Friedman, K. M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its origins. Studies in Memory of Barbara Adams*. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt", Kraków, 28th August – 1st September 2002, OLA 138, Leuven – Paris – Dudley, MA 2004, s. 621- 635.
- von BISSING, Fridrich Wilhelm, *Die Mastaba des Gem-ni-kai*. Berlin 1905-1911.
- BLUMENTHAL, Elke, Die „Göttersväter“ des Alten und Mittleren Reiches, *ZÄS* 114, 1987, s. 10-35.
- van den BOORN, G. P. F., *The duties of the Viziers. Civil Administration in the Early New Kingdom*. London 1988.
- BORCHARDT, Ludwig, *Das Grabdenkmal des Königs Nefer-ir-ke3-re*. Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Abusir 1902-1908. Bd. 5. Leipzig 1919.
- BORCHARDT, Ludwig, *Das Grabdenkmal des Königs Ne-user-re*. Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Abusir 1902-1908. Bd. 1. Leipzig 1907.
- BORCHARDT, Ludwig, *Das Grabdenkmal des Königs Sa3-ḥu-re* I-II. Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Abusir 1902-1908. Bd. 6, 7. Leipzig 1910-1913.

BROVARSKI, Edward, Abydos in the Old Kingdom and First Intermediate Period, Part I, in: C. Berger, G. Clerc, N. Grimal (eds.), *Hommages á Jean Leclant*. Vol. 1., Études pharaoniques, BdE 104, 1994, s. 99-121.

BROVARSKI, Edward, Abydos in the Old Kingdom and First Intermediate Period, Part II, in: D. P. Silverman, *For his ka. Essays offered in memory of Klaus Baer*. The Oriental Institute of the University of Chicago. Studies in ancient oriental civilization. No. 55. Chicago 1994, s. 15-44.

BROVARSKI, Edward, False doors & history: the Sixth Dynasty, in: M. Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and Archaeology*. Proceedings of the conference held in Prague, May 31 – June 4, 2004, Prague 2006, s. 71-118.

BROVARSKI, Edward, The late Old Kingdom at South Saqqara, in: L. Pantalacci, C. Berger-El-Naggar (eds.), *Des Néferkarê aux Montouhotep. Travaux archéologiques en cours sur la fin de la Vie dynastie et la Première Période Intermédiaire*, Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée 40. Lyon 2005, s. 31-71.

BROVARSKI, Edward, *The Senedjemib Complex Part I: The Mastabas of Senedjemib Inti (G 2370) Khnumenti (G 2374), and Senedjemib Mehi (G 2378)*. Giza Mastabas VII. Boston 2001.

BRUGSCH, Heinrich, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*. Leipzig 1867-1883.

CALLENDER, Vivienne G., À propos the title of *r Nhn n z3b*, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Archiv orientální, Supplementa IX. Praha 2000, s. 361-380.

CALLENDER, Vivienne G., Non-royal Women in Old Kingdom Egypt, *ArOr* 68, 2000, s. 219-236.

CRUZ-URIBE, Eugene, A model for the political structure of ancient Egypt, in: D. P. Silverman (ed.), *For his ka. Essays offered in memory of Klaus Baer*. The Oriental Institute of the University of Chicago. Studies in ancient oriental civilization. No. 55. Chicago 1994, s. 45-53.

CWIEK, Andrzej, The stratigraphy of West Saqqara. Preliminary Remarks, *PAM* 11, 2000, s. 109-117.

DAUTZENBERG, Norbert, Iun-Re: der erste Kronprinz des Chephren?, *GM* 99, 1987, s. 13-17.

de CENIVAL, Jean Louis, À propos de la stèle de Chechi. Étude de quelques types de titulatures privées de l'Ancien Empire, *RdE* 27, 1975, s. 62-69.

DER MANUELIAN, Peter, Excavating the Old Kingdom. The Giza necropolis and other mastaba fields, in: J. P. O'Neill (ed.), *Egyptian art in the age of the pyramids*. New York: The Metropolitan museum of art 1999, s. 139-153.

DER MANUELIAN, Peter, *Slab stelae of the Giza Necropolis*. New Haven, Philadelphia 2003.

DODSON, Aidan, HILTON, Dyan, *The complete royal families of ancient Egypt*. New York: Thames and Hudson 2004.

DODSON, Aidan, The mysterious 2nd Dynasty, *KMT*, summer 1996, s. 19-31.

DORMAN, Peter F., The biographical inscription of Ptahshepses from Saqqara: A newly identified fragment, *JEA* 88, 2002, s. 95-110.

DOXEY, Denise M., *Egyptian Non-Royal Epithets in the Middle Kingdom. A Social and Historical Analysis*. Leiden 1998.

DRENKHAN, Rosemarie, Rosette, *LÄ* V, Wiesbaden 1984, cols. 309-310.

DREYER, Günter, Im Schatten der Pyramiden: Beamtengräber im Chephren „Quarry-Cemetery“ (Giza), in: G. Dreyer, D. Polz (eds.), *Begegnung mit der Vergangenheit – 100 Jahre in Ägypten. Deutsches Archäologisches Institut Kairo 1907-2007*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern 2007, s. 114-119.

DREYER, Günter, *Umm el-Qaab I. Das prädynastische Königsgrab U-j und seine frühen Schriftzeugnisse*. AV 86. Mainz: Philipp von Zabern 1998.

DUELL, Prentice, *The mastaba of Mereruka*. OIP 31 and 39, Chicago: University of Chicago Press 1938.

DuQUESNE, Terence, Reviews on M. Baud, *DE* 48, 2008, s. 127-132.

- DuQUESNE, Terence, *The jackal divinities of Egypt I. From the Archaic Period to Dynasty X. Oxfordshire communications in Egyptology VI*. London 2005.
- EATON-KRAUSS, Marianne, Pseudo-Groups, in: *Kunst des Alten Reiches*. SDAIK 28, 1995, s. 57-74.
- EDEL, Elmar, Inschriften des Alten Reichs II. Die Biographie des *K3j-gmjnj* (Kagemni), *MIO* I, 1953, 210-226.
- EICHLER, Eckhard, *Untersuchungen zum Expeditionswesen des ägyptischen Alten Reiches*. Göttinger Orientforschungen, IV. Reihe: Ägypten, vol. 26. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1993.
- EMERY, Walter B., *Great tombs of the first dynasty II*. London: EES 1954.
- EMERY, Walter B., Preliminary report on the excavations at North Saqqâra, 1968-9, *JEA* 56, 1970, s. 5-11.
- Encyclopedia of Islam*. XI. Vols. New edition. Leiden 2002.
- ERMAN, Adolf, *Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum*. Bd. 1. Tübingen 1887.
- EYRE, Christopher J., Weni's Career and Old Kingdom Historiography, in: C. Eyre, A. Leathy, and L. M. Leathy (eds.), *The unbroken reed*. Studies in the culture and heritage of ancient Egypt in honor of Peter Shore. London 1994, s. 107-122.
- el-FIKEY, Said, *The Tomb of the vizier Re'-wer at Saqqara*. Warminster 1980.
- FIRTH, Cecil M., GUNN, Battiscombe, *Teti pyramid cemeteries*. 2 vols. Cairo: IFAO 1926.
- FIRTH, Cecil Mallaby, QUIBELL, James Edward, *The Step pyramid I-II – Text, Plates*. Excavations at Saqqara. Le Caire: IFAO 1935.
- FISCHER, Henry George, A later tomb chapel in the mastaba of *Hnty-k3*, in: *Varia Nova*, Egyptian Studies III., New York. 1996, s. 1-6.
- FISCHER, Henry George, A scribe of the army of the Fifth Dynasty, *JNES* 18, 1959, s. 233-272.
- FISCHER, Henry George, Administrative titles of women in the Old and Middle Kingdom, in: *Egyptian Studies I: Varia*. New York 1976, s. 69-75.

FISCHER, Henry George, *Bi3* and the deified vizier *Mḥw*, *JARCE* 4, 1965, s. 49-53.

FISCHER, Henry George, *Egyptian Titles of the Middle Kingdom. A Supplement to Wn. Ward's Index.* New York 1985.

FISCHER, Henry George, On the Reading of Some Old Kingdom Titles, in: *Egyptian Studies III: Varia Nova.* New York. 1996, s. 43-53.

FISCHER, Henry George, Redundant Determinatives in the Old Kingdom, in: *Ancient Egypt in the Metropolitan Museum Journal* (volumes 1-11 (1968-1976)). The Metropolitan Museum of Art 1977, s. 73-91.

FLENTYE, Laurel, The development of art in the Eastern and GIS cemeteries at Giza during the Fourth Dynasty: iconography and style. In: Z. Hawass, J. Richards (eds.), *Archaeology and art of ancient Egypt. Essays in honor of David B. O'Connor.* Le Caire: Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte 2007, s. 721-735.

FLENTYE, Laurel, The mastabas of Ankh-haf (G7510) and Akhethetep and Meretites (G7650) in the Eastern cemetery at Giza: Reassessment, in: J.-C. Goyon, CH. Cardin (eds.), *Proceedings of ninth international congress of egyptologist.* Grenoble 6-12 september 2004, s. 291-308.

FRANKE, Detlef, Ursprung und Bedeutung der Titelsequenz *Z3b R3 Nḥn*, *SAK* 11, 1984, s. 209-217.

GARDINER, Alan H., *Ancient Egyptian onomastica.* Text., Vol. 1. Oxford: Oxford University Press 1947.

GIDDY, Lisa, Memphis and Saqqara during the Late Old Kingdom: Some topographical considerations, in: C. Berger, G. Clerc, N. Grimal (eds.), *Hommages á Jean Leclant.* Vol. 1., Études pharaoniques, BdE 104, 1994, s. 189-200.

GÖDECKEN, Karin Barbara, *Eine Betrachtung der Inschriften des Meten im Rahmen der sozialen und rechtlichen Stellung von Privatleuten im ägyptischen alten Reich.* ÄA 29. Wiesbaden 1976.

GOEDICKE, Hans, Abusir – Saqqara – Giza, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000.* Archiv orientální, Supplementa IX. Praha 2000, s. 397-412.

- GOEDICKE, Hans, An Approximate date for the harem investigation under Pepy I, *JAOS* 74, 1954, s. 88-89.
- GOEDICKE, Hans, Die Laufbahn des *Mtn*, *MDAIK* 21, 1966, s. 1-71.
- GOEDICKE, Hans, *Königliche Dokumente aus dem Alten Reich*. ÄA 14. Wiesbaden 1967.
- GOEDICKE, Hans, Textile Elemente in ägyptischen Tempeln: der Vorhang, in: D. Kurth (ed.), *3. ägyptologische Tempeltagung. Systeme und Programme der ägyptischen Tempeldekoration*. Hamburg, 1.-5. Juni 1994. Wiesbaden: Harrassowitz, 1995, s. 39-45.
- GOEDICKE, Hans, Titles for Titles, in: S. Allam (ed.), *Grund und Boden in Altägypten. Rechtliche und sozio-ökonomische Verhältnisse*. Akten des internationalen Symposions Tübingen 18.-20. Juni 1990. Tübingen: Allam 1994, s. 227-234.
- GOEDICKE, Hans, Zu *jmj-r3 šm^c* und *tp šm^c* im Alten Reich, *MIO* IV. 1, 1956, s. 1ff.
- GRAJETZKI, Wolfram, *Die höchsten Beamten der ägyptischen Zentralverwaltung zur zeit des Mittleren Reiches. Prosopographie, Titel und Titelseihen*. ACHET Schriften zur Ägyptologie A 2. Berlin 2000.
- GUNN, Battiscombe, A sixth dynasty Letter from Saqqara, *ASAE* 25, 1925, s. 242-255.
- HANNIG, Rainer, *Großes Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch (2800-950 v. Chr.) Die Sprache der Pharaonen*. Mainz: Zabern 2006.
- HARPUR, Yvonne, *Decoration in Egyptian tombs of the old Kingdom*. Studies in orientation and context. London, New York: KPI 1987.
- HARPUR, Yvonne, SCREMIN, Paolo, *The Chapel of Kagemni: scene details*. Oxford 2006.
- HARPUR, Yvonne, *The tomb of Nefermaat and Rahotep at Maidum: discovery, destruction and reconstruction*. Egyptian tombs of the Old Kingdom. Vol. 1. Prestbury 2001.
- HASSAN, Selim, *Excavations at Giza*. 10 vols. Oxford/Cairo 1929-1960.
- HASSAN, Selim, *The mastaba of Neb-Kaw-Ḥer*. Cairo 1975.

- HAYES, William C., *A papyrus of the late Middle Kingdom in the Brooklyn museum*. Brooklyn: The Brooklyn museum 1955.
- HELCK, H. Wolfgang, Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide, *ZÄS* 106, 1979, s. 120-132.
- HELCK, H. Wolfgang, Hatia, *LÄ* II, 1977, col. 1042.
- HELCK, H. Wolfgang, Richtertitel, *LÄ* V, cols. 255-256.
- HELCK, H. Wolfgang, Saqqara, Nekropolen der 1.-3. Dyn, *LÄ* V, 1983, cols. 386-400.
- HELCK, H. Wolfgang, Titel und Titulaturen, *LÄ* VI, cols. 596-601.
- HELCK, H. Wolfgang, *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*. ÄgFo 18, Glückstadt-Hamburg-New York 1954.
- HELCK, H. Wolfgang, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*. ÄA 45, Wiesbaden 1987.
- HELCK, H. Wolfgang, *Wirtschaftsgeschichte des Alten Ägypten im 3. und 2. Jahrtausend vor Chr.* ÄA 5, Leyden 1975.
- HELCK, H. Wolfgang, *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reichs*. Leiden: Brill 1958.
- HURRY, Jamieson B., *Imhotep: the vizier and physician of King Zoser and afterwards the Egyptian god of medicine*. Oxford 1928.
- HUSSON, Geneviève, VALBELLE, Dominique, *L'État et les Institutions en Egypte: des Premiers Pharaons aux Empereurs Romains*. Paris 1992.
- CHAUVET, Violaine, Royal involvement in the construction of private tombs in the late Old Kingdom, in: J.-C. Goyon, CH. Cardin (eds.), *Proceedings of ninth international congress of egyptologist*. Grenoble 6-12 september 2004, s. 313-321.
- CHERPION, Nadine, *Mastabas et hypogées d'Ancien Empire. Le problème de la datation*. Bruxelles: Connaissance de l'Égypte Ancienne 1989.
- JAMES, T. G. H., APTED, Michel, *The Mastaba of Khentika called Ikhekhi*. London 1953.
- JAMES, T. G. H., Review of Baer, Rank and Title in the Old Kingdom, *JAOS* 83, 1963, s. 119-120.

JÁNOSI, Peter, Gab es Kronprinzen in der 4. Dynastie? „Kronprinz“
Iunre, *GM* 158, 1997, s. 15-32.

JÁNOSI, Peter, „Im Schatten“ der Pyramiden – Die Mastabas in
Abusir. Einige Beobachtungen zum Grabbau der 5. Dynastie. In: M.
Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Archiv
orientální, Supplementa IX. Praha 2000, s. 445-466.

JÁNOSI, Peter, *Giza in der 4. Dynastie. Die Baugeschichte und
Belegung einer Nekropole des Alten Reiches*. Bd. I.: Die Mastbas der
Kernfriedhöfe und Felsgräber. Verlag der Österreichischen Akademie
der Wissenschaften. Wien 2005.

JÉQUIER, Gustave, *Tombeaux de particuliers contemporains de Pepi
Michel, II*. Caire 1929.

JÉQUIER, Gustave, *Le monument funéraire de Pepi II II*. Le Caire
1938.

JOHNSON, Sally B., *The cobra Goddess of ancient Egypt. Predynastic,
early dynastic and Old Kingdom periods*. London and New York
1990.

JONES, Dilwyn, *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and
Phrases of the Old Kingdom*. Vols. I-II, BAR International series 866.
Oxford 2000.

JUNKER, Hermann, *Giza: Bericht über die von der Akademie der
Wissenschaften in Wien auf gemeinsame Kosten mit Dr. Wilhelm
Pelizaeus unternommenen Grabungen auf dem Friedhof des Alten
Reiches bei den Pyramiden von Giza I-XII*. Wien: Hölder-Pichler-
Tempisky 1929-1955.

KAHL, Jochem, *Das System der ägyptischen Hieroglyphenschrift in
der 0.-3. Dynastie*. Göttinger Orientforschungen 29,
Wiesbaden: Harrassowitz 1994.

KAHL, Jochem, Inscription evidence for the relative chronology of
Dyns. 0-2, in: E. Hornung, R. Krauss, D. A. Warburton (eds.), *Ancient
Egyptian chronology*. HdO. Brill: Leiden, Boston 2006, s. 94-115.

KANAWATI, Naguib, ABDER-RAZIQ, Mahmud, *Mereruka and his
family. The tomb of Meryteti*. Vol. 1, ACER 21. Oxford 2004.

- KANAWATI, Naguib, ABDER-RAZIQ, Mahmud, *The Teti cemetery at Saqqara V. The tomb of Hesi*. ACER 13. Warminster 1999.
- KANAWATI, Naguib, ABDER-RAZIQ, Mahmud, *The Teti cemetery at Saqqara. Vol. 3. The tombs of Neferseshemre and Seankhuptah*. ACER 11. Warminster 1998.
- KANAWATI, Naguib, ABDER-RAZIQ, Mahmud, *The Unis cemetery at Saqqara. Vol. 2. The tombs of Inyefert and Ihy (reused by Idut)*. ACER 19. Oxford 2003.
- KANAWATI, Naguib, *Conspiracies in the Egyptian Palace: Unis to Pepy I*. New York 2003.
- KANAWATI, Naguib, *Excavations at Saqqara, North-west of Teti's Pyramid I*. Sydney 1984.
- KANAWATI, Naguib, *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*. Warminster 1980.
- KANAWATI, Naguib, HASSAN, Ali, *The Teti cemetery at Saqqara. Vol. 2., The tomb of Ankhmahor*. ACER 9, Wiltshire 1997.
- KANAWATI, Naguib, *The Egyptian Administration in the Old Kingdom. Evidence on its Economic Decline*. Warminster 1977.
- KANAWATI, Naguib, *The Teti cemetery at Saqqara. Vol. 8., The tomb of Inumin*. ACER 24. Oxford 2006.
- KANAWATI, Naguib, *The tomb and beyond. Burial customs of egyptian officials*. Warminster 2001.
- KANAWATI, Naguib, *Tombs at Giza. Vol. 1., Kaiemankh (G4561) and Seshemnefer I (G4940)*. ACER 16. Warminster 2001.
- KANAWATI, Naguib, *Tombs at Giza. Vol. 2., Seshathetep/Heti (G5150), Nesutnefer (G4970) and Seshemnefer II (G5080)*. ACER 18. Warminster 2002.
- KAPLONY, Peter, *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit I-IV*. ÄA 8. Wiesbaden 1963-1964.
- KEES, Hermann, Archaisches = "Erzieher"?, ZÄS 82, 1957, s. 58-62.

- KEES, Hermann, Beiträge zur Geschichte des Vezirats im Alten Reich. Die Chronologie der Vezire unter König Phiops II, *NGWG N. F* 4, no. 2, 1940, s. 39-54.
- KLOTH, Nicole, *Die (auto-) biographischen Inschriften des ägyptischen Alten Reiches: Untersuchungen zu Phraseologie und Entwicklung*. BSAK 8, Hamburg 2002.
- KREJČÍ, Jaromír, Some notes on the “Overseers of Works” during the Old Kingdom, *Ä&L* 10, 2000, s. 68-75.
- KURASZKIEWICZ, Kamil O., *False-door Stela of Meref-nebef*. PAM 10, Reports 1998, s. 101-105.
- KURTH, Dieter, Thot, *LÄ* VI, cols. 497-523. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1986.
- LABIB, Pahor, Das Wesirat, *ASAE* 50, 1950, s. 363-364.
- LABROUSSE, Audran, *Les pyramides des reines une nouvelle nécropole à Saqqâra*. Torino: Hazan 1999.
- LABROUSSE, Audran, Les tracés directeurs dans la pyramide de la reine Inenek/Inti, in: P. Jánosi (ed.), *Architecture and significance. Thoughts on ancient Egyptian architecture*, *DÖAW* 33, Wien 2005, s. 407-414.
- LABROUSSE, Audran, Pyramidy 6. dynastie, in: Z. Hawass (ed.), *Pyramidy – magické symboly starého Egypta*. Čestlice: Rebo 2004.
- LACAU, Pierre, LAUER, Jean-Philippe, *La pyramide à degrés IV. Inscriptions gravées sur les vases. 1er fascicule*. Fouilles à Saqqarah. Le Caire: IFAO 1959.
- LACAU, Pierre, LAUER, Jean-Philippe, *La pyramide à degrés IV. Inscriptions gravées sur les vases. 2me fascicule*. Fouilles à Saqqarah. Le Caire: IFAO 1961.
- LACAU, Pierre, LAUER, Jean-Philippe, *La pyramide à degrés V. Inscriptions à l'encre sur les vases*. Fouilles à Saqqarah. Le Caire: IFAO 1965.
- LAUER, Jean-Philippe, *La Pyramide à degrés. III. Compléments*. Fouilles à Saqqarah. Le Caire: IFAO 1939.
- LEHNER, Mark, *The complete pyramids*. Cairo: American University in Cairo Press 1997.

- LEXA, František, *Veřejný život ve starověkém Egyptě*. Praha: Československá akademie věd 1955.
- LICHTHEIM, Miriam, *Ancient Egyptian autobiographies chiefly of the Middle Kingdom*. Freiburg-Göttingen 1988.
- MACRAMALLAH, Rizkallah, *Le mastaba d'Idout*. Cairo 1935.
- MARTIN-PARDEY, Eva, Die Verwaltung im Alten Reich, Grenzen und Möglichkeiten von Untersuchungen zu diesem Thema, *BiOr* 46, 1989, No. 5/6, cols. 533-552.
- MARTIN-PARDEY, Eva, Richten im Alten Reich und die sr-Beamten, in: Bryan, B., Lorton, D., (eds.), *Essays in Egyptology in Honor of Hans Goedicke*. San Antonio 1994, s. 157-167.
- MARTIN-PARDEY, Eva, *Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches*. HÄB 1, Hildesheim 1976.
- MARTIN-PARDEY, Eva, Wesir, Wesirat, *LÄ* VI, 1986, cols. 1227-1235.
- MATHIESON, Ian, *et al.*, The National Museums of Scotland Saqqara Survey Project, 1993-1995, *JEA* 83, 1997, s. 17- 53.
- MATHIESON, Ian, TAVARES, Ana, Preliminary report of the National Museums of Scotland Saqqara Survey Project, 1990-91, *JEA* 79, 1993, s. 17-31.
- MATHIESON, Ian, The National Museums of Scotland. Saqqara Survey Project 1990-2000, in: M. Bárta, J. Krejčí (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Archiv orientální, Supplementa IX. Praha 2000, s. 33-42.
- MEYER, Eduard, *Geschichte des alten Ägyptens*. Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. 1. Hauptblatt. 1. T. Berlin 1887.
- MURRAY, Margaret A., *Index of names and titles of the Old Kingdom*. Studies of the British School of Archaeology in Egypt. Vol. 1. London 1908.
- MYŚLIWIEC, Karol, A New Mastaba, A New Vizier, *EgArch* 13, 1998, s. 37-39.
- MYŚLIWIEC, Karol, Saqqara: Polish-Egyptian Archaeological Mission. The tomb of Merefnebef. 1., Text. Warszawa 2004.

- MYŚLIWIEC, Karol, The scheme 2 x 4 in the decoration of the Old Kingdom tombs, in: Z. Hawass, J. Richards (eds.), *Archaeology and art of ancient Egypt. Essays in honor of David B. O'Connor*. Le Caire: Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte 2007, s. 191-205.
- NIMS, Charles F., Some notes on the family of Mereruka, *JAOS* 58, 1938, s. 638-647.
- O'CONNOR, David, Political systems and archaeological data in Egypt: 2600-1780 B. C., *World Archaeology* 6, 1974, s. 15-38.
- OSING, Jürgen, Iripat, *LÄ* III, cols. 177-181.
- PETRIE, William Matthew Flinders, *Medum*. London 1892.
- PIRENNE, Jacques, *Histoire des institutions et du droit privé de l'ancienne Égypte* II. La Ve Dynastie. Bruxelles: Édition de la fondation égyptologique Reine Élisabeth 1934.
- PORTER, Bertha, MOSS, Rosalind, MÁLEK, Jaromír, *A Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic texts, Reliefs and Paintings* III, 2d ed. Oxford 1974-81.
- POSENER-KRIÉGER, P., de CENIVAL, J. L., *The Abu Sir Papyri* (HPBM, 5th series). London 1968.
- POSENER-KRIÉGER, Paule, *Les archives du temple funéraire de Nérerirkare-Kakai. Les papyrus d'Abousir. Traduction et commentaire*. 2 vols., BdE 65. Le Caire 1976.
- POSENER-KRIÉGER, Paule, review of N. Kanawati, *The Egyptian Administration in the Old Kingdom* (Warminster 1977), *BiOr* 37, 1980, s. 154.
- QUIRKE, Stephen, State and Labour in the Middle Kingdom a reconsideration of the term *hnrt*, *RdE* 39, 1988, s. 83-106.
- RANKE, Hermann, *Die ägyptischen Personennamen*. 3 vols. Glückstadt-Hamburg 1935-1952.
- REGULSKI, Ilona, Second Dynasty ink inscriptions from Saqqara paralleled in the Abydos material from the Royal Museums of Art and History (RMAH) in Brussels, in: S. Hendrickx, R. F. Friedman, K. M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its origins. Studies in Memory of Barbara Adams*. Proceedings of the International

Coference “Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt”, Kraków, 28th August – 1st September 2002, OLA 138, Peeters: Leuven – Paris – Dudley, MA 2004, s. 949-970.

REISNER, George Andrew, *Development of the Egyptian tomb down to the accession of Cheops*. London 1936.

REISNER, George Andrew, *A History of the Giza Necropolis I*. Cambridge 1942.

RICHARDS, Janet, Quest for Weni the Elder. An Old Kingdom cemetery yields the tomb of a “True Governor of Upper Egypt”, *Archaeology*, New York 54, No. 3 (May/June 2001), 48-49. (plans, colour ill.).

RICHARDS, Janet, Text and Context in the late Old Kingdom Egypt: the archaeology and historiography of Weni the Elder, *JARCE* 39, 2002, s. 75-102.

ROTH, Ann Macy, Social Change in the Fourth Dynasty: The Spacial Organisation of Pyramids, Tombs, and Cemeteries, *JARCE* 30, 1993, s. 33-55.

ROTH, Ann Macy, The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE* 25, 1988, s. 201-214.

ROTH, Ann Macy, Review of Kanawati, Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt, *JNES* 42, No. 2 (1983), s. 154-155.

ROTH, Ann Macy, Review of Kanawati, *JNES* 63, 2000, s. 145-148; Cruz-Uribe, 315-6.

ROTH, Ann Macy, Patterns and taboos in egyptian tomb decoration, *JARCE* 36, 1999, s. 37-53.

ROTH, Ann Macy, *Egyptian phyles in the Old Kingdom: the evolution of a system of social organization*. Studies in ancient Oriental civilization No. 48. Chicago 1991.

RYDSTRÖM, Kjell T., HRY SST3 ‘In Charge of Secrets.’ The 3000-Year Evolution of a Title, *DE* 28, 1994, s. 53-94.

SEIDLMAYER, Stephan J., The relative chronology of Dynasty 3, in: E. Hornung, R. Krauss, D. A. Warburton (eds.), *Ancient Egyptian chronology*. HdO. Brill: Leiden, Boston 2006, s. 116-123.

- SERRANO, Alejandro Jiménez, *Royal Festivals in the Late Predynastic period and the First Dynasty*. BAR International Series 1076. Oxford 2002.
- SETHE, Kurt, *Urkunden des Alten Reiches I*. Leipzig 1933.
- SETHE, Kurt, *Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten*. Bd. 1., Spruch 213-260. Glückstadt: Augustin 1935.
- SETHE, Kurt, Geschichte des Amtes im Alten Reich, *ZÄS* 28, 1890, s. 43-49.
- SCHAMA, Simon, *Krajina a paměť*. Praha 2007 (přel. P. Pálenský).
- SCHMITZ, Bettina, *Untersuchungen zum Titel s3-njswt „Königsson“*. Habelts Dissertationsdrucke, Reihe Ägyptologie, Heft 2, Bonn 1976.
- SCHNEIDER, Thomas, Das Schriftzeichen "Rosette" und die Göttin Seschat, *SAK* 24, 1997, s. 241-267.
- SILVERMAN, David P., The threat-formula and biographical text in the tomb of Hezi at Saqqara, *JARCE* 37, 2000, s. 1-13
- SIMPSON, William Kelly, *The mastabas of Kawab, Khaefkhufu I and II : G 7110-20, 7130-40, and 7150 and subsidiary mastabas of Street G 7100. Giza mastabas*. Vol. 3. Boston 1978.
- SMITH, William Stevenson, Topography of the Old Kingdom cemetery at Saqqarah. In: Reisner, G. A., *The Development of the Egyptian tomb down to the accession of Cheops*. London 1936. Appendix C, s. 390-411.
- SPENCER, A. Jeffrey, Research on the Topography of North Saqqara, *Orientalia, n. s.*, 1974, sv. 43, s. 1-11.
- SPENCER, A. Jeffrey, Saqqara, Private tombs of the 4.-6. Dyn., *LÄ V*, 1983, cols. 400-409.
- SPIESS, Herbert, *Der Aufstieg eines Gottes. Untersuchungen zum Gott Thot bis zum Beginn des Neuen Reiches*. Hamburg 1991.
- STADELMANN, Rainer, Khaefkhufu = Chefren. Beiträge zur Geschichte der 4. Dynastie, *SAK* 11, 1984, s. 165-172.
- STADELMANN, Rainer, Snofru und die Pyramiden von Meidum und Daschur, *MDAIK* 36, 1980, s. 437-449.

- STADELMANN, Rainer, Teti und der Beginn der 6. Dynastie, in: C. Berger, G. Clerc, N. Grimal (eds.), *Hommages á Jean Leclant*. Vol. 1., Études pharaoniques, BdE 104, 1994, s. 327-335.
- STRUDWICK, Nigel C., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom. The highest titles and their holders*. London 1985.
- STRUDWICK, Nigel C., Notes on the mastaba of *3ḥt-ḥtp; ḥmi* and *nb-k3w-ḥr; idw* at Saqqara, *GM* 56, 1982, s. 89-94.
- STRUDWICK, Nigel C., *Texts from the pyramid age* (ed. by Ronald J. Leprohon). Atlanta: Society of Biblical Literature 2005.
- TAVARES, Ana, The Saqqara Survey project, in: *Proceedings of the Seventh international congress of Egyptologist*, Cambridge, 3-9 September 1995, OLA 82, 1998, s. 1135-1142.
- VASILJEVIĆ, Vera, Der Grabherr und seine Frau. Zur Ikonographie der Status- und Machtverhältnisse in den Privatgräbern des Alten Reiches, *SAK* 36, 2007, s. 333-345.
- VERNER, Miroslav, *The Mastaba of Ptahshepses. Reliefs*. I. Praha 1977.
- VERNER, Miroslav, *Pyramidy – tajemství minulosti*. 1. vyd. Praha 1997.
- VESELÝ, Rudolf, *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století*. 1. díl. Praha 1990.
- VLČKOVÁ, Petra, Kamenné nádoby s nápisy. Pramen k poznání správního systému raně dynastického Egypta, in: P. Charvát, L. Obuchová (eds.), *Stát a státnost ve starém Orientu. Soubor studií pracovní skupiny „Člověk a krajina v dějinách“*. Praha: Česká orientalistická společnost 2006, s. 8-25.
- WARD, William A., *Index of Egyptian administrative and religious titles of the Middle Kingdom*. Beirut: American University of Beirut 1982.
- WEEKS, Kent R., Art, word, and the Egyptian world of view, in: Kent R. Weeks (ed.), *Egyptology and the social sciences: five studies*. Cairo: American University in Cairo Press, 1979.
- WEEKS, Kent R., Mastabas of cemetery G 6000: including G 6010 (Neferbauptah); G 6020 (Iymery); G 6030 (Ity); G 6040

(Shepseskafankh). Giza Mastabas Vol. 5. Boston: Museum of Fine Arts 1994.

WEIL, Arthur, *Die Veziere des Pharaonenreiches*. Strassburg 1908.

WETERING, Joris van, The royal cemetery of the Early Dynastic period at Saqqara and the Second Dynasty royal tombs, in: S. Hendrickx, R. F. Friedman, K. M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its origins. Studies in Memory of Barbara Adams*. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt", Kraków, 28th August – 1st September 2002, OLA 138, Peeters: Leuven – Paris – Dudley, MA 2004, s. 1055-1080.

WILD, D. de Henri, *Le Tombeau de Ti*. Fascicule III. Le chapelle (deuxième partie). Le Caire 1966.

WILDUNG, Dietrich, *Imhotep and Amenhotep. Gottwerdung im alten Ägypten*. MÄS 36, 1977.

WILKINSON, Toby A. H., *Early dynastic Egypt*. London and New York 2003.

WILKINSON, Toby A. H., What a king is this: Narmer and the concept of the ruler, *JEA* 86, 2000, s. 23-32.

WINTER, Erich, Wer steht hinter Narmer?, in: M. Bietak et al. (eds.), *Zwischen den beiden Ewigkeiten*. Festschrift Thausing, 1994, s. 279-290.

ZIEGLER, Christiane, La Fausse-porte du prince Kanefer „fils de Snefrou“, *RdE* 31, 1979, s. 120-134.

ŽABKAR, Louis V., ŽABKAR, Joan J., Semna south. A preliminary report on the 1966-68 excavations of the University of Chicago Oriental Institute Expedition to Sudanese Nubia, *JARCE* 19, 1982, s. 7-50.

Internetový zdroj:

DREYER, Günter, Giza, in: *Rundbrief*, Dezember 2003, DAIK, s. 15-16, <http://www.dainst.org/download/rundbr03.pdf> (ze 7. 4. 2008)

ZKRATKY

- Ä&L – Ägypten und Levante, Wien
- ÄA – Ägyptologische Abhandlungen, Wiesbaden
- ÄAT – Ägypten und Altes Testament, Wiesbaden
- ACER – The Australian Centre for Egyptology: Reports, Sydney
- ÄgFo – Ägyptologische Forschungen, Wiesbaden
- AJA – American Journal of Archaeology, New York, Baltimore,
Norwood
- ArOr - Archiv orientální, Praha
- ASAE - Annales du Service des Antiquites de l'Égypte, Le Caire
- AV – Archäologische Veröffentlichungen, Deutsches Archäologisches
Institut, Berlin, Kairo, Mainz
- BACE – Bulletin of the Australian Centre of Egyptology, Sydney
- BAR – British Archaeological Reports, Oxford
- BdE – Bibliothèque d'Étude, Le Caire
- BIFAO – Bulletin de l'institut français d'archéologie orientale, Kairo
- BiOr – Bibliotheca orientalis, Leyden
- BSAK – Studien zur altägyptischen Kultur, Beihefte, Hamburg
- CA - Current anthropology, Chicago, Illinois
- DE - Discussions in Egyptology, Oxford
- DÖAW – Denkschriften der Österreichische Akademie der
Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Wien
- EES – Egypt Exploration Society
- EgArch – Egyptian Archaeology, London
- GG – Gardiner's Grammar
- GM – Göttinger Miszellen, Göttingen
- HÄB – Hildesheimer ägyptologische Beiträge, Hildesheim
- HdO – Handbuch der Orientalistik, Leiden-Köln
- JAOS - Journal of American Oriental Society, New Haven
- JARCE - Journal of American Research Center in Egypt, New York
- JEA - Journal of Egyptian Archaeology, London
- JNES - Journal of Near Eastern Studies, Chicago
- KMT – K.M.T. A Modern Journal of Ancient Egypt, San Francisco

- LÄ - Lexikon der Ägyptologie, Wiesbaden-Hamburg 1975-1992
- MÄS – Münchener ägyptologische Studien, München-Berlin
- MDAIK – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts,
Abteilung Kairo, Berlin, Wiesbaden, Mainz
- MIO - Mitteilungen des Instituts für Orientforschung der deutschen
Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin
- MMJ – Metropolitan Museum Journal, New York
- NAWG – Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in
Göttingen. I. Philosophisch-historische Klasse, Göttingen
- NGWG – Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften in
Göttingen, Göttingen
- OIP – Oriental Institute Publications, The University of Chicago,
Chicago
- OLA – Orientalia Lovaniensia Analecta, Leuven
- Orientalia, n. s. – Orientalia, Nova Series, Roma
- OrMonsp. – Orientalia Monspeliensia, Montpellier
- PES – Pražské egyptologické studie, Praha
- PAM – Polish Archaeology in the Mediterranean, Warsaw
- PM – Bertha Porter and Rosalind L. B. Moss, Topographical
Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and
Paintings, 7 Bde, Oxford 1927-52, ²1960ff.
- RdE – Revue d'Égyptologie, Le Caire, Paris
- SAK – Studien zur altägyptischen Kultur, Hamburg
- SDAIK – Sonderschrift des Deutschen Archäologischen Instituts, Abt.
Kairo, Mainz
- WES – Warsaw Egyptological Studies, Warsaw
- ZÄS – Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde,
Leipzig, Berlin

PŘÍLOHY

Tabulky a přehledy

Tab. 8: Seznam vezírů Staré říše

Tab. 9: Titulatura vezírů Staré říše

Obrazové přílohy

1. **Štítky z hrobu U-j** (DREYER, G., *Umm el-Qaab I. Das prädynastische Königsgrab U-j und seine frühen Schriftzeugnisse*. Mainz 1998, s. 122, č. 75 a 76.)
2. **Nápisy se jménem vezíra Kaimena** (LACAU, P., LAUER, J.-P., *La pyramide à degrés V. Inscriptions à l'encre sur les vases*. Le Caire 1965, s. 1, fig. 1 a 3.)
3. **Narmerova paleta** (VERNER, M., *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha 1997, s. 21.)
4. **Narmerova palice** (SERRANO, A. J., *Royal Festivals in the Late Predynastic period and the First Dynasty*. Oxford 2002, s. 53, fig. 19.)
5. **Otisk pečeti z hrobky 3504** (EMERY, W. B., *Great tombs of the first dynasty II*. London 1954, s. 127/58, fig. 200.)
6. **Mapa médúmské nekropole** (podle HARPUR, Y., *The tomb of Nefermaat and Rahotep at Maidum: discovery, destruction and reconstruction*. Prestbury 2001, s. 5, fig. 10.)
7. **Mapa gízské nekropole** (podle HASSAN, S., *Excavations at Giza*. Vol. 7. Cairo 1953.)
8. **Mapa severní Sakkáry** (podle ROTH, A. M., The organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom, *JARCE* 25, 1988, s. 208, fig. 7)
9. **Abúsírská nekropole** (podle BÁRTA, M., VODĚRA, K., *Osudy staré 4500 let*. Brandýs n. L. 2002, s. 9, obr. 7)
10. **Mapa jižní Sakkáry** (podle PM III² (575-776), mapa LXVII.)
11. **Mapa severního Dahšúru** (podle PM III² (777-1014), mapa LXXIV.)

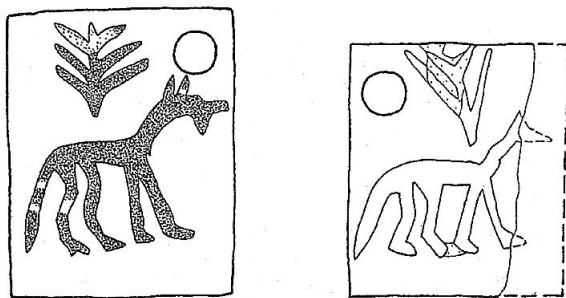
barevné značení v mapách:

	4. dynastie
	5. dynastie
	6. dynastie

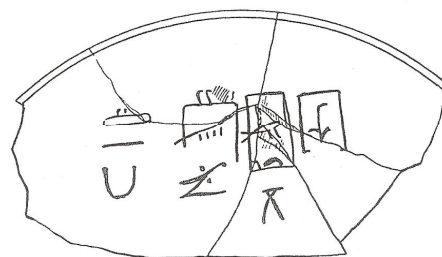
Tab. 8: Seznam vezírů Staré říše

jméno	datace (dynastie/panovník)	lokace hrobky	rodinné vztahy
<i>K3(.i)-mn/Mn-k3</i>	2./Chasechemuej	neznámá	
<i>Nfr-m3^ct</i>	4./Snofru	Médúm M 16	syn Huniho, bratr Snofrua?
<i>ᶚnh-ḥ3.f</i>	4./Chufu	Gíza 7510	syn Snofrua?, manželka: Hetepheres, dcera Snofrua
<i>Hm-iwnw</i>	4./Chufu	Gíza 4000	syn Nefermaata
<i>K3(.i)-w^cb</i>	4./Chufu	Gíza 7110-7120	syn Chufua
neznámé (<i>B3wf-r^c, B3-b3.f, Hnmw-b3.f?</i>)	4./konec Chufu - Racheť	Gíza 7310-7320	syn Chufua?
<i>Min-ḥ^c.f</i>	4./Radžedef - Racheť	Gíza 7430-7440	syn Chufua?
<i>Nfr-m3^ct II</i>	4./poč. - střed Racheť	Gíza 7060	syn Nefertkau, dcery Snofrua
<i>Hwfw-ḥ^c.f</i>	4./střed - konec Racheť	Gíza 7130-7140	syn Chufua a Henutsen?
<i>Ny-k3w-r^c</i>	4./Menkaure - Šepsekaf	Gíza L 87	syn Racheťa?
<i>Iwn-min</i>	4./Menkaure - Šepsekaf	Gíza L 92	syn Racheťa?
<i>Nb-m-3ḥt</i>	4./Menkaure - Šepsekaf	Gíza L 86, L 12 = QC 14	syn Racheťa? a Meresanch III.
<i>ᶚnh-m^c-r^c</i>	konec 4. - poč. 5.	Gíza - Centrální pohřebiště	syn Racheťa?
<i>Dw3-n-r^c</i>	konec 4. - poč. 5.	Gíza 5110 = L 44	
<i>Š3t-ḥtp Hti</i>	4./Šepsekaf - poč. 5.	Gíza 5150 = L 36	
<i>B3-b3.f</i>	poč. 5.	Gíza 5230 = L 40	syn Dewanrea?
<i>Šhm-k3-r^c</i>	konec 4. - poč. 5.	Gíza L 89	syn Racheťa? a Hedžethekenu
<i>Wr-b3w-b3</i>	5./Sahure - Neferirkare	neznámá	
<i>Šsm-nfr</i>	5./Sahure - Neferirkare	neznámá	
<i>W3š-Pth Izi</i>	5./Neferirkare	Sakkára no. 24 = D 38	
<i>Min-nfr</i>	5./ poč. - střed Niuserre	neznámá	
<i>Šhm-ᶚnh-Pth</i>	5./ poč. - střed Niuserre	Gíza 7152	
<i>K3i</i>	5./ poč. - střed Niuserre	Sakkára no. 63 = D 19	
<i>Pḥnw-k3</i>	5./střed - konec Niuserre	Sakkára D 70 = L 15	syn Šepsiho?
<i>Pth-špšš</i>	5./konec Niuserre - zač. Džedk.	Abúsír	manž.: Chamererneby, dcera Niuserea
<i>Pth-ḥtp Dšr</i>	5./Menkauhor - zač. Džedkare	Sakkára no. 41 = C 6	bratr Ptahhotepa?
<i>Šsm-nfr II</i>	5./poč. - střed Džedkare Isesi	Gíza 5080 = 2200	
<i>Pth-ḥtp</i>	5./poč. - střed Džedkare Isesi	Sakkára no. 42 = C 7	bratr Ptahhotepa Dešera?
<i>R^c-špss</i>	5./střed Džedkare Isesi	Sakkára L 16 = S 902	
<i>Pth-ḥtp I</i>	5./střed - konec Džedkare Isesi	Sakkára D 62	syn: Achethotep
<i>Šndm-ib Inti</i>	5./střed - konec Džedkare Isesi	Gíza 2370 = L 27	syn: Senedžemib Mehu
<i>3ḥt-ḥtp</i>	5./poč. - střed Venis	Sakkára D 64	syn Ptahhotepa I
<i>Šndm-ib Mhi</i>	5./poč. - střed Venis	Gíza 2378 = L 26	syn Senedžemiba Intiho
<i>Ti-nfrt Š3nf</i>	5./poč. - střed Venis	Sakkára - Venisovo pohřebiště	
<i>Thy Grf</i>	5./střed - konec Venis	Sakkára - Venisovo pohřebiště (hrobka usurpována princeznou Iduť Seššešet)	
<i>3ḥt-ḥtp Hmi</i>	5./střed - konec Venis	Sakkára - Venisovo pohřebiště hrobka (usurpována vezírem Nebkauhorem Iduť)	
<i>Ny-ᶚnh-b3</i>	5./střed - konec Venis	Sakkára - Venisovo pohřebiště	
<i>Pth-ḥtp Tfi II</i>	5./střed - konec Venis	Sakkára - kaple v hrobce Achethotepa [D 64]	syn Achethotepa

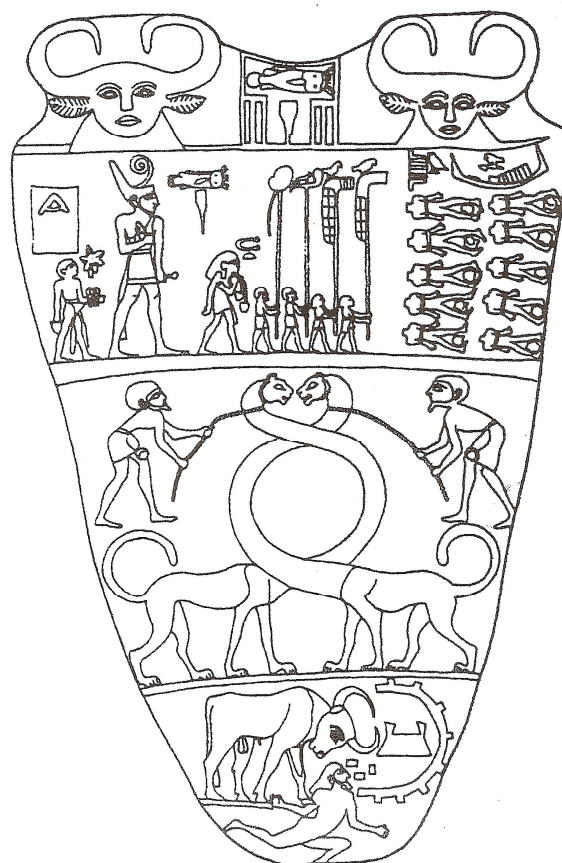
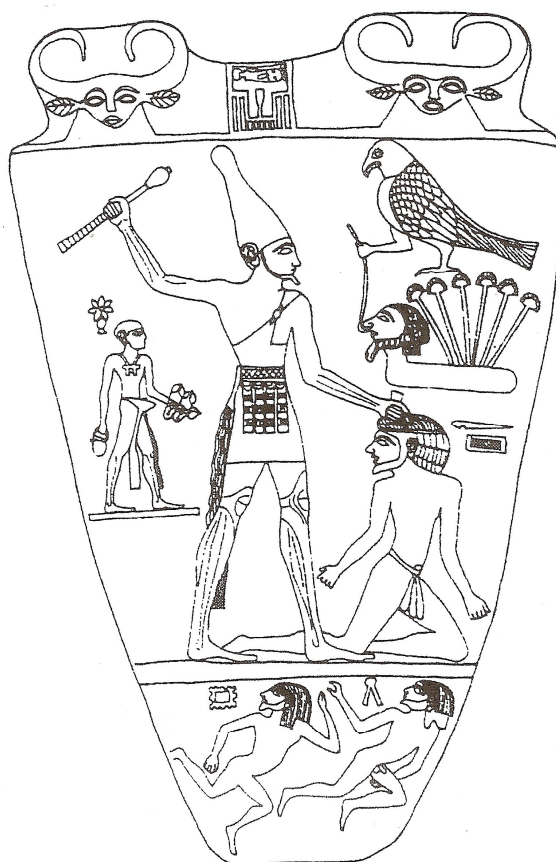
jméno	datace (dynastie/panovník)	lokace hrobky	rodinné vztahy
<i>Hnmw-nti</i>	5./6. konec Teti - poč. Teti	Gíza 2374	syn Senedžemiba Intiho, bratr Senedžemiba Mehiho
<i>K3-gm-ni Mni</i>	6./ poč. Teti	Sakkára - Tetiho pohřebiště, L 10	manž.: Nebtynubchet Sešešet, dcera Tetiho
<i>Nfr-ššm-R^c Šši</i>	6./ poč. - střed Teti	Sakkára - Tetiho pohřebiště	
<i>ḥnh-m^c-hr Zzi</i>	6./střed - konec Teti	Sakkára - Tetiho pohřebiště	
<i>Mrrw-k3 Mri</i>	6./střed - konec Teti	Sakkára - Tetiho pohřebiště	syn: Meryteti, manž.: Watethathor, dcera Tetiho?
<i>Hnti-k3 Thhi</i>	6./konec Teti - střed Pepi I.	Sakkára - Tetiho pohřebiště	
<i>K3r</i>	6./konec Teti - poč. Pepi I.	Abúsír	
<i>Hzi</i>	6./konec Teti - poč. Pepi I.	Sakkára - Tetiho pohřebiště (hrobka usurpována)	
<i>Mr.f-nb.f</i>	6./konec Teti - poč. Pepi I.	Sakkára - západně od Džoserova pyramidového komplexu	
<i>Iry-n-3hty</i>	6./konec Teti - poč. Pepi I.	Gíza QC 1	
<i>Inw-min</i>	poč. Pepi I.	Sakkára - Tetiho pohřebiště	
<i>Mhw</i>	6./ poč. - střed Pepi I.	Sakkára - Venisovo pohřebiště	manž.: Nefertkaus, dcera Venise?; syn: Anchmeryre
<i>Pth-htp</i>	6./ poč. - střed Pepi I.	Sakkára L 31	
<i>Tp-m^cnh</i>	6./Pepi I.	Sakkára no. 75 = D 10+H 11	
<i>Tnti</i>	6./Pepi I.	Sakkára no. 72 = C 18	
<i>Mry-Tti</i>	6./střed Pepi I.	Sakkára - Tetiho pohřebiště, kaple v hrobce Mereruky	syn Mereruky a Watethathor, dcery Tetiho?
<i>R^c-wr</i>	6./střed - konec Pepi I.	Sakkára - Tetiho pohřebiště	
<i>Mrrí</i>	6./Merenre - 20. rok Pepi II.	Sakkára, hrobka přiléhající k hrobce Ptahhotepa I [D 62])	
<i>Nfr-sšm-sš3t Hnw</i>	6./Merenre - 20. rok Pepi II.	Sakkára E 11 (přesná poloha neznámá)	
<i>Zzi</i>	6./Pepi I - 20. rok Pepi II.	Sakkára E 16 (přesná poloha neznámá)	
<i>Idw-nfr</i>	6./konec Pepi I - 20. rok Pepi II.	Gíza G 5550	
<i>ḥnh-mry-r^c</i>	6./konec Pepi I - 20. rok Pepi II.	Sakkára - Venisovo pohřebiště, kaple v hrobce Mehua	syn Mehua
<i>Hnw</i>	6./střed Pepi II.	neznámá	
<i>Thy-htnt</i>	6./střed Pepi II.	neznámá	
<i>K3-htp</i>	6./střed Pepi II.	Sakkára - Venisovo pohřebiště, nepravé dveře v hrobce Mehua	syn Anchmeryrea, vnuk Mehua
<i>Mry-r^c-i3m/Ppy-i3m</i>	6./střed Pepi II.	Sakkára M 13	
<i>Impy</i>	6./střed Pepi II.	Gíza G 2381a	syn Nechebua
<i>S3bw-Pth Ibbi</i>	6./střed Pepi II.	Gíza G 2381a	syn Nechebua
<i>Pr-šn^cy</i>	6./střed Pepi II.	Sakkára N 5	
<i>Nb-k3w-hr Idw</i>	6./střed - konec Pepi II.	Sakkára - Venisovo pohřebiště (hrobku usurpoval vezíru Achtepovi Hemimu)	
<i>H^c-b^cw-hnmw Biw</i>	6./střed - konec Pepi II.	Sakkára M 14 (hrobku usurpoval muži jménem Achi)	
<i>Ny-hbsd-Nfrk3r^c</i>	6./střed - konec Pepi II.	Sakkára, sekundární pohřeb (usurpace?) v hrobce Meryreiaama [M 13]	syn Meryreiaama?
<i>Wr-k3w-b3 Ikw</i>	sklonek Staré říše	Gíza G 2383	
<i>Tti</i>	sklonek Staré říše	Sakkára M 15	syn Pepiho II.?
<i>Ttw</i>	sklonek Staré říše	Sakkára - Tetiho pohřebiště	
<i>K3-nfr</i>	sklonek Staré říše?	Dahšur č. 28	v nápisech v hrobce uveden jako Snofruův syn

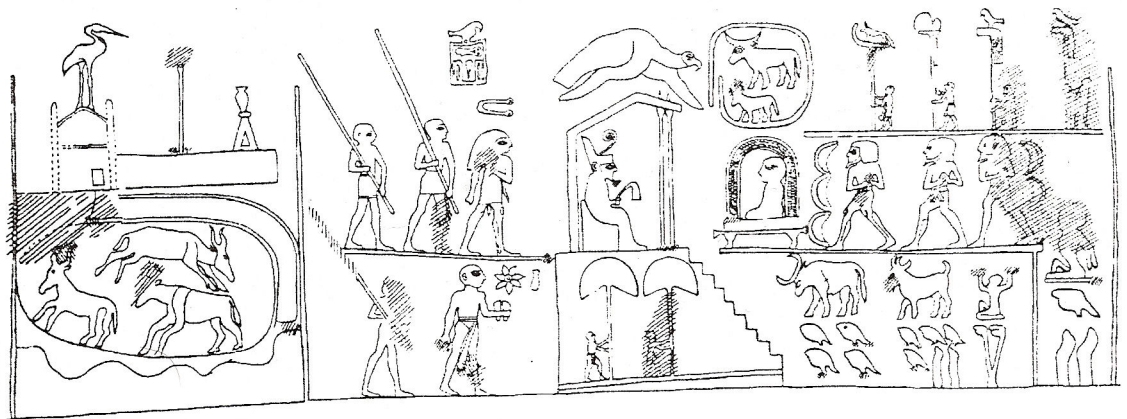
1. Štítky z hrobu U-j

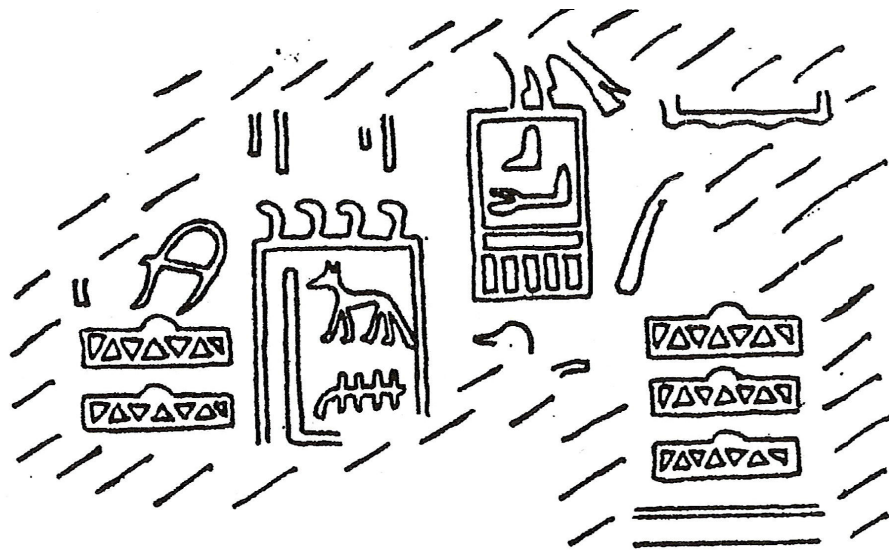
2. Nápisy se jménem vezíra Kaimena

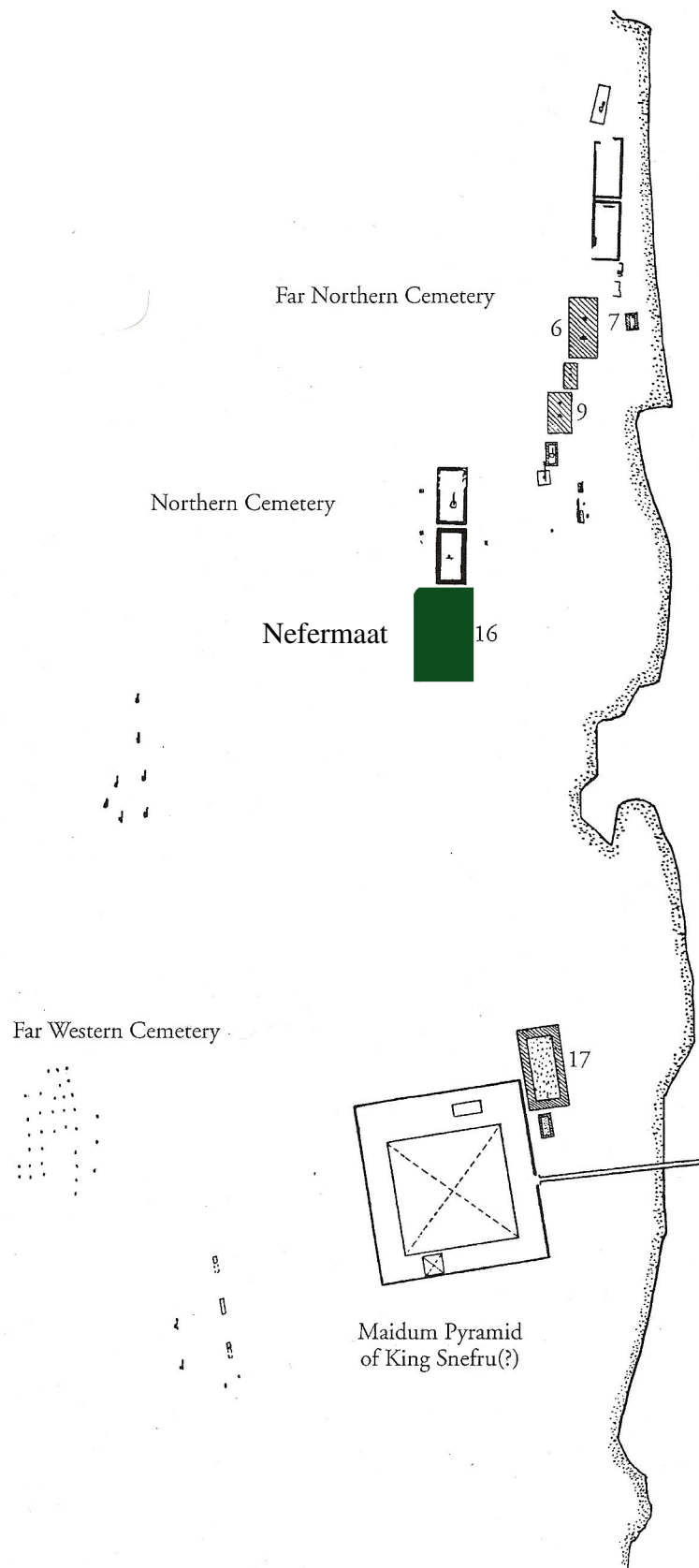
3. Narmerova paleta

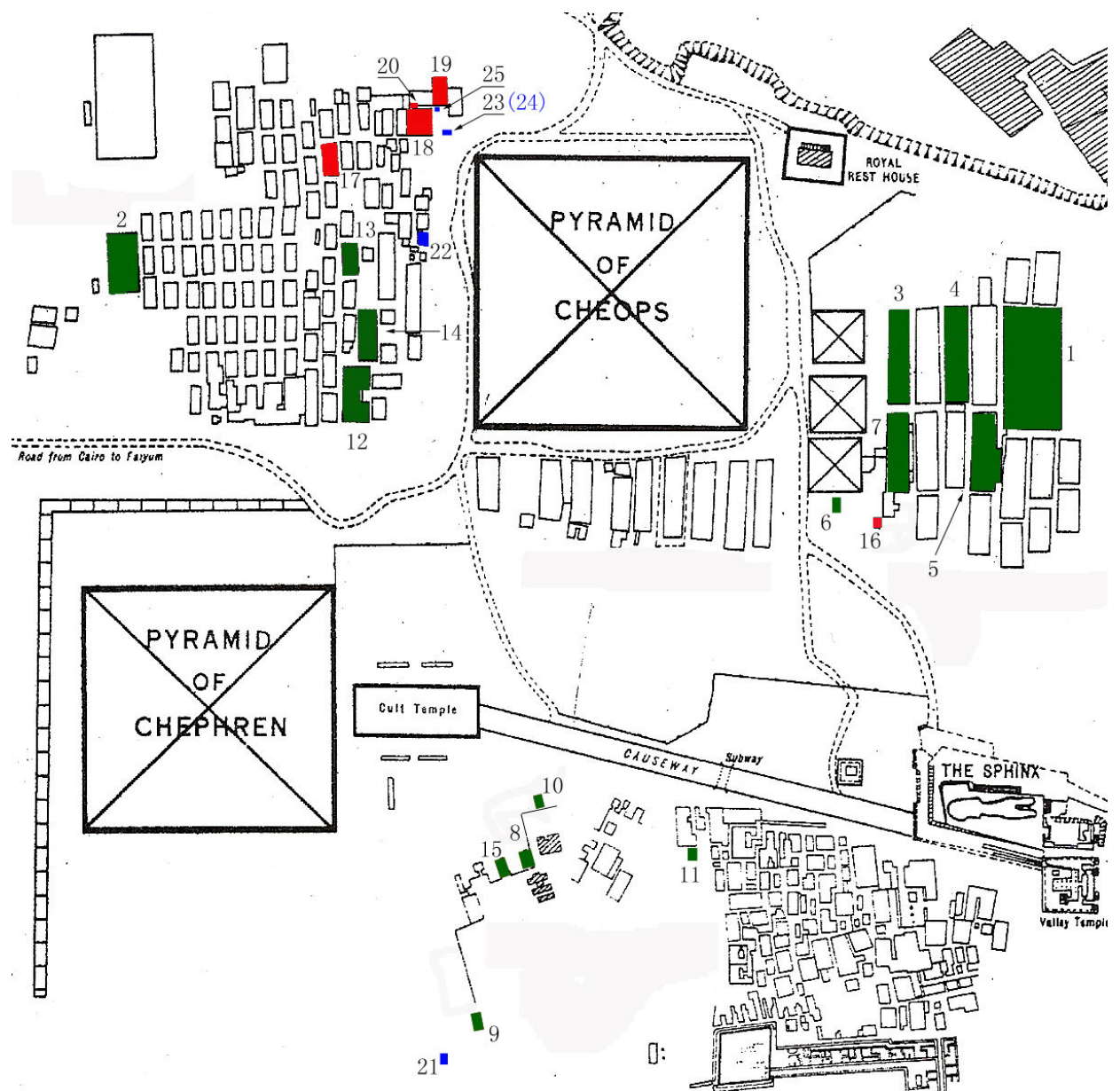
4. Narmerova palice

5. Otisk pečeti z hrobky 3504

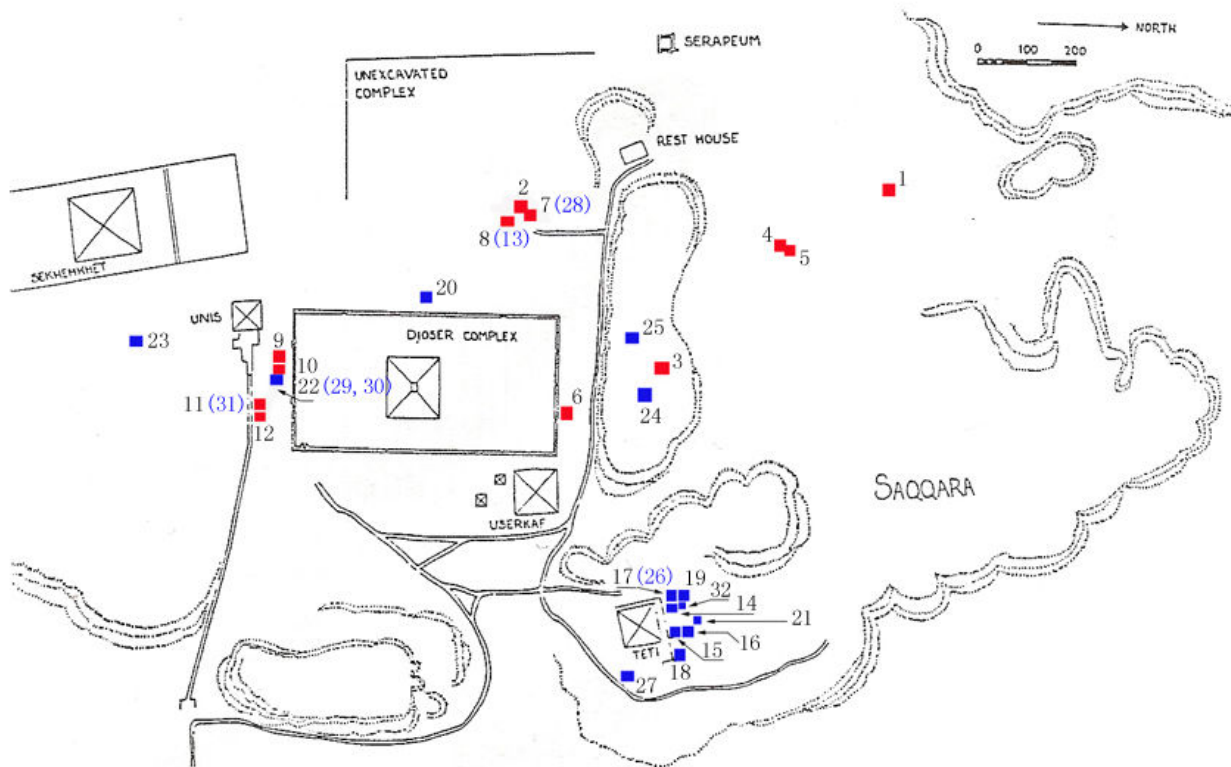
6. Mapa médúmské nekropole

7. Mapa gízské nekropole

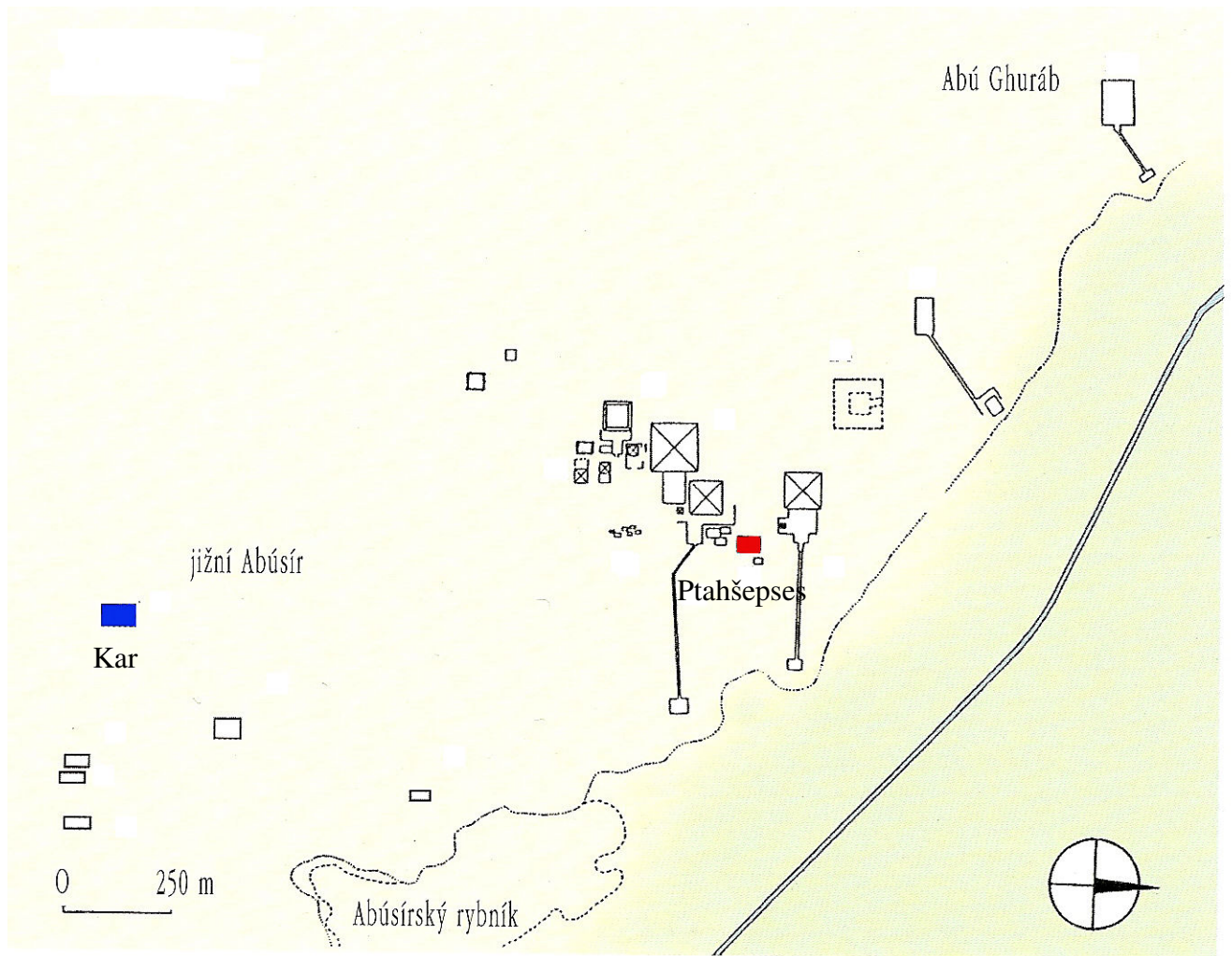
- 1 Anchhaf (G 7510)
- 2 Hemiunu (G 4000)
- 3 Kawab (G 7110-7120)
- 4 jméno neznámé (G 7310-7320)
- 5 Minchaf (G 7430-7440)
- 6 Nefermaat (G 7060)
- 7 Chufuchaf (G 7130-7140)
- 8 Nykaure (L 87)
- 9 Iunmin (L 92)
- 10 Nebemachet (L 86)
- 11 Anchmare
- 12 Dewaenre (G 5110 = L 44)
- 13 Sešathetep Heti (G 5150 = L 36)

- 14 Babaf (G 5230 = L 40)
- 15 Sechemkare (L 89)
- 16 Sechemanchptah (G 7152)
- 17 Sešemnefer II (G 5080 = 2200)
- 18 Senedžemib Inti (G 2370 = L 27)
- 19 Senedžemib Mehi (G 2378 = 26)
- 20 Chnumenti (G 2374)
- 21 Iryenachty
- 22 Idunefer (G 5550)
- 23 Impy (G 2381a)
- 24 Sabuptah Ibebi (G 2381a)
- 25 Werkawba Iku (G 2383)

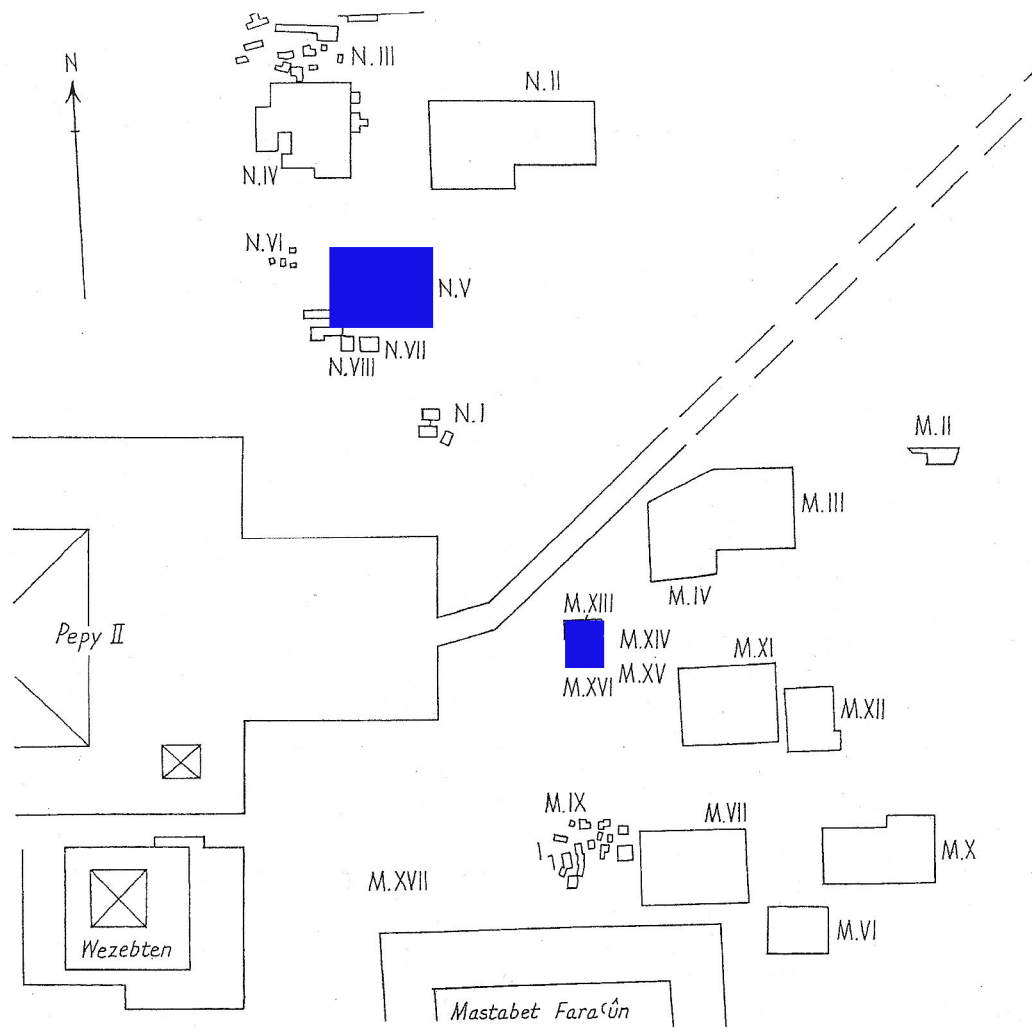

8. Mapa severní Sakkáry

1 Wašptah Izi (no. 24 = D 38)	16 Anchmahor Zezi (Tetiho pohřebiště)
2 Kai (no. 63 = D 19)	17 Mereruka Meri (Tetiho pohřebiště)
3 Pehenuka (D 70 = L 15)	18 Chentika lchechi (Tetiho pohřebiště)
4 Ptahhotep Dešer (no. 41 = C 6)	19 Hezi (Tetiho pohřebiště)
5 Ptahhotep (no. 42 = C 7)	20 Merefnebef
6 Rašepses (L 16 = S 902)	21 Inumin (Tetiho pohřebiště)
7 Ptahhotep I (D 62)	22 Mehu (Venisovo pohřebiště)
8 Achethotep (D 64)	23 Ptahhotep (L 31)
9 Inefert Šanef (Venisovo pohřebiště)	24 Tepemanch (no. 75 = D 10+H 11)
10 Ihy Geref (Venisovo pohřebiště)	25 Čenti (no. 72 = C 18)
11 Achethotep Hemi (Venisovo pohřebiště)	26 Meryteti (kaple v hrobce Mereruky)
12 Nyanchba (Venisovo pohřebiště)	27 Rawer (Tetiho pohřebiště)
13 Ptahhotep Čefi II (kaple v hrobce Achethotepa (D 64))	28 Mereri (přiléhající k Ptahhotepovi I)
14 Kagemni Meni (Tetiho pohřebiště)	29 Anchmeryre (kaple v hrobce Mehua)
15 Nefersešemre Šeši (Tetiho pohřebiště)	30 Kahotep (kaple v hrobce Mehua)
	31 Nebkauhor Idu (Venisovo pohřebiště, usurpoval hrobku Achethotepa Hemiho)
	32 Čeču (Tetiho pohřebiště)

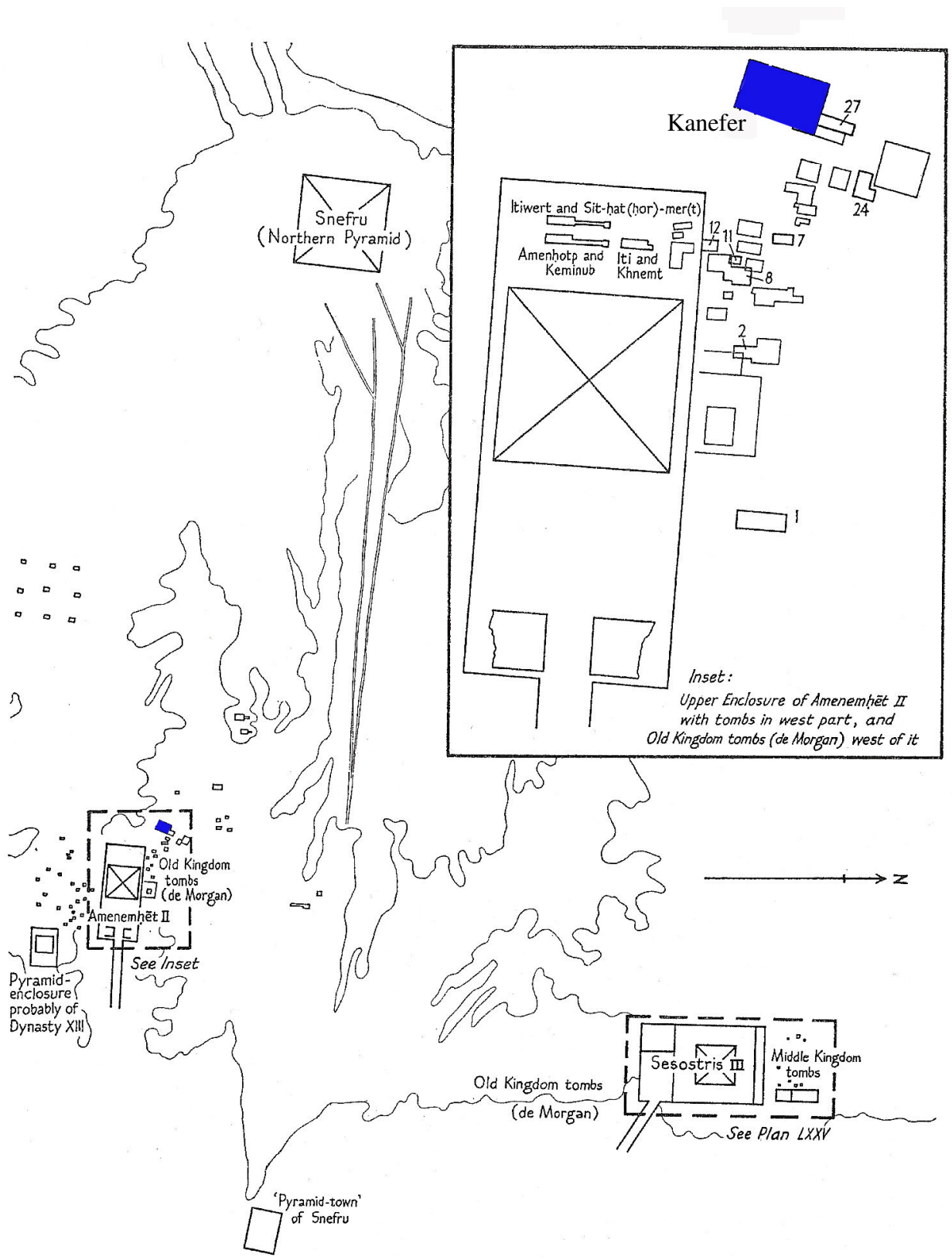

9. Abúsírská nekropole

10. Mapa jižní Sakkáry

- Meryreiam (M 13)
- Peryšenay (N 5)
- Chabauchnumu Biu (M 14, usurpoval Achimu)
- Nyhebsedneferkare (v hrobce Meryreiamu (M 13))
- Teti (M 15)

11. Mapa severního Dahšúru